

Les transformacions religioses de la societat mallorquina baixmedieval (segles XIII-XVI): el paper de les dones

Una aproximació als diferents formats de
l'espiritualitat femenina en el context dels canvis
culturals de final de l'edat mitjana a Mallorca

Llucia Màrquez Testa

TREBALL FINAL DE MÀSTER

Tutora: Blanca Garí
Màster de Cultures Medievals
Universitat de Barcelona
Curs 2019-2020

*Imatge: detall del llibre de Constitucions de Santa Margalida (Biblioteca Balear, Monestir de La Real, Palma; extret de MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: Conventos y monasterios de Mallorca : historia, arte y cultura. Palma, 1993, p. 7

Les transformacions religioses de la societat mallorquina baixmedieval (segles XIII-XVI): el paper de les dones

Índex:

1. Introducció	2
2. El context sociocultural de la Mallorca baixmedieval	4
3. Ramon Llull i el lul·lisme a Mallorca	14
3.1. La influència de Llull i la seva obra en l'espiritualitat femenina baixmedieval	25
4. El paisatge espiritual femení a la Mallorca baixmedieval	31
4.1. El paisatge monàstic femení	31
4.2. Beguines i beates.....	56
5. Conclusions	62
6. Bibliografia	65
7. Apèndix.....	70
7.1. Relacions entre nissagues mallorquines d'interès cultural.....	70
7.2. Relacions entre lul·listes.....	71
7.3. Relacions i xarxes d'una beguina: Romia Rovira i Genovard	72
7.4. Fitxa de Santa Margalida	73
7.5. Fitxa de Santa Magdalena	81
7.6. Fitxa de Santa Elisabet.....	89
7.7. Fitxa de Nostra Senyora del Puig de Pollença	95
7.8. Fitxa de beguines i beates mallorquines	103

1. Introducció

La intenció d'aquest treball és fer una aproximació a un context concret de la història i cultura de la Mallorca baixmedieval: el de les transformacions religioses i la influència de nous corrents espirituals en la societat illenca, centrant-nos especialment en el paper que van tenir les dones en aquests canvis. Per això, el focus d'atenció es fixarà, sobretot, en les figures de dones que, col·lectivament o individual, van dedicar la seva vida a la religió i a l'espiritualitat, bé seguint les normes i preceptes establerts, o bé fugint-ne d'elles i optant per vies alternatives.

Mallorca entre els segles XIII i XVI, va ser un lloc singular quant a estil i forma de viure la religió. L'Església, la Casa Reial, la noblesa i l'alta societat en general, van restar baix una forta influència de les ordes mendicants, i en especial del franciscanisme, una orde que a l'illa va estar marcada i vinculada al lul·lisme i, aquest, alhora, per les idees humanistes que arribaven de fora, principalment d'Itàlia. Aquest context sociocultural, sens dubte peculiar de la Mallorca de finals de l'edat mitjana, ha estat força estudiat, per això el que es pretén és complementar el que avui sabem amb una mirada focalitzada en el món femení, molt menys conegut, i en el paper de les dones que també van viure i van formar part d'aquesta història i realitat de l'illa.

Amb aquesta intenció, el primer objectiu ha estat el de fer una relació d'aquelles dones que, a partir del segle XIII, van portar vides dedicades a l'espiritualitat, a l'estudi, a la lectura i a l'escriptura, tant en convents, monestirs femenins, ermites, com en cases particulars i allunyades de la jerarquia eclesiàstica, és a dir, dones laiques religioses, beguines i beates. Qui eren, com eren, quina vida portaven i per què van decidir triar aquest tipus de vida; aquests són els eixos principals d'aquest estudi. En segon lloc, ens proposem demostrar que aquestes dones es poden entendre com un conjunt relacionat entre si, en el qual es poden establir xarxes i connexions, entre elles i amb el context sociocultural del moment.

Un dels temes més complexos, però també suggeridors per indagar-hi a fons, és el de les raons i motius que van portar a aquestes dones a determinar les seves eleccions de vida. Una de les possibles formes d'apropar-nos a una resposta plausible és l'estudi de les seves lectures, dels mestres que les van instruir, així com de les xarxes socials i familiars que les envoltaven. En aquest sentit, la importància del lul·lisme, és a dir, de la propagació de l'escola i les idees lul·listes, sobretot a partir del segle XV, serà un dels fils conductors d'aquesta recerca. De fet, podríem afirmar que va existir autèntic "fenomen Lull" a les illes —entès com un moviment que principalment a Mallorca

es va desenvolupar en consonància amb un sentiment identitari— i que també es va donar de forma significativa per a les dones que varen tenir accés a ell.

Una altra part important d'aquest treball consistirà en estudiar els convents i monestirs femenins existents a la edat mitjana i fundats a partir de la conquesta de la illa, que tot i formar part de manera més convencional de les institucions eclesiàstiques, alguns d'ells sorprenen per l'originalitat dels seus plantejaments des dels orígens, per la seva projecció en la societat mallorquina i per la manera de viure la quotidianitat. És el cas, per exemple, tot i que no l'únic, de la comunitat de Nostra senyora del Puig de Pollença, que va iniciar els seus passos amb unes dones eremites, es va constituir en comunitat primer sota la insòlita regla anomenada de Sant Pere, per prendre després la de Sant Agustí, i va estar dedicat durant tota la baixa edat mitjana a la criança d'educandes de la noblesa mallorquina.

Com vivien les monges, beguines, beates mallorquines medievals? Tenien una vida lliure i entregada a l'espiritualitat? Hi havia realment una diferència clara en l'espiritualitat de la vida en clausura dels convents i la de les dones laiques religioses? Són preguntes que s'intentaran resoldre posant en conjunt les característiques i aspiracions religioses que van marcar (també) a aquestes dones de finals de l'edat mitjana a una illa al bell mig del Mediterrani Occidental.

Per dur a terme aquests objectius, una de les tasques que ens hem proposat és fer un catàleg —en forma de fitxes— de les comunitats i espais d'espiritualitat femenina de Mallorca. Aquest catàleg no només és una eina indispensable per aprofundir en la recerca plantejada, sinó que vol ser també una contribució concreta al projecte de recerca *Claustra. Atlas d'espiritualitat femenina als Regnes Peninsulars*,¹ aportant una cartografia i anàlisi d'aquests espais amb les fitxes d'estudi, tant de la història d'aquests convents femenins com de noms propis de dones rellevants en l'espiritualitat femenina a la Mallorca baixmedieval.

D'altra banda no voldria tancar aquesta introducció sense remarcar les circumstàncies especials en què ha estat realitzat aquest Treball Final de Màster a causa de la pandèmia ja que, molt al nostre pesar, ens ha impedit la recerca directe en els arxius mallorquins que teníem prevista. No la descartem pel futur, però lamentablement ha quedat posposada.

¹ *CLAUSTRA. Atlas de espiritualidad femenina en los Reinos Peninsulares*. Institut de Recerca en Cultures Medievales, IRCVM, Universitat de Barcelona. [URL: <http://www.ub.edu/claustra>]

2. El context sociocultural de la Mallorca baixmedieval

El marc d'estudi proposat comprèn els segles XIII, XIV, XV i principis del XVI, precisament per situar-nos en el context del sorgiment de les primeres comunitats religioses femenines després de la conquesta catalana de Mallorca, i en l'evolució d'aquesta espiritualitat i vida religiosa durant els segles posteriors, aturant-nos just abans del Concili de Trento. Uns segles, aquests, que tradicionalment s'han identificat a Europa amb la baixa edat mitjana i l'inici de l'època del Renaixement i, alhora, amb l'expansió del corrent cultural de l'Humanisme, ambdós conceptes lligats a Itàlia i convertits en símbols del punt en què hom pot diferenciar el final del llarg període medieval i l'inici de l'edat moderna. Aquestes noves idees i mentalitats afectaren també a l'illa de Mallorca i, en el cas que ens ocupa, a les transformacions espirituals viscudes per dones. Unes transformacions, això sí, que arribaren potser més tard i amb menys precisió i rellevància de la que es podria esperar. No tot el moviment ni els ideals de l'Humanisme afectaren igual a tot Europa, i encara menys als regnes de la Corona d'Aragó.² Partim, doncs, de la premissa que a Mallorca no es pot parlar d'un humanisme pur, ni que aquest fou la causa dels sorgiment de grups i noves mentalitats culturals que alteraren també la manera de viure la religió.³ Tot i així, es poden establir algunes relacions que intentarem exposar a continuació.

Com sabem, a Europa Occidental, ja des del segle XI, amb l'aparició de nous models de ciutat, començaren a sorgir noves formes de religiositat i espiritualitat que abocaren en l'aparició dels moviments evangèlics relacionats amb la pobresa voluntària i la vida apostòlica. L'èxit en la societat d'aquesta nova manera de viure la religió fou deguda, en gran part, al caràcter oral que li donaren els predicadors que s'encarregaven d'estendre i explicar les noves idees, i que també va fer que creixés la participació i l'interès de persones laiques per la religió. Alhora, també va augmentar l'interès de les dones per dedicar la seva vida a la religió, i aparegueren les anomenades *mulieres religiosae* (beguines, beates, *papelarde*, *bizzoche*, terciars, 'bones dones', monges, anacoretetes) que dins o fora de les institucions monàstiques i especialment en entorns urbans, es decidiren per una vida espiritual activa i contemplativa, que posava en especial rellevància la

² Sobre aquest tema veure BUTINYÀ JIMÉNEZ, Júlia; ORTIJO OCAÑA, Antonio; eds.: *L'Humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac, Maryland: Scripta Humanistica, 2011.; BADIA, Lola: "Problemes de l'humanisme en la cultura catalana", *Serra d'Or*, 259 (abril 1981), pàg. 65-69.; BADIA, Lola: «Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes». *Revista de Catalunya*, Barcelona, 8, 1987, pàg. 143-155.

³ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, Edicions Documenta Balear, Palma, 2000.

instrucció i la lectura.⁴ Aquests nous ideals es potenciaren a partir del segle XIII amb l'aparició de les ordes mendicants, que triomfaren, sobretot, en els entorns urbans i que a Mallorca, a través del franciscanisme —que en el cas de l'illa estigué fortament lligat al lul·lisme, com veurem més endavant— tingué especial rellevància en els canvis i transformacions espirituals.⁵

Situant-nos geogràficament en l'espai que ens ocupa, relacionarem aquest context de canvis espirituals amb l'evolució de la incidència teoricopràctica de l'Església en el govern del Regne de Mallorca durant els segles XIII-XVI, que com a tota la Corona d'Aragó, estigué fortament vinculada a l'orde franciscà, sobretot fins el segle XV.⁶ Això ens porta a afirmar que els ideals franciscans formaven part de la política del regne i, per tant, que també estaven vinculats a les elits (noblesa, clergat, mercaders enriquits, ciutadans benestants).⁷ La unió de gent amb diferents interessos però a la vegada associats per la força del 'poder' en un mateix grup que defensava i promovia noves idees culturals i espirituals és remarcable, i ajuda a entendre l'èxit i l'enorme influència de les idees més radicals del franciscanisme en la societat mallorquina d'aquesta època. Un 'franciscanisme lul·lià' que defensava l'ideal de pobresa, de caritat, i promulgava la lectura i l'estudi dels clàssics, així com la reflexió i l'espiritualitat interior. Unes idees que penetraren en el si de la jerarquia eclesiàstica i aristocràtica del moment i que permeteren el sorgiment de noves comunitats, ordes, que reclamaven espai i lloc en la societat. És a partir del coneixement, de l'estudi i interiorització de noves idees, que es creen i es funden els convents i comunitats femenines, que tot seguint les normes i regles establertes també s'amararen d'aquest ambient i visqueren la religiositat amb el rerefons de l'ideal franciscà.⁸ Així doncs, al llarg del segle XIII i XIV és quan es donen les primeres fundacions religioses femenines mallorquines —que tractarem extensament més endavant— i és en aquest context en què trobem reis (Jaume II, sobretot), així com part de la noblesa i l'aristocràcia que afavoriren el sorgiment no només de convents, sinó també de comunitats i cases de dones laiques religioses.

⁴ Veure BOTINAS, Elena; CABALEIRO, Julia; DURAN, M. dels Àngels: *Les beguines. La raó il·luminada per Amor*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

⁵ Sobre aquest tema general, veure LITTLE LESTER K.: *Pobresa voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, (1978) Taurus Madrid 1980; MCGINN Bernard: *A History of Western Christian Mysticism*, vol. III *The Flowering of Mysticism. Men and Women in the New Mysticism, 1200-1350*, Crossroad, Nueva York, 1998, págs.166-174.

⁶ WEBSTER, Jill R: *Els franciscans catalans a l'Edat Mitjana. Els primers menorets i menoretetes a la Corona d'Aragó*. Lleida, Pagès, 2000.

⁷ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 24, parlen d'una 'endogàmia' entre aquest grup receptiu de les noves idees culturals, ja que existien vincles familiars i matrimonials entre la majoria d'ells.

⁸ BUTINYÀ JIMÉNEZ, Júlia; ORTIJO OCAÑA, Antonio; eds.: *L'Humanisme a la Corona d'Aragó...op. cit.*

A més a més, ens situem a una Ciutat de Mallorca (l'actual Palma) que a partir del segle XIV gaudia d'una situació cosmopolita, gràcies a la importància que tenia en aquella època el port de Ciutat, el qual actuava com una porta d'entrada de gent, però també d'idees, notícies, etc. De fet, el port de Mallorca es convertí en aquests segles en un port destacat de la Mediterrània i va establir diferents rutes comercials d'importacions i exportacions importants, com la ruta de Llevant, que passava per Mallorca - Cagliari - Nàpols - Sardenya - Sicília - Constantinoble; la ruta de Barbaria, que connectava l'illa amb les costes del nord d'Àfrica; i la ruta del Nord d'Itàlia, que connectava Mallorca amb Gènova, Pisa, Venècia i amb el sud de França; i la ruta de Ponent, que tenia com objectiu la connexió amb Flandes, Bruges i Gant.⁹ Gràcies a aquests contactes i relacions la Mallorca baixmedieval es podria definir com una cruïlla de pas de comerç on es trobaven mercaders, navegants i gents de diferents nacionalitats, i en la qual coincidien també artistes, religiosos, esclaus, artesans, sastres, picapedrers, etc., i que per tant actuà com un lloc de rebuda de noves idees i de noves cultures.

A partir del segle XV es fa singularment rellevant l'arribada de corrents de l'Humanisme italià. Moltes d'aquestes noves idees provenien de les relacions amb el regne napolità d'Alfons el Magnànim (1442-1458). En ple segle XV detectem, gràcies a la documentació estudiada, l'establiment d'importants connexions entre diferents personatges i grups rellevants de l'illa amb la cort del Magnànim a Nàpols, que són les que ens permeten afirmar que Mallorca no fou aliena a la 'nova' realitat cultural de l'Humanisme italià, i si bé no podem parlar d'un moviment humanista consolidat, podem constatar el flux de relacions, xarxes i connexions.¹⁰ Nombrosos estudis d'erudits del territori (M. Casella, Lluís Nicolau d'Olwer, Antoni Rubió i Lluch, Jordi Rubió i Balaguer, Martí de Riquer, P. Miquel Batllori, entre d'altres)¹¹ han contribuït a perfilar l'existència d'un "humanisme català" del que ja en podíem trobar arrels al segle XIV (el que s'ha anomenat 'prehumanisme', amb figures com l'aragonès Joan Fernández de Heredia o Bernat Metge.) Aquesta idea però, ha estat

⁹ Aquesta ruta, tot i que no va ser tan freqüentada, també cal destacar-la per la tradició que tenia la regió de Flandes amb el món de les beguines i els beguinatges, i la influència que això podria haver tingut en l'aparició de beguines i comunitats femenines a la Mallorca baixmedieval. Vegeu J.N. HILLGARTH: "Majorca 1229-1550: The Economic and Social Background", *Readers and books in Majorca*, V. I, París, 1991, pàg. 1-9.

¹⁰ Sobre aquest aspecte vegeu els estudis de BATLLORI, Miquel: "Entorn de certs corrents actuals sobre l'Humanisme i el Renaixement a Catalunya", dins *Orientacions i recerques*, Barcelona, 1983, pàg. 80-85; i "El pensament renaixentista a la Península Ibèrica", dins *Obra completa. Vol. V.: De l'Humanisme i del Renaixement*, València, 1995, pàg. 29.

¹¹ Algunes obres rellevants d'aquests autors són RUBIÓ I BALAGUER, Jordi: "Humanisme y Decadència?", *Revista de Catalunya*, XV (1934); reimpr. A *Humanisme i Renaixement*, Barcelona, 1990; D'OLWER, Lluís: *Pere Abelard. Un humanista del segle XII*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2015.

posteriorment qüestionada, per investigacions com les de Lola Badia,¹² tot remarcant el lligam de l'humanisme a l'ús de la llengua llatina i l'evident contradicció de considerar humanistes autors en llengua vulgar.¹³ Tot i així, és important subratllar la força de l'intercanvi cultural abans esmentat, i en conseqüència, considerem que continua essent vàlida la hipòtesi de que el fervor humanista va calar de diverses maneres en l'esfera cultural i espiritual catalana, i més concretament en la mallorquina d'una forma especial; no de manera rigorosa ni amb autèntics humanistes clàssics, sinó amb un interès, estudi i difusió de les idees lul·listes transformades pels nous corrents culturals, tant de persones laiques amb relació amb Itàlia, com de persones religioses. I és aquí on rau l'interès per trobar les connexions entre aquests personatges o institucions i l'espiritualitat femenina de l'època, que també van beure d'aquest ambient cultural peculiar.

De fet, podem trobar que determinades figures, pertanyents nissagues o famílies mallorquines, es relacionaren entre sí a través de matrimonis i relacions socials. Apareixen noms de marmessors, procuradors, mestres, protectors espirituals, etc., que permeten establir relacions directes amb dones que destacaren i visqueren el món espiritual mallorquí.¹⁴ Aquestes figures no es poden deixar de banda, ja que són personatges que entraren en contacte amb els nous ideals intel·lectuals i culturals, principalment per la vinculació directa amb la cort del rei Alfons el Magnànim i Itàlia a partir de la segona meitat del segle XV.¹⁵ Una cort que el rei feu envoltar de literats d'expressió catalana i castellana, de tradició més medieval, i alhora d'humanistes italians. Aquests mallorquins a la cort napolitana,¹⁶ tot i ser casos aïllats, varen conviure amb aquestes dues realitats i s'interessaren pels clàssics, els llegiren, els ensenyaren, els traduïren i en feren difusió, ja que van continuar en contacte amb la seva Mallorca nativa i perquè, i aquí rau el seu interès en la nostra recerca, hi tornaren amb totes aquestes novetats culturals adquirides.

¹² BADIA, Lola: "L'Humanisme català: formació i crisi d'un concepte historiogràfic", dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, 1980, pàg. 41-70. [Reeditat a Lola BADIA: *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona, 1988, pàg. 14-38].

¹³ Per aprofundir sobre aquesta idea hi ha nombrosos treballs de la mateixa Lola BADIA com: "Problemes de l'humanisme en la cultura catalana", *Serra d'Or*, 259 (abril, 1981), pàg. 65-69; "Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'Humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes historiogràfiques", *Revista de Catalunya*, 8 (maig, 1987), pàg. 143-155.

¹⁴ En parlarem més endavant quan es faci una panoràmica del paisatge espiritual femení a la Mallorca baixmedieval (apartat 4).

¹⁵ HILLGARTH, J.N.: "Mallorca e Italia: relaciones culturales durante la Baja Edad Media" (comunicació), *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona*, IV, vol. 5, 1998, pàg. 337-345.

¹⁶ Són principalment homes de lleis (juristes, notaris, etc.) que marxaren a estudiar a Itàlia i tingueren contacte amb l'humanisme italià a la cort d'Alfons el Magnànim com bé recull HILLGARTH, J. N.: *Readers and books in Majorca*, París, 1991, pàg. 266-267, tot i que cal recordar que les relacions mercantils entre Mallorca i Nàpols fou una constant durant el seu regnat.

D'entre aquests personatges directament lligats amb la cort napolitana, en destacarem tres noms: Francesc Aixeló, Joan Valero i Mateu Malferit.¹⁷ Els dos primers eren secretaris reials i el tercer, un conseller de la cort. Es tracta de persones laiques i no vinculades a gran llinatge, fet que demostra un canvi en les relacions de les cancelleries reials. Tot i tenir càrrecs i tasques burocràtiques, es pot intuir el profit cultural i literari que en tragueren, sobretot pel fet de tenir mestres humanistes en l'ambient de la cort,¹⁸ però també per les conegudes sessions literàries organitzades pel Magnànim, en les que tota la comitiva —monarca, cortesans, homes de lletres i ciutadans diversos— es reunien per llegir i comentar algun clàssic, i després acabaven la jornada amb un àpat al que eren convidats pel sobirà.¹⁹ Una vida diferent a la de la cort del Regne de Mallorca, molt més medieval, i que sens dubte degué fer-los veure el contrast d'ambients.²⁰ De fet, els tres homes esmentats tingueren relació i treballaren pel Regne de Mallorca, al qual tots retornaren després de la mort del Magnànim. A Mallorca es casaren, obtingueren bona dot i es convertiren en homes de poder, de bona posició social i, a més a més, s'interessaren per la cultura i més concretament pel lul·lisme. Sobretot cal destacar a Mateu Malferit i Joan Valero, que també tingueren relació entre ells i amb 'humanistes' destacats com Ferrando Valentí.²¹ Són exemples d'aquests personatges abans mencionats, laics i de l'alta societat illenca interessats per la difusió de la cultura, que es relacionaren entre si i establiren xarxes socials i familiars. De fet, aquests noms ens apareixeran sovint a mesura que anem ampliant aquestes xarxes.

Aquesta petja de la nova cultura també la trobem a Mallorca a través de les poques, però rellevants, famílies que enviaren els seus fills a estudiar i doctorar-se en dret (civil o canònic) a Itàlia. Juristes que en contacte amb aquest humanisme italià, també s'interessaren pels clàssics. D'entre les destinacions destaquen Bolonya, Pisa, Florència o Pàdua, i d'entre les famílies i nissagues

¹⁷ Per a més informació sobre aquests personatges vegeu ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.* pàg. 32-56, que han estudiat la documentació i protocols en relació a aquests tres personatges.

¹⁸ Destaquen noms com Lorenzo Valla, Antonio Beccadelli "El Panormita", Leonardo Bruni, Bartolomeo Facio, Francesco Filelfo, Giorgio de Trebisoda, etc., com ens indiquen en el seu estudi ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.* pàg. 29-30.

¹⁹ Íbidem, pàg. 28-31.

²⁰ De l'estudi de la documentació dels tres personatges feta per ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.* i de l'estudi de J.N. HILLGARTH: *Readers...op. cit.*, en destaquen intercanvis de llibres entre ells i amb humanistes italians, i fins i tot d'autoria d'obres lul·listes en el cas de Malferit i Valero, que també recull J.M. BOVER: *Biblioteca de escriptors baleares*, 1868, pàg. 445/ 447-448.

²¹ Jurista que residí a la cort del Magnànim i destaca com a escriptor i traductor d'obres clàssics. Per més informació vegeu BARCELÓ CRESPI, Maria i ENSENYAT PUJOL, Gabriel: *Ferrando Valentí i la seva família*, Barcelona, 1996.

mallorquines que estudiaren i estigueren en contacte amb les modes italianes noms com els Berard, els Muntanyans, els Olesa, els Valentí, o els Verí.²² Famílies pertanyents a la noblesa, però també a una classe mitjana enriquida que podien permetre's el dispendi d'enviar a estudiar a les universitats italianes els seus fills, que retornarien amb carrera, amb la condició de cavaller i amb un prestigi social ja guanyat a l'illa.

Les relacions que establiren aquestes famílies entre elles és també interessant, perquè ens permet seguir la traça de la deïxa 'humanística' i la noves mentalitats culturals. Es poden destacar alguns noms, com per exemple Ferrer Berard i Soldevila (†1494), erudit en lletres gregues i llatines que posseïa la biblioteca més important de Mallorca del segle XV, ensems amb la del notari Abellar, integrada per 480 volums.²³ Els Berard, família rellevant mallorquina, de destacats doctors en lleis que ocuparen llocs destacats en la vida política del Regne,²⁴ també es relacionaren i emparentaren amb altres famílies i noms que ens interessin: des dels Pacs, mitjançant matrimoni el 1447 d'una filla de Joan Berard, Margalida, amb Huguet de Pacs, del qual en fou testimoni l'esmentat Francesc Aixeló;²⁵ fins amb Ferrando Valentí, ja que una reneta seva, Elisabet, es casà amb Francesc Berard, cosí de Ferrer Berard, el 1483.²⁶ A més a més, el pare d'Elisabet era Joan Gual i de Pacs, fet també ens permet establir xarxes amb els Gual, els Pacs i a través d'aquesta branca, amb els Espanyol.²⁷ Es tracta d'un exemple de vincles i aliances familiars que es formaren entre el grup de famílies i personatges amb inquietuds 'humanístiques' del moment.²⁸

Una Berard, Beatriu, filla de Jaume Berard, apareix documentada com a casada amb el doctor en lleis Nicolau Muntanyans,²⁹ una altra família interessant, que també emparentà amb els

²² Sobre els estudiants mallorquins que cursaren estudis de dret a Itàlia, cal veure J.N. HILLGARTH: *Readers...op. cit.*, pàg. 246-247 i PLANAS ROSSELLÓ, Antonio: "Los juristas mallorquines del siglo XV", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 7 (1997), pàg. 34-36.

²³ J.N. HILLGARTH va transcriure aquesta biblioteca a *Readers...op. cit.*, pàg. 575-587, i el que més sorprèn és que no tenia ni un sol llibre de Ramon Llull, l'autor més present en les biblioteques mallorquines medievals.

²⁴ PLANAS, A.: "Los juristas...", *op. cit.*, pàg. 34-36. Documenta i parlada d'aquesta nissaga de Berard que succeeix de pares a fills des del segle XIV fins al XVI.

²⁵ Segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.*, extret de l'ARM, Prot. A-91, 58r-v i ARM, Prot. 119-120r.

²⁶ Segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.*, extret de l'ARM, Arxiu Peretó-Vidal, sense catalogar.

²⁷ L'àvia paterna d'Elisabet era Antonina de Pacs i Segarra, germana d'Agnès de Pacs, gran personatge femení, protectora i mecenes del lul·lisme. A més, Joan Gual i de Pacs era cosí d'Esperandéu Espanyol i de Pacs, nebot d'Agnès de Pacs, canonge en sincronia amb es nous corrents. La informació sobre aquests vincles i famílies la recull BARCELÓ CRESPI, Maria; COLL TOMÀS, Baltasar; i ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: a *Espanyol i Pacs. Poder i cultura a la Mallorca del segle XV*, Palma, 1999.

²⁸ Vegeu a l'apèndix, pàg. 70 l'organigrama fet de les relacions i xarxes socials i familiars d'aquesta família.

²⁹ Segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.*, extret de ARM, Prot. T-496, 126v.

Verí (el pare de Nicolau, Jaume de Muntanyans, es casà amb Marió de Verí) i amb els Malferit (una neboda de Jaume, Joana, es casà amb Tomàs Malferit.) Nicolau Muntanyans posseïa una biblioteca remarcable amb 270 volums,³⁰ i després de la mort de Bartomeu Caldenty³¹ continuà l'activitat docent d'aquest a Miramar (Valldemossa), on el 1485 havia traslladat l'escola de lul·listes i humanistes.

Dels llinatges abans esmentats no podem oblidar els Olesa, una família que des del punt de vista cultural és de les més interessants a la Mallorca baixmedieval i del segle XVI.³² D'entre els membres destacarem a un Jaume d'Olesa, que es casa de nou (quedà vidu el 1409) amb Romia Rovira i Genovard³³ el 1440, després d'haver anar a estudiar a Itàlia lleis, tot i que el 1443 aquesta ja figura com a viuda. A més a més, un altre Jaume d'Olesa, posterior, també doctor en dret, es casà amb Antonina de Santmartí³⁴, i participà econòmicament en la fundació el 1510 de la institució benèfica de la Criança —el primer col·legi femení de la ciutat impulsat Elisabet Cifre— juntament amb Gregori Genovard i Espanyol,³⁵ canonge de la Catedral de Mallorca i important lul·lista. Dins l'àmbit caritatiu també figura entre els col·lectors que es cuidaven de la col·lecta que es feia en algunes esglésies i convents de la ciutat de Mallorca a favor de les monges del monestir de Santa Elisabet.³⁶ Sense oblidar que Jaume d'Olesa fou un dels autors més fecunds del trànsit entre el segle XV i XVI, amb nombroses obres documentades de caire 'humanista' i sobretot lul·lista, i que s'emmarca en aquest clima de canvi cultural, fins al punt de preocupar-se directament per la formació i l'espiritualitat femenina.³⁷ Amb els Olesa ja es veu clarament una vinculació directa amb

³⁰ J.N. HILLGARTH: *Readers...op. cit.*, pàg. 656-659 l'estudia i en destaquen 11 llibres de teologia i 43 clàssics i humanistes.

³¹ Felanitx, 1447 - Palma, 1500, fou un teòleg, lul·lista i mestre de l'Estudi General de Mallorca.

³² ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...*, cit., pàg. 66-74.

³³ La data del contracte matrimonial és de 26 de gener de 1440. ARM, Prot. A-87, 112c-113r. Romia Rovira i Genovard també serà un personatge femení important, documentada com 'dona Aulesa, beguina' que tractarem més endavant.

³⁴ Aquesta era germana de de Magdalena de Santmartí, esposa d'un Ramon Gual que podria tractar-se d'un deixeble de Ferrando Valentí. Segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op cit.*, extret de l'ARM, Prots. T-856, 20r-22v; A-76, 175r-178r; i C-157, 127r-129r).

³⁵ Els Olesa i els Espanyol emparentaren directament a través del matrimoni d'una filla de Jaume d'Olesa, Sibil·la, amb Pere Espanyol; i indirectament a través de Romia Rovira i Genovard, que tenia família emparentada amb els Espanyol (vegeu apèndix, pàg. 70).

³⁶ BARCELÓ CRESPI, Maria: "Alguns aspectes econòmics del monestir de Santa Elisabet en els seus inicis", *BSAL*, 52 (1996), pàg. 215.

³⁷ Per un estudi sobre aquest personatge veure SALVADÓ, Joan: "Jaume d'Olesa, humanista i lul·lista", *Universitas Tarraconensis, Filologia*, XIV (1992-1993).

dones remarcables de l'espiritualitat femenina, i posteriors xarxes que es poden anar establint. Sens dubte, l'ambient lletraferit i la rellevància d'aquesta nissaga degué influenciar en el seu entorn.

Una altra família remarcable són els Valentí, dels quals destaca Ferrando Valentí, reconegut i estudiat lul·lista,³⁸ instruït en lleis a Itàlia, de qui destacarem aquí el seu casament el 18 de desembre de 1435 amb Elionor de Dameto i de Pacs, filla d'Albertí Dameto i de Cília de Pacs, germana d'Hug de Pacs.³⁹ Ens tornem a trobar amb la unió o aliança de dues famílies importants de l'aristocràcia illenca, i del matrimoni en sorgiren set fills. De Ferrando Valentí, jurista, cal destacar en aquest treball que fou advocat de les monges del monestir de Santa Elisabet,⁴⁰ i sobretot els seus contactes amb la gent més il·lustrada i 'humanista' de l'època: Agnès de Pacs, Francesc Milià, Miquel Abellar, Francesc Aixeló, Mateu Malferit, Joan Valero, Francesc Prats, Mario de Passa, etc. Lul·listes, gent amb contacte amb l'humanisme italià que es denota en la seva col·lecció d'obres clàssiques,⁴¹ i en la seva tasca com a traductor de poemes en llatí, escriptor d'epitafis,⁴² i va impartir lliçons de cultura clàssica i humanística a Mallorca.⁴³ El seu fill, Teseu Valentí, es casà per segona vegada amb Joana de Pacs, i una néta seva, Maria Moix i Valentí es casà amb Joan Gual, fill de Joan Gual i d'Antonina de Pacs, germana d'Agnès de Pacs i d'Elionor de Pacs, que estava casada amb Pere Espanyol.

Per acabar de destacar personatges, parlarem dels Verí, concretament de Bartomeu Verí, un dels personatges polítics més rellevants de la Mallorca de la segona meitat del segle XV,⁴⁴ casat amb Elionor, de la família dels Vivot, la qual féu testament el 1456 i nomenà marmessors els lul·listes Bartomeu Caldentey i Pere Joan Llobet.⁴⁵ A més, Bartomeu Verí, contragué un nou matrimoni amb Drusiana de Santmartí i de Pacs, germana de Magdalena, esposa de Ramon Gual —el possible

³⁸ BARCELÓ CRESPI, Maria i ENSENYAT PUJOL, Gabriel: *Ferrando Valentí i la seva família...op. cit.*

³⁹ Segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 182, el 17 de desembre de 1436 Cília de Pacs féu testament i el seu gendre Ferrando Valentí en fou un dels marmessors (ARM, Prot. A-75, 96v).

⁴⁰ Segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: extret de l'ARM, Prot. F-113, 225r.

⁴¹ J. N. HILLGARTH: *Readers...op. cit.*, pàg. 217-218, n. 185. Les primeres obres escrites en grec, a més, apareixen a Mallorca a la biblioteca de Valentí (*Readers...cit.*, pàg. 525-530).

⁴² Fins i tot escrigué l'epitafi de la seva esposa en llatí molt 'clàssic': "*Illā que me quondam rapuit, seu junxit m(e). Illa tulit secum, teneat servetque sepulcro.*" Recollit per BL. Exp. 652, 27.

⁴³ Va batejar la seva descendència amb noms clàssics: Fedra, Teseu, Adriana, Hipòlita, Elionor, Policena, Lucrecia.

⁴⁴ Per més informació sobre la seva activitat política vegeu A. PLANAS: "Los juristas...", *op. cit.*, pàg. 53-54; i ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 87-92.

⁴⁵ FONT, B: *Historia de Llucmajor*, pàg. 514, n. 298.

deixeble de Ferrando Valentí— i també germana d'Antonina de Santmartí, esposa de Jaume d'Olesa, abans esmentat.⁴⁶

Es tracta, en definitiva, de tot un entramat de matrimonis i famílies que en la segona meitat del segle XV i primera del XVI destaquen per tenir relacions socials, per emparentar-se i per tenir una actitud oberta davant els nous corrents culturals que entraren a Mallorca. Juristes amb vinculacions o estudis a Itàlia, membres de les elits aristocràtiques, que a més de participar de l'activitat econòmica, política, també ho feren de l'ambient cultural, i en els quals sobresurt com un tret comú a tots ells l'alt interès per la figura de Ramon Llull, i dels clàssics llatins. I en tot aquest entramat de famílies i noms, també cal mencionar alguns personatges rellevants en l'ambient cultural pertanyents a l'àmbit eclesiàstic. D'entre aquests, anomenarem el bisbe de Mallorca fra Joan Garcia, relacionat directament amb el Magnànim, de qui era confessor i conseller; o d'altres noms, com Francesc Eiximenis, que fou vicari general de Mallorca en temps del bisbe Gil Sánchez Muñoz; o el cardenal Antoni Cerdà i de Lloscos. Homes d'Església, que tot i en general rebutjar les idees humanístiques, van trobar un punt de contacte i d'equilibri entre la fe en Déu i les excel·lències dels clàssics, i en feren lectures diferents a les purament medievals.

Esperandéu Espanyol i de Pacs (+1505),⁴⁷ doctor en decrets i canonge de la Seu, emparentat amb els Valentí, els Gual i els Pacs, és el personatge més interessant del clergat mallorquí relacionat amb les noves idees esmentades. La seva tia, de fet, era Agnès de Pacs, qui el designà com a marmessor, patró o curador de la seva voluntat a l'hora de vetllar per la continuïtat dels estudis lul·lians i dur endavant la tasca de l'Estudi General. També exercí com una espècie de "promotor cultural", ja que el 1492 va promocionar un certamen literari en honor dels Reis Catòlics, i el 1493 fou designat representant del Regne de Roma per tal d'activar la Causa Pia Lul·liana. A més, el seu nebot fou Gregori Genovard Espanyol, fill de Gaspar Genovard i Sala i Francesquina Espanyol i Pacs, el qual, com hem esmentat més amunt, participà en la fundació i projecte d'Elisabet Cifre del col·legi femení de la Criança.

En definitiva, representants de totes les esferes del poder, laics, religiosos, la majoria emparentats i provinents de les mateixes famílies, interessats en nova forma d'entendre la cultura, per la qual van aportar diners, i es van involucrar amb l'adquisició d'obres, de llibres, i en l'intercanvi d'aquests, alguns fins i tot en escriure i traduir-ne, i també en ensenyar i perpetuar aquestes noves

⁴⁶ Per més aclariment, veure l'organigrama de xarxes familiars a l'apèndix, pàg. 70

⁴⁷ Per més informació veure BARCELÓ, Maria; COLL TOMÀS, Baltasar; i ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: *Espanyol i Pacs...op. cit.*, pàg. 41-48.

idees. Un paisatge social i intel·lectual remarcable en el que la pregunta que ens interessa formular és quin paper van tenir les dones ell, com va influir en els seus desitjos i com va afavorir les seves pròpies decisions aquest context sociocultural. La documentació ens demostra que hi hagué dones interessades i relacionades amb el món espiritual i, la gran majoria, a més a més, provenien o estaven relacionades amb aquests noms i nissagues esmentades.

Aquest ambient cultural, que es fa tan evident i palès al darrer quart del segle XV i principis del XVI tenia però, precedents a les illes des del segle XIII amb la primera expansió del lul·lisme i amb les singularitats que de seguida va mostrar l'illa en els seus corrents espirituals i religiosos. Des de molt aviat es multiplicaren el nombre de convents femenins i aparegueren noves manifestacions de vida espiritual, com la vida beguina. Però així com dels convents i formes de vida monàstica femenina tenim més dades, les mencions a la documentació de dones mallorquines medievals interessades per la nova espiritualitat són escasses, disperses i poc connectades entre si. La majoria d'informacions es refereixen a pràctiques pietoses i a la caritat expressades, i les trobem a testaments, protocols notariais, on apareixen citades o anomenades, i on deixaren constància dels seus darrers desitjos.⁴⁸ El que s'ha de destacar i tenir en compte és que la major part de de les monges dels monestirs i convents, així com les beguines i beates conegudes, i les dones laiques interessades en l'espiritualitat, tenien relació amb nissagues de famílies benestants, i alhora a les idees de l'orde franciscà, que com veurem a partir del segle XV es barrejà amb el lul·lisme i tingué un clar component medieval de pobresa.⁴⁹ Per això hem volgut fer incidència en l'estudi d'aquestes relacions i xarxes establertes entre famílies, i destacar-ne algunes que veiem que es van repetint i ens ajuden a entendre l'entramat de personatges involucrats en aquests nous pensaments culturals, amb ràfegues humanistes i deixalles lul·listes, que fent organigrames ens han fet arribar a dos grans noms de dones involucrades en la causa lul·lista i en la formació femenina: Agnès de Pacs, que ens apareix directament lligada a les famílies i nissagues estudiades, i Elisabet Cifre, lligada a través de la fundació de la Criança.⁵⁰ Aquestes rastres ens porten, doncs, a un dels objectius d'aquest estudi, que és relacionar l'espiritualitat femenina amb l'interès pel lul·lisme. Un cop descrit el context sociocultural i haver situat noms, famílies i interessos, anem a centrar-nos en el lul·lisme i la seva importància en els nous corrents de pensament femenins a Mallorca.

⁴⁸ BARCELÓ, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Palma, Lleonard Muntaner, 2017, pàg. 1-12.

⁴⁹ ENSENYAT PUJOL, Gabriel: "La casa reial mallorquina: franciscanisme i lul·lisme", *Jaume II, Sanç I. Dues actituds, un mateix projecte*. Palma, 2012, pàg. 73-99.

⁵⁰ Veure l'organigrama a l'apèndix, pàg. 71.

3. Ramon Llull i el lul·lisme a Mallorca

Hem esmentat ja diverses vegades el nom de Ramon Llull i el concepte de 'lul·lisme', tot relacionant el projecte i teories d'aquest personatge medieval mallorquí amb els nous corrents de pensament que proliferaren a Mallorca a finals de l'edat mitjana, així com amb la possibilitat de posar-ho en contacte amb l'efervescència de l'espiritualitat, tant en contextos laics, com en els religiosos ja entrat el segle XV. Però, qui era Ramon Llull? I que significa exactament el seguiment i l'estudi del lul·lisme? Anem a recopilar breument les principals característiques de l'anomenat 'doctor il·luminat' i com va evolucionar la concepció del seu *Art* en l'època que ens ocupa per intentar resoldre aquestes qüestions.

Ramon Llull (1232-1316) és possiblement el pensador més universal i singular que hem tengut a Mallorca. Fill de colons catalans, va néixer poc després de la conquesta de l'illa per part de Jaume I, i després de passar una etapa de trobador,⁵¹ va decidir abandonar la vida cortesana de la cort de Jaume II, la dona i els seus dos fills, per dedicar-se en exclusiva a la difusió del seu sistema de pensament: l'*Art*, amb el qual Llull assegura es pot descobrir la veritat, també la de la fe cristiana, i que és apte per a la conversió dels anomenats *infeels*.

De la vida de Llull en sabem molt gràcies, d'una banda, a la *Vita coetanea*,⁵² una autobiografia dictada el 1311 pocs anys abans de morir en què explica i justifica la seva vida i immensa obra, de més de 260 exemplars i, d'altra banda, també gràcies als nombrosos estudis que li han estat dedicats.⁵³ No podem aquí detenir-nos en els periples de la agitada vida de mestre Ramon, però sí destacar fets que el reafirmen com una figura cabdal per a l'estudi de l'espiritualitat, ja que parlem d'un home laic, autodidacta, que mitjançant la filosofia, la mística —i utilitzant per primer cop una llengua vernacle, el català, en l'escriptura de llibres de gran format de temàtica teològica i filosòfica, a més del llatí i l'àrab—⁵⁴ va formular una eina racional per 'demostrar' la

⁵¹ Vegeu LE MYÉSIER, Thomas: *Breviculum seu Electorium parvum*, ed. Charles Lohr, Theodor Pindl-Büchel i Walburga Büchel. Turnholt, 1990, Brepols, pàg. 8-9. Aquest deixeble de Llull, metge de la cort francesa, va il·lustrar la vida de Ramon en dotze miniatures, i a la primera ens mostra a un Ramon, ciutadà benestant de Palma que al vespre està a casa escrivint un poema d'amor.

⁵² La primera redacció va ser en llatí, perquè l'obra va ser concebuda com una presentació de Ramon davant del concili general de l'Església que es va celebrar aquell any a la ciutat de Vienne del Delfinat. La traducció catalana, *Vida de mestre Ramon*, és d'un deixeble de darreries del segle XIV i introdueix diversos canvis.

⁵³ Vegeu BONNER, Anthony i BADIA, Lola: *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literària*, Barcelona: Empúries, 1988; BONNER, Anthony: *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide*. Leiden-Boston, 2007, entre d'altres.

⁵⁴ Per qüestions sobre la llengua i la rellevància de Llull en la història de la llengua i literatura catalanes vegeu BADIA, Lola; SANTANACH, Joan; i SOLER, Albert: "Per la lingua di Raimundo Lullo: un'indagine intorno ai manoscritti in volgare di prima generazione". *Medioevo Romanzo*, 33.1., 2009, pàg. 49-72.; RIQUER, Martí de:

Veritat, en majúscules. Sens dubte, això el converteix en un gran exemple dels canvis que s'estaven esdevenint en les formes de pensament a l'Europa del segle XIII, no tan sols pel fet de no pertànyer a cap orde religiosa i dedicar-se plenament a la difusió del seu Art, viatjant i fent peregrinacions, intentant convèncer al món, com els grans predicadors, perquè estava absolutament convençut de la seva missió; sinó pel fet 'innovador' de fer-ho en una llengua diferent del llatí, fins aleshores única llengua de vehiculació de la cultura universitària. Volia arribar a tothom, i això també ens demostra que la població sense estudis reglats al segle XIII ja no entenia o dominava tan bé el llatí, i que les llengües romàniques eren la millor via de comunicació, sobretot, per aconseguir el seu objectiu.⁵⁵

Un altre fet destacable de Ramon Llull és la diversitat de gèneres i estils de les seves obres, amb el mateix objectiu d'arribar al màxim públic possible. Així, Llull escriu també obres adreçades a l'àmbit universitari, als mestres en arts, als teòlegs o a les autoritats en general, i que demostren la seva preocupació prioritària per intervenir en l'ambient escolar i intel·lectual del moment.⁵⁶ Aquestes obres són escrites o traduïdes al llatí i la gran majoria les presentà a les seves estades a París, als col·legis de doctors de teologia, o a les corts dels monarques on va intentar ser acceptat i escoltat.⁵⁷ En destaquen els *Principia philosophiae*, començats a París i acabats a Mallorca, és l'única obra escrita primer en llatí i després traduïda al català. Altres, com *l'Arbre de filosofia d'amor* —que en la versió catalana és acompanyada pel *Cant de Ramon*— tenen una traducció a les dues llengües, però del català al llatí. També cal destacar la seva primera gran obra, el *Llibre de contemplació* (1271-1274), que segons afirma el propi Llull, la versió primitiva va ser en àrab, però que no s'ha conservat.⁵⁸ En canvi, les obres amb un caràcter més divulgatiu són escrites només en català, com la novel·la *Romanç d'Evast e Blaqueria*, on s'inclou el *Llibre d'amic e amat*, obra mística on es troba

Història de la literatura catalana [part antiga] I. Barcelona, 1964, pàg. 206-352; i RUBIÓ I BALAGUER, Jordi: *Història de la literatura catalana* I, Barcelona, 1984, pàg. 82-109.

⁵⁵ Vegeu HILLGARTH, J.N.: *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France*. Oxford: 1971. Versió catalana: *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Barcelona, 1998.

⁵⁶ VERGER, Jaques: "L'inérêt des maîtres parisiens du XIII siècle pour les textes non universitaires, latins ou vernaculaires" dins *Les formes laïques de la philosophie. Raymond Lulle dans l'histoire de la philosophie médiévale*, Turnhout, (Svbsidia Lulliana 6), 2018, pàg. 123-138.

⁵⁷ BADIA, Lola; SANTANACH, Joan; i SOLER, Albert: "Ramon Llull, escriptor vernacle" dins *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a J.N. Hillgarth i A. Bonner*, ed. M.I. RIPOLL, M. TORTELLA, Palma-Barcelona, 2012, pàg. 32.

⁵⁸ RUBIO, Josep E.: *Les bases del pensament de Ramon Llull*, València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pàg. 17-62.

un recull d'aforismes religiosos que expressen l'experiència contemplativa del protagonista un cop ha esdevingut ermità.⁵⁹

En general, podem dir que Ramon Llull utilitzava el català per arribar a un públic laic que el podia entendre, però ell mateix va traduir les seves obres a l'occità, a l'àrab, i els seus seguidors més immediats al francès, a l'italià, i al castellà. El més important era difondre més i millor el seu missatge. Quan calia arribar a un públic més lletrat, el llatí era, naturalment, la llengua escollida.⁶⁰ Així, de vers 265 obres escrites, 57 s'han conservat en català, de les quals 20 tenen una versió només en català i les 37 restants tenen una doble versió catalana i llatina. Fins a dia d'avui no ha estat localitzada cap obra en la seva versió àrab.⁶¹

Com es van viure i rebre aquestes idees del beat Ramon Llull? La cosa canvia segons el context en què ens trobem. Abans hem esmentat que Llull fou un clar exemple dels canvis que es van esdevenir a Europa al segle XIII, en qüestió de renovació espiritual, teològica i filosòfica, que des de llavors començaren a estar en mans de laics, i de noves formes d'entendre-les.⁶² Llull va viure en un període històric marcat per la ciència escolàstica i és aquí on cal situar el seu programa científic, però també hem de destacar les seves teories d'aproximació a Déu, que ens endinsen de ple dins el misticisme, partint de la idea de la contemplació com a camí de la 'felicitat eterna', que ens exposa en el *Llibre de contemplació*, i que es basa en la recerca personalitzada de l'Amat, és a dir, Déu. Aquesta identificació de Déu amb Amor és del tot interessant i ens connecta directament amb les formes del 'nou misticisme',⁶³ esclatades al segle XIII a Europa i protagonitzades sobretot per dones, com hem esmentat anteriorment, i que ens agradaria connectar directament amb les noves formes de pensament i espiritualitat femenina sorgides a la Mallorca baixmedieval. Per això ens hem de

⁵⁹ Per més informació sobre la tria de llengües i traduccions en l'obra de Llull veure PISTOLESI, Elena: "Tradizione e traduzione nel corpus lulliano", *SL* 49, 2009, pàg. 3-50.

⁶⁰ És interessant les reflexions sobre l'existència d'una filosofia de laics per a laics i el paper de Llull a l'àmbit europeu, al costat de Eckhart o Marguerite Porete que fa PEREIRA, Michela: "Ramon Llull e la filosofia in volgare" dins *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, barcelona, 2012.

⁶¹ SOLER, Albert: "Editing texts with a multilingual tradition: the case of Ramon Llull", *Variants* 5, 2006, pàg. 53-72. Per conèixer millor les obres de Llull es pot consultar la Base de Dades Ramon Llull (Llull DB), del Centre de documentació Ramon Llull de la UB [en línia: <http://www.ub.edu/llulldb/index.asp>].

⁶² DE COURCELLES, Dominique: "L'Art lullien, la dernière révélation divine?" dins *Les formes laïques de la philosophie. Raymond Lulle dans l'histoire de la philosophie médiévale*, Turnhout, (Svbsidia Lulliana 6), 2018, pàg. 13-40.

⁶³ Hi ha nombrosa bibliografia sobre el *new mysticism*, podem destacar obres com CIRLOT, V: *La mirada interior: escritoras místicas y visionarias en la Edad Media*. Madrid: Siruela, 2008.; ECKHART, M.: *El fruto de la nada*. Madrid: Siruela, 2001.; GARÍ Blanca: "La vida del espíritu", dins *Las relaciones en la Historia de la Europa medieval*. València: Tirant lo Blanch, 2006, pàg. 205-275.; RAITT, Jill (ed.): *Christian Spirituality. High Middle Ages and Reformation*, vol. II, Crossroad Nueva York 1987.

fixar en aquestes idees de la mística lul·liana que Lull recull, principalment el seu *Llibre de contemplació* i que, molt sintèticament, el que ens venen a explicar és que mitjançant el mètode contemplatiu, hom pot arribar a Déu i al seu coneixement, ascendint intel·lectualment fins al misteri de la divinitat i, posteriorment, descendir de nou al cos.⁶⁴ De la mateixa manera, aquesta contemplació també es pot produir gràcies a la presència de Déu a la memòria de l'amant, o en termes platònics, gràcies a què es produeix un 'rapte' que permet a l'ànima individual trobar la verdadera naturalesa en l'ànima divina.⁶⁵ La idea que ens transmet el beat ens la deixa ben clara al *Llibre de contemplació* [1, 10 (ORL 2, 8)] quan diu: "Les creatures donen significació e demostració" i, per tant, que en el fet de la seva creació i existència és on hom trobarà el punt de suport de la seva comprensió en la fe.⁶⁶ Hem de tenir en compte, a més, que com ell mateix ens explica de manera autobiogràfica a la *Vita Coetanea* de 1311, que tot aquest sistema li va venir per il·luminació divina a Randa, és a dir, que estem davant una figura en certa manera profètica, que ha tingut un contacte directe amb Déu i que gràcies a les seves revelacions ha pogut construir i escriure l'*Art*. S'apropa, així, al model de sant Francesc i a la seva visió predicadora de construir una societat perfecta seguint els dictats cristians primerencs, però també a la mística femenina anterior a Lull i de gran renom a Europa com Hildegarda von Bingen, i el seu *Liber Divinorum* al segle XII.⁶⁷

Aquest enllaç entre Lull, les revelacions divines i l'escriptura en llengua vernacle amb el nou misticisme sorgit a Europa s'ha de tenir en compte per al context en què situem aquest treball. Però la bona recepció que, finalment, va tenir Lull de doctors teòlegs i dels sectors universitaris parisencs del segle XIII, amb intencions de reforma doctrinal, no acompanyaren a la recepció en els segles posteriors de l'obra de Lull. És una evidència la gran polèmica que va aixecar l'obra i la figura del beat, l'oposició i infravaloració de tot el seu projecte i sistema al llarg del segle XIV, de la mateixa

⁶⁴ GAYÀ, Jordi: «Ascensio, virtus: dos conceptos del contexto original del sistema luliano», *Studia Lulliana* XXXIV, 34, 1994, pàg. 3-49.

⁶⁵ Veure els estudis fets de MALAGUTI, Maurizio: «Lectura lulli, Il libro dell'Amante e dell'Amato», *Doctor Seraphicus* 62 (1995), pp. 71-84.; VEGA ESQUERRA, Amador: «La abstracción del cuerpo: mística y metafísica del lenguaje en Ramon Llull», *Er. Revista de Filosofía* 16 (1994), pp. 95-106; «Cuerpo espiritual y espíritu corporal en Ramon Llull», *Actes del Simposi Internacional de Filosofia de l'Edat Mitjana*. Vic-Girona, 11-16 d'abril de 1993, «Actes, núm. 1», Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 1996, pp. 470-474.; i «La imaginació religiosa en Ramon Llull: una teoria de l'oració contemplativa», *Passió, meditació i contemplació*, Barcelona, Empúries, 1999, pp. 84-111.

⁶⁶ GAYÀ, Jordi: «El arranque filosófico del Ars luliana», *Constantes y fragmentos de pensamiento luliano. Actas del simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994*, Fernando Domínguez Reboiras y Jaime de Salas (edd.), Tübingen, Niemeyer, 1996, pàg. 1-8.

⁶⁷ DE COURCELLES, Dominique: "L'Art lullien, la dernière révélation divine?" ...*op cit.* pàg. 15.

manera que també trobem oposicions contra aquestes noves formes místiques i espirituals.⁶⁸ La figura antil·lulista per antonomàsia d'aquest segle fou Nicolau Eimeric (Girona 1320-1399), Inquisidor General, dominic, que dugué a terme una forta campanya de desprestigi i persecució de l'obra i dels seguidors del Beat, qualificada d'heretgia. Així, el pensament lul·lià que es va continuar manifestant a París, va tenir una presència diferent als nuclis valencians, a Barcelona i a Mallorca, on es pot dir que va pràcticament desaparèixer. De fet, les institucions creades per Llull, així com les escoles, van fracassar i la documentació de l'època conservada sobre Llull és ínfima.⁶⁹ Un fet remarcable quan hem afirmat que a l'últim quart del segle XV hi hagué un autèntic 'fenomen Llull' a l'illa, i que sembla relacionar aquest període 'buit' de lul·lisme amb Eimeric, obstinat i obsessionat en fer desaparèixer la petjada de Llull, allà on va poder per fer-ho.⁷⁰

Tot i així, s'han trobat còpies de textos lul·lians manuscrits que Perarnau (1983), Hillgarth (1991) ja consideraven de la mateixa mà i temps i que Soler (2004) reafirma tot parlant de l'existència d'un centre copista a Mallorca en el temps de Llull.⁷¹ Tampoc hem de descartar l'ocultació d'obres de Llull per parts d'habitants de l'illa, que potser superarien en molt aquelles de les que es tenen constància perquè apareixen en mans de posseïdors d'obres lul·lianes, segons ha estudiat Hillgarth.⁷² Un exemple és el manuscrit núm. 1439 de la Biblioteca March de Palma, que ens diu que un tal fra Pere de Santjust posseïa una còpia de la *Vida coetània* el 1386.⁷³

Llull deixà escrit al seu testament que el corpus de les seves obres romangués a Mallorca, que es fessin còpies dels seus llibres i es distribuïssin entre les cases dels ordes religiosos i a altres indrets illencs. També llegà al monestir de la Real un cofre ple de llibres, del qual només en romangueren quatre. D'entre els manuscrits destacats, especialment interessants són potser els que trobem esmentats en un document del 1414 al monestir d'agustines del puig de Pollença, de

⁶⁸ És interessant l'article de IMBACH, Ruedi: "Notule sur Jean Gerson, critique de Raymond Lulle" dins *Les formes laïques de la philosophie. Raymond Lulle dans l'histoire de la philosophie médiévale*, Turnhout, (Svbsidia Lulliana 6), 2018, pàg. 139-157, en què l'autor fa una comparació amb la opisió de Gerson al segle XV al *Mirall de les ànimes simples* de Margarite Porette, que circulava de manera anònima en el seu temps.

⁶⁹ ENSENYAT PUJOL, Gabriel: "L'activitat lul·liana a la Mallorca del segle XIV: Un lul·lisme amagat?" dins *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge...op. cit.*, pàg. 161.

⁷⁰ L'inquisidor no dubtava en condemnar i cremar tot allò que tenia connotació lul·liana. Va actuar fora de Mallorca, però la seva ombra es va estendre així com les seves campanyes. Veure CARRERAS ARTAU, J.: "En torno al primer siglo del lullismo". *Estudios Lulianos*, VIII, 1964, pàg. 87.

⁷¹ SOLER, Albert: "L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians". *Studia Lulliana*, 44, 2004, pàg. 109-122.

⁷² Els posseïdors eren quatre: Ramon de Nastranya (1362), Jaume Desportell (1362), Nicolau de Torrella (1372) i Francesc Despí (1400). HILLGARTH, J.N.: *Readers...*, cit., pàg. 418, 419, 430 i 457.

⁷³ ENSENYAT PUJOL, Gabriel: "L'activitat lul·liana a la Mallorca del segle XIV....op. cit. pàg. 168.

les quals parlarem més endavant; el document és un inventari d'obres que ens informa de que aquesta comunitat disposava en el monestir de tres llibres de Lull: el *Blanquera*, la *Doctrina pueril* i les *Lahors de Santa Maria*.⁷⁴ A més, la vinculació d'aquestes monges pollencines amb Lull també la trobem a través de la impulsora del grup, Flor Ricomana, viuda de Bernat Alzina, que morí el 1342 durant la primera expedició mallorquina a les Canàries. Aquestes expedicions eren de caràcter mercantil però tenien un rerefons d'expansió de l'obra lul·liana.⁷⁵ Així doncs, les xarxes socials i la possessió d'obra lul·liana en un monestir femení ens obre una finestra a una interessant relació de l'espiritualitat conventual, laica i eremítica amb el lul·lisme.⁷⁶

Uns dels grans receptors de les idees lul·lianes són els beguins i beguines, documentats a l'illa al llarg del segle XIV: des de la primera comunitat de beguins al tombant del segle XIII i principis del XIV, establerta al carrer Bonaire de la ciutat de Mallorca, que hi foren presents entre 1317 i 1335, fins a l'establiment d'una comunitat de 'monges' terceroles seguidores de la Tercera Regla de Sant Francesc. Tot i que no hi ha documents que relacionin directament aquests grups amb Lull, se fa difícil entendre la seva existència al marge del Beat. No tan sols per referències directes a la seva obra i personatges,⁷⁷ sinó també perquè en la seva darrera estada a l'illa va compondre en pocs mesos (octubre 1312-febrer 1313), un total de cent vuitanta-dos sermons, recollits al volum *Summa sermonum* (ROL XV), i destinats clarament a un públic espiritual.⁷⁸ En el mateix sentit cal destacar la donació *post mortem* que fa al seu testament de dia 26 d'abril de 1313 a favor d'unes "dones de penitència" que cal identificar amb beguines:

⁷⁴ HILLGARTH, J.N.: *Readers...op. cit.*, I, pàg. 209.

⁷⁵ Veure AMENGUAL I BATLE, Josep: "L'herència lul·liana i la missió mallorquina a Canàries: la missió sense espasa". *Randa*, 61, 2008.

⁷⁶ Quan parlem de 'lul·lisme' i 'lul·lista' ho fem en el sentit més ampli de l'expressió, tot reforçant la idea de persones i iniciatives que podrien estar lligades o interessades per la figura i l'obra de Lull.

⁷⁷ El mateix Lull havia proposat com a models laics de conducta cristiana a Evast i Aloma, protagonistes inicials del Blaquerna com a 'perfectes beguins de vida exemplar', segons recull HAUF I VALLS, Albert: "Estudio preliminar" dins *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, José Pou y Martí, 1996, Alacant: Instituto de Cultura 'Juan Gil Albert', pàg. 35.

⁷⁸ ENSENYAT PUJOL, Gabriel: "L'activitat lul·liana a la Mallorca del segle XIV...op. cit.", pàg. 171, cita a F.Domínguez (ROL XV: IX-CXV) sobre els destinataris d'aquests sermons: "*probablemente serían aquel grupo de clérigos y laicos ilustrados [es refereix al rei Frederic de Sicília i els seus seguidors espirituals, influïts per Arnau de Vilanova] con tendencias espiritualistas que soñaban con un programa de educación popular*".

*“Item, dimito fratribus predicatoribus et fratribus minoribus et dominabus Sancte Clare et dominabus Sancte Margarite et dominibus de penitencia et scholaribus orfanis, cuilibet istorum locorum, decem solidos”.*⁷⁹

Es pot parlar, doncs, dels lligams, directes o indirectes, dels nous corrents espirituals amb Ramon Llull tant durant la seva vida com, amb certa cautela, al segle XIV, i ja d’una manera molt més clara a partir d’entrat el segle XV.

Al llarg de la seva vida, Llull es volgué allunyar de conflictes i polèmiques de gran calat amb l’Església, tot i el seu afany reformista, però la confluència entre els corrents lul·lià i radical franciscà es va fer palesa després de la seva mort i la confusió i barreja ideològica entre beguins, eremites i lul·listes, perseguida fins la mort d’Eimeric, va ser una realitat. Tot i així, s’han documentat l’existència de dotzenes de beguins aïllats al llarg de tot el segle XIV a Mallorca, així com eremites o anacoretes a Miramar, Sant Honorat, Randa, les coves de Bellver, Ternelles (Pollença), Escorca, Sant Salvador (Felanitx), entre d’altres indrets, i que apareixen a vegades documentats com *‘pauperes eremitae’*, fet que ens indica que eren continuadors de les tesis franciscanes radicals d’Angelo Clareno i de l’infant Felip de Mallorca.⁸⁰

Així doncs, al segle XIV, a diferència d’altres llocs com París o Gènova, a Mallorca ens trobem amb un lul·lisme més pastoral que intel·lectual i lligat a moviments espirituals i de caràcter popular. Un fet del tot rellevant i a tenir en compte en aquest estudi que vol remarcar el lligam de l’espiritualitat femenina amb Llull. De totes formes, l’activitat lul·liana no desaparegué durant el XIV (en destaquen les empreses missioneres a les Canàries), però patí dificultats i no figura prou documentada. Partir d’aquest seguiment de la figura i l’obra de Llull sense una ‘desaparició’ completa, ens ajuda a entendre millor el fervor lul·lià en cercles intel·lectuals dels segle XV i XVI, de caràcter més ‘humanista’. En aquest nou clima cultural que hem descrit a l’anterior apartat, ja hem anomenat i destacat figures concretes, la gran majoria relacionades amb Itàlia, homes de lleis, de l’Església, interessats o molt interessats per Llull, i on ens agradaria arribar és a trobar un fil que també ens portés a incloure aquest interès en l’espiritualitat femenina de l’època.

El canvi de paradigma respecte Llull comença, doncs, amb la mort d’Eimeric (†1399) i amb la sentència papal a favor de la doctrina lul·liana emesa per Martí V el 1419. A més a més, trobem iniciatives favorables, com la fundació de l’escola lul·liana de Barcelona (1425), promoguda per

⁷⁹ Extret d’ENSENYAT PUJOL, Gabriel: “L’activitat lul·liana a la Mallorca del segle XIV...*op. cit.*, pàg. 172, i aquest de HILLGARTH, J.N.: *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*. Barcelona, 2001, pàg. 87.

⁸⁰ HILLGARTH, J.N.: *Readers...I, op. cit.*, pàg. 205-208.

Alfons el Magnànim, de la qual sortí Pere Joan Llobet, que anys més tard fundà l'escola de Randa (1449). Amb la creació d'aquest centre a Randa és quan s'inicia el gran impuls a Mallorca del lul·lisme, que deixa d'estar 'amagat' i, de fet, acabarà l'últim quart de segle de manera apoteòsica, amb les conegudes donacions prolul·lianes de Beatriu de Pinós i d'Agnès de Pacs, la creació de l'Estudi General Lul·lià el 1483 i de centres on s'ensenyava la doctrina de Llull.⁸¹ Dins aquest nou ambient prolul·lista el que volem destacar és a una sèrie de personatges —molts dels quals ja han sortit amb l'anterior estudi de nissagues i xarxes familiars— que es varen interessar pel lul·lisme i que ens porten a certs lligams amb dones de l'època endinsades dins el món espiritual, per acabar formulant un mapa que ens mostri el lligam entre aquestes famílies i el lul·lisme.⁸²

Els motius de l'interès per Llull entre aquestes persones era divers, i no sempre anava lligat a l'ensenyament rebut en terres italianes (els anomenats 'humanistes' mallorquins). Això no obstant, durant tot el segle XV s'anà creant a Itàlia un ambient lul·lià notori, que atragué personatges com Pico della Mirandola.⁸³ El centre italià lul·lià més destacat es trobava a Pàdua, especialment entorn el bisbe Fantino Dandolo.⁸⁴ També cal remarcar que a principis del segle XVI la figura de Llull fou estudiada per pensadors de perspectiva humanista com Lefèvre d'Étaples, Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, el cardenal Cisneros, Alonso de Proaza i Joan Bonllaví.⁸⁵

Amb tot això, doncs, una de les hipòtesis que volem defensar en aquest treball en relació a la consideració favorable de Llull al segle XV per part d'aquests personatges illencs és en una mena de "patriotisme" o sentiment identitari i autòcton per Llull, que esdevé un element de cohesió. De fet, ens trobem amb un cert vincle social, ja que tant Llull com els 'humanistes' mallorquins atrets pel Beat eren membres del patriciat urbà i, sens dubte, el contacte amb Itàlia i l'interès d'humanistes per un filòsof mallorquí va fer reivindicar la figura del doctor il·luminat a l'illa.⁸⁶

Tot i que no es sap la interpretació que feien els intel·lectuals interessats per Llull d'aquesta època —no s'ha trobat o conservat cap obra dels personatges destacats sobre lul·lisme— el que ens interessa són els possibles lligams i fils que ens surten en estudiar aquests personatges. Deixeble de

⁸¹ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 101.

⁸² Veure l'organigrama a l'apèndix, pàg. 71.

⁸³ Sobre aquest tema veure BATLLORI, Miquel: "Giovanni Picco della Mirandola i el lul·lisme italià del segle XV", dins *Ramon Llull i el lul·lisme*, València, 1993, pàg. 373-380.

⁸⁴ BATLLORI, Miquel: *Ramon Llull i el lul·lisme...op. cit.*, pàg. 282-285, estudia també aquest bisbe i es planteja què podia interessar d'un filòsof medieval com Llull als humanistes italians.

⁸⁵ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 103.

⁸⁶ Sobre aquestes teories veure HILLGARTH, J.N.: "Els començaments del lul·lisme a Mallorca", *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, 1998, pàg. 29-30.

Pere Joan Llobet, conegut amb el pseudònim de *lo lul·lista*,⁸⁷ trobem a Gabriel Desclapers, a qui va anomenar procurador, perquè cobrés en nom seu un deute. Aquest Desclapers es graduà a l'Estudi General de Barcelona el 1462 i fou professor. En un testament fet el 1457 a Mallorca, feia hereu del seus llibres sobre Llull al seu mestre Llobet, també anomenava "*avunculum meum*" a un Joan Espanyol i expressava el seu desig de ser enterrat a la capella de Llull a Sant Francesc.⁸⁸ Desclapers va ser lloiat per Pere Miquel Carbonell, que el fa conreador de les humanitats.⁸⁹ Aquest Carbonell també ens interessa per haver estat el notari barceloní que signà el testament de Beatriu de Pinós el 1478.

A Mallorca cal destacar noms de 'lul·listes' com Bartomeu Catany, l'anònim Antoni Girard, que ens interessa per sortir al testament de la beguina Romia Rovira i Genovard, data tel 1462, vídua de Jaume d'Olesa, i que l'anomena "*lullistam magistrum meum*".⁹⁰ I també el prevere de Pollença Joan Reig (†1478), beneficiat de la parròquia de Pollença i del col·legi femení del Puig de Pollença. En el seu inventari s'han trobat nombrosos llibres i textos lul·lians, com el *Liber de Ascensu et Descensu intellectus. Proverbis, Filosofia de amor. De quadratura, Ars generalis, Vida coetánea (Raimundus senescalus?)*, etc.⁹¹ Fet del tot interessant si tenim en compte el seu lligam amb les monges del Puig de Pollença a les que donava instrucció.

Un altre nom que ens permet establir lligams és el de Joan de Tagamanent, d'ascendència nobiliària i posseïdor d'una considerable fortuna, en el seu testament de 1468 expressa el desig que l'animava a crear a Randa un monestir de frares menors. Josep Perarnau (1996), que ha estudiat aquest personatge, fa la hipòtesi de la relació d'aquest projecte personal de caràcter lul·lià i els '*fratres de paupere vita*'.⁹² Tot i així, el papa va desviar el projecte cap a la defensa de Rodes i no es dugué a terme. Però el fet és que ens trobem amb una iniciativa lul·lista mallorquina, diferent a les 'foranes' com les de Pere Joan Llobet, Mario de Passa, Pere Daguí o Beatriu de Pinós. A més a més, Tagamanent va estar vinculat amb persones i famílies de l'entorn 'humanista' abans esmentades, com els Valentí, ja que era el padrí jove de Teseu Valentí, i per tant també amb els Verí i els Pacs.⁹³

⁸⁷ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 104 cita de l'ARM. Prot. F-103, 81r.: "*Johannes Lobet, magister in sacra teologia, vulgarites nuncupatus lo luliste.*"

⁸⁸ LLOMPART, Gabriel: "Siluetas cuatrocentistas del lulismo mallorquín", *BSAL*, XXXV (1976-1977), pàg. 176.

⁸⁹ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 104 cita de Carbonell que: "*Gabriel Cleèsius Balearis vir sacris litteris apprime eruditus et declamator acerrimus, humanitatis studia coluit.*"

⁹⁰ ARM, Prot. M-226, 253v., segons ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*

⁹¹ LLOMPART, Gabriel: "*Siluetas...cit.*", pàg. 178.

⁹² PERARNAU I ESPELT, Josep: "Les butlles de Sixt IV desviant d'una projectada escola lul·liana del puig de Randa l'herència de Joan de Tagamanent", *TCA*, 15, 1996, pàg. 415-426.

⁹³ Veure les relacions i lligams familiars al organigrama de l'apèndix, pàg. 71.

De fet, un altre personatge que va fer una donació interessant i que també hem esmentat és Joan Gual i de Pacs, nebot d'Agnès de Pacs i cosí d'Esperandéu Espanyol, que en el seu testament del 6 de juny de 1475 parla de construir unes escoles lul·lianes, tot i que no es tenen notícies que es dugués a terme.

Evidentment, totes aquestes donacions i relacions ens aboquen a parlar de les dues grans donacions prolul·lianes fetes per dues dones, Beatriu de Pinós i Agnès de Pacs. El projecte de Beatriu de Pinós, es relaciona amb l'arribada a Mallorca de Mario de Passa, mestre en arts i medicina, ermità lul·lista, que feu de procurador de Beatriu de Pinós el 1475, i amb Ferrando Valentí en fou testimoni. Amb la donació d'Agnès de Pacs, es pogué dur a terme la càtedra lul·liana que passà a ocupar, per exprés desig de la donatària, Pere Daguí.⁹⁴ Agnès de Pacs tenia relació directa amb molts dels personatges i nissagues destacades, i també amb Francesc Prats, que féu de testimoni en un document de Teseu Valentí.⁹⁵ Aquest Francesc Prats, juntament amb Bartomeu Caldentey, són dos dels personatges més destacats d'aquest final de segle, ja que cap el 1480 fundaren a la ciutat de Mallorca una escola d'humanitats i de ciència lul·liana. Aquesta escola fou la que després Caldentey traslladà a Miramar (en el mateix lloc on Lull havia fundat el seu estudi) i rivalitzà, pel contingut i el mètode, amb altres dues escoles semblants: la de de Bartomeu Far, situada al puig de Santa Magdalena a Inca, i la de Pere Daguí a Randa.⁹⁶ La rivalitat anà *in crescendo* amb el temps, i deixebles de cada escola, els quals es coneixien i diferenciaven com "trinitaristes", els deixebles de Caldentey, i "puig-randistes", seguidors de Daguí. Més que les disputes ens interessa destacar la presència d'aquestes escoles, de diferents debats, així com la impremta que van establir a Mallorca Bartomeu Caldentey i Nicolau Calafat a finals del segle XV, i de la qual van sortir obres com el *Tractatus de regulis mandatorum*, de Gerson, la *Contemplació dels Misteris de la Passió de Jhesucrist*, de Francesc Prats, uns *Rudimenta Grammaticae*, de Joan de Pastrana, així com altres textos, la majoria de caràcter pedagògic o religiós útils per l'ensenyament.⁹⁷ D'aquesta impremta també sortí el primer

⁹⁴ Sobre Daguí veure els estudis de VILLALONGA, Mariàngela: *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Barcelona, 1993, pàg. 89-92; PÉREZ, Lorenzo: "El maestro Pedro Daguí y el lulismo mallorquín de fines del siglo XV", *EL*, IV, 1960, pàg. 290-306.

⁹⁵ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 107.

⁹⁶ Sobre el papaer d'aquestes escoles i els diferents sistemes d'ensenyament que posaven en pràctica, la manera d'entendre el lul·lisme i l'humanisme de cada una, vegeu TRIAS MERCANT, Sebastià: *Història del pensament a Mallorca*, Palma, 1985, pàg. 103.

⁹⁷ Sobre aquesta impremta i Bartomeu Caldentey vegeu MUNTANER I BUJOSA, Juan: "La primera impremta mallorquina. Los impresores Caldentey y Calafat", *BSAL*, 31, 1953-1960, pàg. 467-503; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Mn. Bartomeu Caldentey introductor de la impremta a Mallorca*, Felanitx, 1981; i PASCUAL PONT, Miquel: *Bartomeu Caldentey fundador de la primera impremta mallorquina*, Felanitx, 1987.

incunable mallorquí en català, que no és altre obra que el *Llibre de contemplació*.⁹⁸ Segons Hillgarth (1991), Francesc Prats, abans esmentat, mercader i ordenat prevere cap el 1480, tenia aquest incunable a la seva biblioteca, així com poemes sobre Ramon Llull.⁹⁹

D'entre la nòmina de personatges destacables, cal esmentar a Arnau Descós, tot un exemple de lul·lista vinculat a noves mentalitats. Descós va estudiar humanitats a Nàpols i a Mallorca fou deixeble de Pere Daguí, i per tant seguidor de les idees de l'escola de Randa. La seva producció literària, de tema majoritàriament immaculista i lul·lista, està escrita en vers, prosa, català i llatí, i destaquen el tractat místic *De contemplatione*; l'apologia lul·liana *Defensorium doctrinae B(eati) Raymundi Lulli*; els opuscles teològics de tema concepcionista *Opusculum de Conceptione Virginis Mariae* i *De triumphis in laudem B. Virginis Mariae, latino versu et patria lingua*; així com poesies sobre la immaculada concepció, gojos dedicats a Nostra Dona del Socors.¹⁰⁰ Aquest Descós el podem relacionar amb un altre personatge ja conegut i esmentat, Jaume d'Olesa, ja que ambdós participaren en el mateix certamen poètic de 1486 a València. Destaca el fet que els dos poemes presentats pels dos autors, van dedicats a proclamar la concepció immaculada de Maria.¹⁰¹ Descós també mantenia relació amb Esperandéu Espanyol, Ferrer Berard i Teseu Valentí.¹⁰²

Per últim, anomenarem a Gregori Genovard, canonge de la Seu, que el 1510 va recolzar activament el projecte d'Elisabet Cifre de fundar el col·legi de la Criança de Palma, una institució educativa femenina. Aquest Gregori, era fill de Gaspar Genovard i Francesquina Espanyol i Pacs, fet que el relaciona directament amb aquestes dues famílies. Fou l'autor dels *Capítols e regles de reculliment per la casa de la Criança de Mallorques*, va ser rector de l'Estudi General Lul·lià entre 1495 i 1533 i canonge de 1504 a 1533. Es sap que el 1521 encarregà un exemplar de l'edició de Blaquerna feta a València per Joan Bonllaví, a més de ser marmessor del prevere Pere Mas, el qual deixà tots els llibres que tenia de Ramon Llull a l'Estudi General Lul·lià.¹⁰³

En conclusió, ens trobem amb un indiscutible lligam entre el lul·lisme i les noves mentalitats i formes de espiritualitat, promogudes per certs personatges que hem intentat relacionar per parlar

⁹⁸ PRATS, Francesc: *Llibre de contemplació. Primer incunable imprès a Mallorca en llengua catalana*, Palma, 1985. Edició facsimil a cura de Miquel PASCUAL, amb preliminars de Gaspar MUNAR.

⁹⁹ HILLGARTH, J.N.: *Readers...op. cit.*, pàg. 589.

¹⁰⁰ HILLGARTH, J.N.: *Readers...op. cit.*, pàg. 221-228.

¹⁰¹ Veure CALAFAT RIVAS, Maria: *La qüestió de la Immaculada i l'obra d'Arnau Descós. Comentari al poema "Causa tan gran produint tal effecte"*.

¹⁰² Es té notícia del matrimoni entre un Bartomeu Descós amb una Elionor, filla de Teseu Valero, el 1503, segons citen ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals...op. cit.*, pàg. 115 de la Biblioteca Pública de Mallorca, ms. 28, vol. I, pàg. 2.

¹⁰³ ENSENYAT, G. i BARCELÓ, M.: *Els nous horitzons culturals... op. cit.*, pàg. 116.

d'un grup, un moviment prolul·lista que connecta amb els esmentats 'humanistes' mallorquins del darrer quart del segle XV. Però, si això és clarament així pel segle XV, també cal destacar la no desaparició total de l'obra i figura de Llull al segle XIV a Mallorca, tot i que almenys aparentment la documentació ens inclini a afirmar una menor presència pels motius exposats. Finalment, aquest recorregut pel lul·lisme dels últims segles medievals i del pas al món modern ens permet defensar una possible hipòtesi, i és la vinculació, també, de les idees lul·lianes —sobretot la mística i la concepció mariana— amb l'espiritualitat femenina, ja que ens trobem amb dones alhora relacionades amb el grup d'intel·lectuals i famílies de l'alta societat illenca defensores del lul·lisme. D'aquestes dones en destaquen Agnès de Pacs, Elisabet Cifre i Beatriu de Pinós, conegudes i estudiades, i que van fer una aportació directa al lul·lisme, a través de donacions i projectes, però també d'altres anònimes o menys conegudes que visqueren una vida espiritual, bé lligades al món eclesiàstic o de manera autònoma. Potser el que ens cal demanar-nos és quin paper va tenir Llull i l'estudi del lul·lisme en el món femení, sobretot si va influir en la formació d'aquelles dones que hi van tenir accés en l'època estudiada.

3.1. La influència de Llull i la seva obra en l'espiritualitat femenina baixmedieval

Una vegada hem deixat clara la presència del lul·lisme a Mallorca en el context d'arribada de nous corrents de pensament, amb especial força al segle XV, també cal situar l'interès per Llull en el context de la formació i l'espiritualitat femenina. Recordem que des del segle XII es viu a Europa una transformació social i espiritual, incipient en els entorns urbans, que qüestionen els models vigents i proposen un nou model de vida de caràcter apostòlic des de la predicació de la pobresa.¹⁰⁴ I en aquest nou entorn religiós, en el qual van tenir un paper destacat les dones també a casa nostra,¹⁰⁵ podem trobar la petjada de Llull, així com la intenció pedagògica d'algunes de les seves obres, tant en el paisatge monàstic femení de l'edat mitjana a Mallorca, com en la decisió de mode de vida de les beguines i beates documentades que tractarem.

Hem parlat de la importància que tenia per Llull arribar al màxim de públic possible, tant pels diferents gèneres i estils en què trobem la seva obra, com per les llengües que utilitzava. La

¹⁰⁴ RIPOLL PERELLÓ, Maribel: "Sobre la formació femenina i el paper de la dona en la reforma social de Ramon Llull", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, Núm. 28, 2016, pàg. 93-112.

¹⁰⁵ Sobre aquest tema vegeu VINYOLES VIDAL, Teresa: *La història de les dones a la Catalunya medieval*. Lleida, 2005.

intenció didàctica és ben evident en tres obres: *Doctrina pueril*, *Llibre d'intenció* i *Arbre de filosofia desiderat*. Són, precisament, les tres obres que tenen una dedicació explícita de l'autor a un "amable fill".¹⁰⁶ La tradició sempre ha lligat aquesta dedicatòria al seu fill Domingo, tot i que es sap que també va tenir una filla, Magdalena, de manera que es podria entendre una manca d'interès de Lull per l'educació i formació femenina.¹⁰⁷ El lul·lista Armand Llinarès recorda que el filòsof mallorquí, igual que la gran majoria dels homes de la seva època, en general, devia considerar que "hom és pus noble, e pus fort, e pus sàvia criatura que fembra" com afirmava el tractadista Vicent de Beauvais al segle XIII, i que per tant l'educació devia concernir només al sexe masculí.¹⁰⁸

Sigui com sigui el cas és que les dones religioses sí que eren instruïdes i, a més a més, trobem exemples femenins a l'obra de Lull que podem considerar com a referents per a aquestes dones. La més evident és l'abadessa Natana, que juntament amb Aloma i Nastàsia, és un dels tres personatges femenins que protagonitzen el *Romanç d'Evast e Blaquerna*, escrit a Montpeller entre 1276 i 1283, en una data propera a *Doctrina pueril* i al *Llibre d'intenció*, els dos grans llibres considerats cabdals en la intenció de reforma de la cristiandat de Lull a partir de l'educació. Precisament, si prenem atenció al *Romanç d'Evast e Blaquerna*, i fem una lectura no utòpica de l'obra, podem trobar claus interessants en la reforma social on també hi són partícips les dones.¹⁰⁹ Per començar trobem que Blaquerna és instruït amb la *Doctrina pueril*, però també ho són Natana i les monges del seu convent. Ens trobem amb què les protagonistes femenines del *Romanç d'Evast e Blaquerna*, Aloma i Natana, a més, es caracteritzen per la tenacitat, la combativitat i la intel·ligència.¹¹⁰ Podríem veure-les com

¹⁰⁶ Sobre la dedicatòria i possibles interpretacions, com que fos un simple recurs literari i no un referent biogràfic, per introduir diàlegs entre un docent i un discent, és a dir, amb un missatge purament didàctic, vegeu RIPOLL PERELLÓ, Maria Isabel: "Introducció", dins *Ramon Lull, Llibre d'intenció*. Barcelona; Palma: Patronat Ramon Lull, 2013.

¹⁰⁷ Sobre aquest tema vegeu VIERA, David J.: "Les idees pedagògiques de Ramon Lull i de Francesc Eiximenis: estudi comparatiu", *Estudios Lulianos* 25, Palma, 1981-1983, pàg. 227-242; i LLINARÈS, Armand: "Ramon Lull", *Estudis i Documents*, 12, Barcelona, 1968; "Algunos aspectos de la educación en la *Doctrina pueril* de Ramon Lull", *Estudios Lulianos*, 11, Palma, 1967, pàg. 201-209.

¹⁰⁸ LLINARÈS, Armand: "Ramon Lull", *op. cit.*, pàg. 229.

¹⁰⁹ Vegeu RIPOLL MARIBEL, Maria Isabel: "Una lectura no utòpica del *Romanç d'Evast e Blaquerna*", *Studia Lulliana*, 52, Palma, 2012, pàg. 3-24.

¹¹⁰ Sobre el tractament de la figura femenina en la literatura lul·liana vegeu BADIA, Lola: "A propòsit dels models literaris lul·lians de la dona: Natana i Aloma", *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona*, 1, 2, 1981, pàg. 23-28; LLINARÈS, Armand: "La femme chez Raymond Lulle", *La femme dans la pensée espagnole*. París: Éditions du CNRS, 1983, pàg. 23-37; CANTAVELLA, Rosanna: "Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana: opinions d'autors en català", *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 3, València, 1988, pàg. 109-117; i RIPOLL PERELLÓ, Maribel: "El paper de la dona en la transmissió de l'Art lul·liana", *Beihefte zur Zeitschrift romanische Philologie*, Berlin/Boston, 2015.

a dues grans heroïnes, i alhora amb un perfil versemblant, amb capacitat de raonar, fet que les feia personatges innovadors respecte dels antecedents literaris.

Aloma era l'esposa d'Evast i mare de Blaquerna, i cal destacar l'episodi de la disputa matrimonial amb el seu espòs, després d'una vintena d'anys de vida conjugal. És el moment en què Evast vol abandonar l'estament matrimonial per entrar a un monestir amb l'objectiu de servir Déu. Aloma és capaç de convèncer el marit de l'error en què ha caigut, tot recordant-li que per servir Déu ell va decidir voluntàriament entrar en matrimoni, sacrament que no pot desfer. Aloma, per tant, domina la teoria de les dues intencions -l'ordenació correcta de les causes finals i de les causes intermèdies o secundàries- i acaba corregint l'error d'Evast, és a dir, que la dona acaba tenint raó en una disputa matrimonial, fet poc freqüent en la literatura medieval i que ens podria indicar una mirada positiva de Llull envers el gènere femení o, com a mínim, una absència de misogínia.¹¹¹

L'altre personatge destacat és Natana, una noia jove, bella, bondadosa que havia de ser l'esposa de Blaquerna, però que finalment es convertí en l'ideal modèlic de l'estament religiós femení, arribant a ser una abadessa destacada per la intel·ligència i la ciència que aplicava en el regiment del monestir. Cal tenir en compte que l'elecció de Natana com abadessa va ser propiciada pel fet que dominava l'Art lul·liana, que era capaç d'explicar-la a la resta de monges i també d'aplicar-la en la teoria de l'elecció:

“Totes les dones volgueren eleger abadesa segons la manera en la qual havien acostumat a eleger, mas Natana dix que ella havia entesa novella manera d'elecció, la qual está en art e en figures, la qual Art segueix les condicions del *Llibre del gentil e dels III savis*, o qual segueix la *Art de atrobar veritat*”.¹¹²

D'aquesta manera Natana, una dona, se'ns presenta com la persona que introdueix una de les teories sobre la reforma del món sorgida de l'aplicació de l'Art, i podem entendre així que Llull no considerava la dona inferior a l'home intel·lectualment per naturalesa —al contrari que físicament—, ja que veiem en Natana la capacitat d'entendre pel fet que hi ha posat voluntat:

“On, dementre que l'abadessa dehia subtilment aquestes paraules, una dona dix a l'abadessa que no era leguda cosa que a fembra fossen dites tan subtils paraules. E l'abadessa respós dient que pus l'enteniment les podia entendre, cuvinent cosa era que la volentat volgués que-l enteniment se-nexalçàs a entendre e que mills ne pugués la volentat contemplar e entendre Déu e ses obres”.¹¹³

¹¹¹ RIPOLL PERELLÓ, Maribel: “Sobre la formació femenina...*op. cit.*, pàg. 104.

¹¹² LLULL, Ramon: “Romanç d'Evast e Blanquerna”, dins SOLER, Albert; SANTANACH, Joan (ed.): *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, VIII*. Palma: Patronat Ramon Llull, 2009, pàg. 162.

¹¹³ LLULL, Ramon: “Romanç d'Evast e Blanquerna”, *op. cit.* pàg. 198.

Així, la protagonista del llibre inicia un pla de reforma que té per objectiu ordenar les intencions per les quals les monges han entrat en la vida religiosa. I, per tant, es constata que encara que sigui en el marc del monestir, la dona podia gaudir d'un pensament intel·lectual i que l'Art lull·liana era perfectament comprensible per al sexe femení.¹¹⁴ A més a més, Natana esdevé al *Romanç* una mestra que ensenya a la comunitat monàstica a actuar moralment. Estableix un torn de lectura durant l'activitat de filar, fa servir definicions quan una monja no entén algun concepte i recorre als exemples per aconseguir la transmissió òptima del coneixement.¹¹⁵ Són les mateixes estratègies que Lull desenvolupa a *Doctrina pueril*, l'obra didàctica de referència de l'heroi Blaquerna, i que també consulta en la seva tasca pedagògica Natana. L'èxit del model del monestir femení fa que esdevingui model per a altres monestirs, que ens trobem amb monges que saben corregir els seus errors, i que són conscients de la intenció principal per la qual han estat creades, que és estimar i conèixer Déu. Tot això gràcies a un model femení, Natana, que es converteix en la mare de les seves monges, ses "filles", que adoctrina pacientment des del saber i des de la ciència, i per tant remarca la importància de la formació femenina en Lull i de la bona transmissió del saber, és a dir, de l'Art.

A banda dels personatges de ficció, no hem d'oblidar la importància de la figura de la Mare de Déu per a Lull, entesa pel filòsof com la vertadera causant de la Creació, a més d'introduir el concepte de 'recreació', totalment associat a la figura materna, i per tant indispensable per entendre la raó de ser. La grandesa singular de Maria rau en el fet de ser ella la Mare de Déu, i hi ha diverses obres en què Lull remarca aquesta singularitat com són l'*Arbor maternalis* de l'*Arbor scientiae* i, sobretot, el *Liber de sancta Maria*.¹¹⁶

Entre 1290 i 1292 sorgeix de la seva ploma el *Liber de sancta Maria*, després d'abandonar París i fer una pausa reflexiva a Montpeller. Es tracta d'un tractat didàctic de contingut mariològic en el qual Lull concentra pensament, amor, ciència i estimació en la figura de Mare de Déu, reina, verge i dona, i escrit per a dones. L'obra està estructurada en trenta principis, els 'començaments'

¹¹⁴ Sobre aquest tema vegeu CODERCH, Marion: "Actituds davant les dones entre l'edat mitjana i el Renaixement", *Dones literatura entre l'edat mitjana i el Renaixement*, València: Institució Alfons el Magànim, 2 vol., 2012, pàg. 527-554.

¹¹⁵ RIPOLL PERELLÓ, Maribel: "Sobre la formació femenina...", *op. cit.*, pàg. 107.

¹¹⁶ Sobre el paper devocional de Maria en Lull vegeu DOMÍNGUEZ REBOIRAS, Fernando: "El discurso lulliano sobre María" dins PLASTRA, Celia Maria (ed.): *Gli studi di mariologia medievale. Bilancio storiografico*, Florencia, 2001, pàg. 277-304; i GARÍ, Blanca; DOMINGUES REBOIRAS, F. (eds.): *Corpus Christianorum. Raimundus Lullus Opera latina XXVIII (49-52). Liber de sancta Maria in Monte Pessulano conscriptus, cui liber de passagio Romae anno MCCXCII compositus necnon brevis notitia operum aliorum incerto tempore ac loco perfectorum adnectuntur*, Turnhout Brepols 2003.

entorn els quals, a través de preguntes, oracions, s'arriba a conèixer i estimar Maria. En aquest joc de preguntes sense resposta, apareix un pròleg en forma de diàleg entre tres dones i un ermità. Aquestes tres dones al·legòriques —Llaor, Oració i Intenció—, cansades de predicar per ciutats i decebudes perquè ningú les escolta ni entén, abandonen la vida mundana i al bosc busquen lloc on fer vida contemplativa. Allà es troben amb un ermità, que viu recollit de manera solitària per orar i pregar a la Mare de Déu. Les tres dones li proposen fer un diàleg sobre Maria, que primer les escolti i després les ensenyi a aplicar la seva art i doctrina. Així acaben parlant plegats segons el trenta principis del llibre. Cada un d'aquests principis s'estructura en torn de tres preguntes, de les quals només és resposta la primera, i a través d'aquesta s'han de trobar les respostes de les altres dues, tot seguint els principis de la tècnica de l'Art, amb preguntes obertes que s'han de poder resoldre, això sí, amb l'aplicació del mètode.¹¹⁷

Es tracta d'un llibre obertament destinat a un públic femení, i el dedica, de fet, a “regines, verges e dones”:

“Car aquest llibre es de nostra Dona e nostra Dona es regina verge e dona, per açò nos majorment fem aquest libre a regines, verges e dones a honor de nostra Dona; e a la major explanació que podem e ab les pus desplanades paraules lo liuram, e subtilitats esquivamaytant quant podem per ço que sia entès; emperò en partida l'art e la doctrina de l'Art demostrativa inventiva e amatia tenim”.¹¹⁸

Es tracta doncs, en aquest cas, d'un llibre dedicat no tan sols a les dones religioses, sinó que té un abast més ampli i inclou les dones de tots els estaments. És també per aquest motiu que l'estil i el registre d'aquesta obra és més clar i precís, i recorre a la tècnica medieval de l'exemplificació.¹¹⁹ Ens presenta la Mare de Déu com la “dona” en majúscules, la senyora per excel·lència, nexa d'unió entre la divinitat amb la humanitat en tant que fa possible l'Encarnació.¹²⁰ A més de l'estructura repetitiva de cada principi, de tres preguntes i tan sols una amb resposta, cal destacar també els títols moralitzadors de cada un, com és el cas del capítol cinquè, “De saviesa”, en què la protagonista és una dona sàvia, clara metàfora i al·legoria de la paraula. Així doncs, els capítols van introduint el lector en el coneixement reflexiu del món a través de la figura de la Mare de Déu, dels tres

¹¹⁷ GARÍ, Blanca: *La escritura del Liber de Sancta Maria* dins “Introducción” el *Corpus Christianorum...op. cit.*, pàg. 17-23.

¹¹⁸ LLULL, Ramon: “Libre de Santa Maria”, dins GALMÉS, Salvador (ed.): *Obres de Ramon Llull. Libre de Sancta Maria. Hores de Sancta Maria. Libre de Benedicta tu in mulieribus*. Palma, 1915, vol. X, pàg. 5

¹¹⁹ Els *exempla* eren ben habituals en els textos lul·lians des del *Llibre de contemplació en Déu*. Sobre aquesta tècnica vegeu VIERA, David J.: “Exempla in the “Libre de Sancta Maria” and Traditional Medieval Marian Miracles”, *Homageto Ramon Llull*. Barcelona: *Catalan Review*. Vol. 4, 1990; GAYÀ, Jordi: “Els exemples lul·lians; noves referències a la influència àrab”, *Estudios Lulianos*. Palma, 23, 1979, pàg. 206-211.

¹²⁰ RIPOLL PERELLÓ, Maribel: “Sobre la formació femenina...”, *op. cit.*, pàg. 112.

personatges al·legòrics femenins abans esmentats i també d'una munió de personatges femenins que protagonitzen els diferents exemples. Aquestes són donzelles, reines, dones burgeses, esposes de mercaders, esclaves, criades, dones belles, contemplatives, castes, dones sàvies, però també apareixen dones luxurioses, irades i injuriades. Serien les dones models de conducta enfront les “males fembres”, perdudes i vicioses, clars models negatius a la societat.¹²¹

Un altre cop ens trobem amb referències, en aquest cas femenines, i per a un possible públic lector també femení. A més a més, són presentades a través d'una obra que implica un esforç cognitiu i reflexiu, així com també era necessari que tinguessin accés al saber, cosa que sabem que tot i la intenció de Llull d'arribar a les dones de tots els estaments, poques serien les que accedissin a la lectura i comprensió d'aquestes obres didàctiques.¹²² En el cas de la Mallorca baixmedieval, aquesta minoria eren bàsicament les dones religioses, monges que vivien en els convents femenins medievals que analitzarem en el següent apartat, però també aquestes dones laiques de la noblesa, part de les famílies rellevants en el panorama de la reforma de la cristiandat, que veurem també foren formades a monestirs, com és el cas del Puig de Pollença. La relació entre la funció didàctica de la religió, encarnada per la figura de les dones, monges, beguines o beates, va clarament lligada a la introducció de noves mentalitats a l'illa, i aquestes a l'impuls del lul·lisme i de l'espiritualitat femenina.

¹²¹ *Ibidem*, pàg. 109-110.

¹²² Sobre aquest tema vegeu SOLER, Albert: “Espiritualitat i cultura: Els laics i l'accés al saber a final del segle XIII a la corona d'Aragó”, *Studia Lulliana*, 38. Palma, 1998, pàg. 3-26.

4. El paisatge espiritual femení a la Mallorca baixmedieval

Dins aquest apartat del treball, farem un anàlisi dels cinc convents i monestirs femenins fundats durant els segles XIII i XIV a Mallorca, amb la intenció de, a més d'aprofundir en l'estudi i trobar més xarxes i relacions entre les diferents formes d'espiritualitat femenina a la Mallorca baixmedieval, contribuir al projecte CLAUSTRÀ, de l'IRCVM (Institut de Recerca en Cultures Medievales) de la Universitat de Barcelona, que cataloga i cartografia espais d'espiritualitat femenina medievals.¹²³ Concretament l'aportació constarà de quatre fitxes noves sobre els monestirs mallorquins de Santa Margalida, Santa Magdalena, Santa Elisabet i Nostra Senyora del Puig de Pollença, que pretenen complementar la ja existent fitxa i catalogació del monestir de Santa Clara;¹²⁴ així com recull de dades i noms de beguines i beates documentades.¹²⁵

4.1. El paisatge monàstic femení

Les opcions d'entrar en vida monacal a Mallorca a l'edat mitjana comencen després de la conquesta del rei Jaume I el desembre de 1229. En el context de crisi espiritual del segle XIII i com una mancança trobada amb la repoblació de l'illa, els conqueridors consideraren imprescindible la fundació de convents femenins, en els quals les dones religioses poguessin cobrir les necessitats espirituals i alhora formar-se i fer apostolat per la conversió dels infidels.¹²⁶ Així doncs, en la fundació d'aquests establiments hi col·laboraren la Casa Reial i la noblesa establida a l'illa, els quals hi aportaren el seu patrocini, tant si els convents es formaven a partir d'una orde religiosa ja establida en els regnes cristians, com si la nova fundació religiosa es creava de manera espontània, quan un grup de "dones piadoses" es vinculaven a una orde ja existent.

La relació d'aquestes fundacions era ben estreta amb el poder i prestigi de les grans famílies i nissagues mallorquines medievals, fet que crida l'atenció quan ens trobem amb monestirs femenins un tant especials per l'època medieval, com el de la Nostra Senyora del Puig de Pollença o el de Santa Margalida de Ciutat, dels quals parlarem més endavant. En qualsevol cas, el fundador

¹²³ CLAUSTRÀ. *Atlas de espiritualidad femenina en los Reinos Peninsulares*. Institut de Recerca en Cultures Medievales, IRCVM, Universitat de Barcelona. URL: <http://www.ub.edu/claustra>

¹²⁴ Feta per Nuria JORNET: "Santa Clara de Mallorca", *CLAUSTRÀ. Atlas de espiritualidad femenina en los Reinos Peninsulares...op. cit.* URL: <http://www.ub.edu/claustra>.

¹²⁵ Aquestes fitxes es poden consultar a l'apèndix, pàg. 73-103.

¹²⁶ QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV, contemporáneas y posteriores a Sancha de Mallorca", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 27; 2017, pàg. 23-46.

o els seus hereus designaven directament les abadeses entre els membres de la pròpia família, de manera que les fundacions recollien les dones de l'entorn social i familiar. Era una manera de mantenir els equilibris econòmics, successoris i de prestigi de les famílies, i ja avançada l'edat mitjana alguns d'aquests monestirs femenins es convertiren en centres de poder econòmic, a causa dels grans dots i llegats que rebien les religioses.¹²⁷

Tornem a trobar-nos en un context de xarxes i interessos entre les famílies importants de l'edat mitjana, ja que aquests convents serviren, a més de com a refugis espirituals, com a refugis de protecció, sobretot per a la viudetat, orfandat, o com a recés per a la vellesa o final de la vida. I, de nou, aquestes fundacions són també fruit dels interessos de les esferes de poder (noblesa, església, reis) en invertir i promocionar les ordes mendicants, en especial el franciscanisme i la seva ideologia i filosofia també a les comunitats religioses femenines. De fet, una de les hipòtesis que voldríem suggerir amb aquest treball (i que ens proposem aprofundir i demostrar si podem futures investigacions) és que moltes de aquestes dones que ingressaren a comunitats religioses mallorquines prengueren la seva decisió per pròpia voluntat i ho feren, precisament, per ser aquets monestirs espais de major llibertat, llocs on podien formar-se, llegir, viure una vida espiritual i mística, cercant, en definitiva, una vida alternativa, tot i estar baix una orde religiosa, que depenia en teoria de la jurisdicció d'un bisbe, i de normatives restrictives referents a la vida quotidiana i la clausura.¹²⁸

Sens dubte, les noves demandes espirituals que recorrien Europa des de finals del segle XI tingueren com a resposta diferents corrents i moviments com ara els dels càtars, valdesos, albigesos, moviments eremítics, reformistes, etc. I entre aquests moviments podem situar també el sorgiment de les ordes mendicants que, en certa manera, van funcionar que com a remei o mitjà per calmar les tensions en l'àmbit religiós. Tot aquest ambient de reforma afectà també a les noves fundacions femenines mallorquines i al *modus operandi* d'aquestes, ja que les primeres sorgiren en els segles XIII i XIV, en plena crisi espiritual i de renovació religiosa.¹²⁹ Els primers segles d'aquestes comunitats

¹²⁷ QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...*op cit.*, pàg. 24.

¹²⁸ Sobre el monacat femení veure l'article de STÖBER, Karen: "El monacat femení a l'època medieval", *Monestirs i territori 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, Lluís To Figueras (ed. lit.), Jordi Galofré (ed. lit.), 2013, pàg. 39-53.

¹²⁹ Sobre aquest tema hi ha nombrosos estudis, podem destacar els de BERMAN, Constance H. (ed.): *Women and Monasticism in Medieval Europe: Sisters and Patrons of the Cistercian Reform*. Kalamazoo: Cistercian Publications, 2002; BURTON, Janet: «Moniales and Ordo Cisterciensis in Medieval England and Wales». A: Gert Melville; Anne Müller (ed.). *Vita Regularis, Ordnungen und Deutungen religiosen Lebens im Mittelalter* [Berlín: LIT-Verlag], núm. 47: *Female vita religiosa between Late Antiquity and the High Middle*

foren especialment oberts i flexibles, inclús podríem arribar a parlar de certa 'llibertat', vista en comparativa als canvis que s'esdeveniren a partir de la reforma del Concili de Trento, al segle XVI. Aquesta reforma, emparada en la crisi moral existent, va afectar especialment la vida tradicional de les comunitats femenines, que varen acabar sent orientades exclusivament cap a la vida contemplativa i penitencial, amb una clausura més estricta, allunyant-les d'aquesta manera de la forta influència religiosa i social que exercien els convents femenins sobre la població en etapes precedents. També va suposar el trasllat dels convents i comunitats situats a llocs solitaris cap a l'interior de les poblacions, com fou el cas de les monges del Puig de Pollença, que el 1577 —després de nombrosos conflictes— s'ubicaren al Sitjar, on crearen el monestir de la Concepció.¹³⁰

Així doncs, analitzarem cinc fundacions femenines medievals durant aquests segles (XIII-XV), totes sorgides a la ciutat, menys una, situada a Pollença. La primera en crear-se va ser Santa Margalida el 1232, seguida de Santa Clara el 1256, Santa Magdalena el 1330, Santa Elisabet el 1336, i Nostra Senyora del Puig de Pollença el 1348.

La intenció, a part de fer una mirada als orígens d'aquestes fundacions femenines, és reivindicar la importància d'aquestes comunitats durant els segles XIII, XIV, XV i principis del XVI en l'àmbit cultural i espiritual mallorquí. Per això intentarem posar en rellevància, sempre que sigui possible i en alguns casos amb més èmfasi que en altres, la presència de les lectures i la capacitat didàctica i reflexiva d'aquestes en els monestirs femenins medievals.¹³¹ Els canvis en la vida conventual arribaren definitivament amb el Concili de Trento (1545-1563), on posem el punt de transició i final d'aquest estudi, suposà un punt d'inflexió en la història dels monacats femenins, ja que la gran majoria de normes van ser modificades amb la intenció d'adaptar-se a les estricta clausura imposada. Això suposà un canvi important en la vida tradicional dels ordes religiosos femenins. Per exemple, les prioros passaren de tenir un càrrec vitalici a ser elegides cada tres anys, i s'augmentà la rigurositat i el control a l'hora d'acceptar nous membres a la comunitat.

Ages, 2011, p. 375-389; GARÍ, Blanca: *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Roma: Viella, 2013; LAWRENCE, C.H.: *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Londres: Longman, 1984.

¹³⁰ MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca: historia, arte y cultura*. José J. de Olañeta, Editor, Palma, 1993, pàg. 6-7. Sobre la història, inicis i evolució dels convents femenins mallorquins i les ordes religioses veure també MUNAR, G.: *Les ordes religioses a Mallorca*. Palma, 1935; i XAMENA, Pere.; RIERA, Francesc.: *Història de l'Església a Mallorca*. Editorial Moll, Palma, 1986.

¹³¹ GARÍ, Blanca: "What did catalan nuns read?", *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Antwerp Dialogue*, ed. by Virginia Blanton, Veronica O'Mara, and Patricia Stoop, Brepols Publishers, Turnhout, Belgium, 2017, pàg. 125-127.

4.1.1. Santa Margalida

La primera comunitat religiosa de l'etapa cristiana de Mallorca fou Santa Margalida, una congregació de monges que perdurà des de la seva fundació, el 1232 fins el 1837.¹³² Es tracta d'una fundació cabdal per a la història de Mallorca, ja que va tenir una gran importància com a recaptadora de rendes censals, va allotjar religioses provinents de famílies benestants, i va ser també institució fundadora d'altres convents i monestirs. Va tenir, a més, el suport dels reis Jaume I i Jaume II, tot i que va ser una fundació independent nobiliària, amb el patronat de la família Torrella.¹³³ Aquesta relació amb la noblesa també la trobem en el lloc on es va instal·lar el monestir, a les cases del territori que va correspondre a Guillem de Cabanelles i de Creixell, bisbe de Girona i oncle de la fundadora i primera priora, sor Catalina de Torrella i de Cabanelles (1232-1269), qui també era neboda d'un dels grans senyors de la conquesta de Mallorca, Bernat de Santa Eugènia, i del primer bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella (1238-1266). De la família paterna de la priora, cal destacar també a Arnau de Creixell, qui també fou bisbe de Girona i que a més, va destacar per tenir relació amb els càtars i, per tant, conflictes i acusacions d'heretgia.¹³⁴ Els Torrella també fundaren un convent de frares franciscans a un solar devora la Porta Pintada, i continuaren lligats al patronatge i control administratiu de les religioses de Santa Margalida durant els segles XIII i XIV, així com vinculats a la fundació de nous centres, especialment al convent franciscà de Santa Clara el 1256.

La importància de Santa Margalida també la constata el fet que apareix esmentada la priora, tot i que sense especificar el nom propi, en el *Llibre del Repartiment de Mallorca*. De fet, és l'única dona a qui es fa referència en aquest important document.¹³⁵ Destaquen, també, les posteriors prioros, també filles de destacades famílies mallorquines: Guillerma de Pontonís (1269), Berengària de Sant Martí (1272), i Margarita Burgues (1298).¹³⁶ Fins el Concili de Trento els càrrecs de les prioros eren vitalicis i, mostra del grau superior i de respecte que els tenien és que, quan morien, eren enterrades en nobles sepulcres de pedra.

Les monges de Santa Margalida eren agustines, i destaca el fet que aquesta orde s'instal·là a Mallorca abans en la seva branca femenina que en la masculina, que ho feu el 1480 amb fundació

¹³² Vegeu BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*. Leonard Muntaner, editor, Palma, 2009.

¹³³ GUAL DE TORRELLA, M.: "Templo de Santa Margarita", *BSAL*, 34 (1976-77), pàg. 334-341.

¹³⁴ QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...*op cit.*", pàg. 26.

¹³⁵ BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 19.

¹³⁶ Veure la cronologia de les prioros del monestir de Santa Margalida (segles XIII-XVI) a l'apèndix, pàg. 73.

dels convents agustins de El Socors i Ítria a Ciutat, i més tard (el 1603) a Felanitx. Les monges seguien, doncs, la regla benedictina sotmesa a l'orde de Sant Jaume, ja que molt probablement les primeres religioses foren d'origen català.¹³⁷ Tot i així, es tenen poques dades sobre els primers anys d'aquesta comunitat de monges, que el 1238 es va traslladar al convent de Sant Francesc, com a conseqüència d'un intercanvi amb els frares franciscans.¹³⁸ Això vol dir que no hi ha cap document que permeti saber sobre la vida quotidiana d'aquest període: nombre de religioses, organització interna, el seguiment d'una regla concreta, relacions amb altres institucions i la societat del moment, etc.¹³⁹

Durant el bisbat de Pere Morella (1266-1282), segon bisbe de Mallorca, i concretament l'any 1278, la comunitat s'establí de forma definitiva (fins la desamortització de 1837) a un edifici abans ocupat pels franciscans junt a l'anomenada 'porta de l'Esvaidor' —també popularment coneguda com la 'Porta Pintada' en al·lusió als símbols religiosos amb els quals va ser decorada— situada a la part nord de la Ciutat i actual emplaçament de l'edifici conventual de Santa Margalida.¹⁴⁰ Es tracta d'un lloc simbòlic i estratègic, ja que fou l'accés per on entraren les tropes cristianes a conquerir la ciutat.¹⁴¹

Sobre el tipus de vida d'aquestes monges tenim més informació a partir de les primeres Constitucions, que foren atorgades al convent pel bisbe Ramon de Cortsaví (1318-1321) i estaven dividides en tres parts.¹⁴² La primera part tracta de la disciplina del convent en general, la segona és una espècie de codi penal on es regulaven els càstigs imposats a les religioses que actuaven al marge de la normativa establerta, i la tercera tracta l'organització, jerarquia i funcions atribuïdes als diferents càrrecs de govern. D'aquestes constitucions podem destacar el caire caritatiu del convent,

¹³⁷ Segons ROSSELLÓ LLITERAS, Joan: *Constituciones del monasterio de Santa Margarita*. Publicacions de l'Arxiu Diocesà de Mallorca, Palma, 1983; les monges fundadores del convent provenien del monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona. Sobre aquesta hipòtesi veure també PINYA FORTEZA, Baltasar: *Monasterio de religiosas de Santa Margarita*. Biblioteca Balear, Editorial Mallorquina de Francisco Pons, Palma, 1953; COSTA PARETS, Mª Mercè: "Notícia de les possessions del monestir de Jonqueres a les Illes Balears", *Actes XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Comunicacions I (Primera part), Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 1989, pàg. 61-71.

¹³⁸ Veure CAMPANAR FUENTES, Álvaro: *Cronicón Mayoricense*. Ajuntament de Palma, 1984, pàg. 17.

¹³⁹ Per veure la relació nominal de les monges de Santa Margalida documentades entre els segles XIII i XIV vegeu el document 6 de l'appendix documental de l'estudi de BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 223-231.

¹⁴⁰ També era coneguda com la 'Porta de l'Arreconada de Santa Margalida', per trobar-se just vora el monestir.

¹⁴¹ BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 25-27.

¹⁴² L'original, un còdex del segle XIV, es troba a la Biblioteca Balear de la Real i va ser publicat per MUNAR, Gaspar: *Llibre de les Constitucions del monestir de senta Margarida en la ciutat de Malorches*. Imprempta Sagrats Cors, Palma de Mallorca, 1964. ROSSELLÓ LLITERAS, Joan: *Constituciones del monasterio de Santa Margarita...op. cit.* també va publicar les constitucions en setze capítols, i s'ocupen més d'aspectes com la vida interior i la santificació personal. L'original d'aquestes es troba a l'Arxiu Diocesà de Mallorca.

ja que esmena que les religioses que provenien d'un estament no privilegiat havien de mostrar-se agraïdes per haver aconseguit tenir les necessitats espirituals cobertes, tot remarcant però que "los monestirs no començan esser profitosos a las personas riques e no els pobres; si allá los richs son fets humils, e los pobres argullosos".¹⁴³ Les monges que provenien de riques famílies no podien mostrar-se superiors a la resta de germanes pobres.

A les Constitucions (les publicades per Rosselló Lliteras) també es parla dels càrrecs, dels quals volem destacar el de 'llibrera', que era l'encarregada de la conservació de les lectures de les religioses, així com de facilitar els tràmits per al seu préstec. Com a fet rellevant apareix a les constitucions referència als càstigs per incomplir-les i, concretament, com a 'culpes lleus' apareix el fet d'equivocar-se a l'hora de cantar o llegir, dormir-se escoltant el sermó fer mal ús dels vestits o llibres; "si alguna les seves vestedures ols llibres no posa al loc acostumat". Aquests fets donen compte de la importància de la lectura i els llibres, així com suposa l'existència d'una biblioteca, encara que no s'ha trobat cap referència als inventaris i s'ignora on són els llibres del convent.¹⁴⁴

També hi havia el càrrec d'arxivera, que havia d'organitzar i tenir cura de tota la documentació generada pel convent al llarg de la seva història. La presència de llibres el convent, doncs, és evident. I ho reforça el caràcter educador i cristianitzador que va tenir la comunitat agustina. No podem saber exactament que podien llegir i si tingueren alguna influència directa amb el lul·lisme i els nous corrents espirituals, pel fet de no tenir documentats els llibres que posseïa el convent i amb els que les monges gaudien de la lectura en un arxiu concret ni haver-se conservat manuscrits. Les referències a la presència de llibres a Santa Margalida, les trobem a altres documents, com el testament de l'ermità Jaume Corretger, del 28 de juny de 1416, que deixa en herència a les germanes Anthonia and Johaneta, 'sororibus monialibus de ordine beate Marguerite', i filles de Bartomeu Segarra, ciutadà de Mallorca, dos llibres titulats *Vita Christi* i *Sor de Sent Bernat*, els dos escrits en català.¹⁴⁵

Sí que podem veure, però, una relació amb els llibres documentats en l'inventari de 1414 de la biblioteca de les homònimes agustines del Puig de Pollença, també amb una forta funció educativa, que on sí que trobem, entre d'altres, dos llibres de Ramon Llull, *Evast e Blanquerna* i *Doctrina Pueril*.¹⁴⁶

¹⁴³ ROSSELLÓ LLITERAS, Joan: "De esquivar superbia y amar humilitat", *Constituciones del monasterio de Santa Margarita...op. cit.*

¹⁴⁴ BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 76.

¹⁴⁵ GARÍ, Blanca: "What did catalan nuns read?...op. cit.", pàg. 140.

¹⁴⁶ BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 47.

Així doncs, la primera comunitat religiosa femenina a Mallorca sorgeix de la voluntat i interès de diferents parts: dels reis Jaume I i II, dels principals benefactors de la Conquesta i les seves famílies (els Montcada, Santa Eugènia, Montgrí o Torrella), i de la nova església mallorquina, iniciada amb l'esmentat bisbe Ramon de Torrella.¹⁴⁷ Foren protegides per la Corona per atendre el catecisme de cristianes, musulmanes i jueves,¹⁴⁸ i el prestigi i influència que arribà a tenir en la població femenina és indubtable. També hem de remarcar la importància per al monestir de l'aportació econòmica d'una dona, Garsenda de Provença, la viuda de Guillem de Montcada, cavaller que morí el 1229 en l'expedició de conquesta de Jaume I.¹⁴⁹ S'entén, així, que la majoria de monges que ingressaven a Santa Margalida eren filles de la noblesa mallorquina, fet que es constata per les elevades quantitats que en concepte de dot i rendes aquestes aportaven a la comunitat. A més a més, els seus llinatges, representatius dels estaments superiors de la societat mallorquina, també atorgaven prestigi al convent.

D'entre els noms documentats de monges al monestir, destaquem el de sor Joana Sagarra, que hi apareix entre 1443 i 1472. Ens situem, doncs, en aquesta època del segle XV que ja hem destacat per l'entrada de noves mentalitats i l'interès dels intel·lectuals mallorquins, provinents d'importantes famílies per noves formes de cultura. Precisament, Joana Sagarra es trobava emparentada amb noms influents que ja hem esmentat al llarg del treball: era la tia materna d'Elionor de Pacs i Sagarra, primera muller de Pere Espanyol, ciutadà i mercader.¹⁵⁰ Tant Elionor, com el seu cunyat, Huc de Pacs van deixar donacions a sor Joana en el seu testament. El darrer de 20 sous anuals perquè pregués per la seva ànima. El parentiu amb els Pacs i Espanyol, també ens porta als Quint, i Antoni Nicolau de Quint i Pacs (mort el 1452), fill de l'altra neboda de sor Joana, Agnès de Pacs i Sagarra i de Nicolau de Quint i Net, també li atorgà 10 lliures censals en el seu testament.¹⁵¹

Moltes de les monges entraven al convent per vocació, ja que com hem reiterat al llarg del treball, era una oportunitat de viure l'espiritualitat, formar-se, i treballar per la comunitat; però

¹⁴⁷ Santa Margalida va comptar amb el suport de les altes jerarquies eclesiàstiques, papes, bisbes i vicari general, pel que fa a la legitimació i al reconeixement de la institució. El papa Innocenci IV (1234-1254) a través de la butlla "Cum a nobis petitur" (14-4-1248, Lyon), va posar el convent baix la protecció de la Santa Seu. Es pot consultar la butlla a l'ARM C-906, 133.

¹⁴⁸ XAMENA, Pere.; RIERA, Francesc.: *Història de l'Església a Mallorca...op.cit.*, pàg. 97.

¹⁴⁹ BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 32.

¹⁵⁰ Veure l'organigrama de famílies a l'apèndix, pàg. 70-71.

¹⁵¹ BARCELÓ CRESPI, Maria; COLL TOMÀS, Baltasar; ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: *Espanyol i Pacs. Poder i cultura a la Mallorca del segle XV*. Universitat de les Illes Balears, Palma, 1999, pàg. 31.

d'altres dones ho feien cercant refugi a un matrimoni de conveniència acordat pels progenitors i no desitjat per elles, o simplement per no haver trobat un marit de la seva mateixa condició. Era una manera per les famílies, tan influents en la vida de les novícies, de solucionar problemes derivats de les herències, però sovint també ingressaven a les filles de molt petites i sense cap vocació, i això va ocasionar problemes en el convent, ja que aquestes es botaven les normes de la regla, fet que molestava les germanes i va acabar, finalment, amb la necessitat de reformar la normativa eclesiàstica al segle XVI. Però fins abans d'aquest segle, no era obligació als convents de Mallorca el vot de pobresa i clausura, tot i que les monges de Santa Margalida no sortien sovint del convent, "si no per necessitat e ab licencia, e no y vagen les iovens, mal les matrones honestes".¹⁵² També s'havia generalitzat el costum d'atendre a dames viudes o repudiades, a nenes de la noblesa que buscaven apartar-se de la vida mundana i amb la intenció dels pares que fossin educades perquè es convertissin en religioses i així poder mantenir i no dispersar els seus patrimonis.¹⁵³ En general, podem concloure que Santa Margalida durant fins el segle XVI fou un convent tranquil, que acollia dones de bones famílies, les quals també hi participaven econòmicament i com a protectors.¹⁵⁴

4.1.2. Santa Clara

La segona fundació religiosa femenina fou de monges clarisses, és a dir, la branca femenina de l'orde franciscà.¹⁵⁵ L'origen de Santa Clara a Mallorca es remunta al 4 de juliol de 1256, quan un grup de 'damianites' de Tarragona van rebre una carta de concessió que havien demanat al Papa amb permís per fundar una casa a Mallorca. Es tractava, doncs, d'una nova comunitat de religioses, en aquest cas lligades a una orde preexistent que, a més, es trobava afavorida pel bisbe Ramon Torrella i pel Papa Alexandre IV.¹⁵⁶ A Mallorca les clarisses també foren protegides pel rei Jaume I, qui les va dotar econòmicament i els va concedir alguns privilegis. Igual que amb Santa Margalida,

¹⁵² BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada...op. cit.*, pàg. 165.

¹⁵³ Íbidem, pàg. 153-155.

¹⁵⁴ La data estimada de les segones Constitucions de Santa Margalida és el 1520, i més endavant el bisbe Rocamora (1644-1653) va dictar les *Ordinacions Comunes para los Conventos Religiosos sujetas al Ordinario en esta Diócesis de Mallorca hecha en la Visita General por orden del Ilustrissimo y Reverendissimo Señor Don Fr. Thomas de Rocamora Oispo de este Reyno de Mallorca del Consejo de su Majestad*. Eren ja unes ordinacions úniques i destinades de forma exclusiva a tots els convents de religioses.

¹⁵⁵ En aquest cas, no hi ha fitxa a l'apèndix referent a Santa Clara, ja que ja existeix una molt completa i en la qual ens basem, feta per Nuria JORNET: "Santa Clara de Mallorca", *CLAUSTRA. Atlas de espiritualidad femenina en los Reinos Peninsulares*. Institut de Recerca en Cultures Medievals, IRCVM, Universitat de Barcelona. En línia [25/08/2020]. URL: <http://www.ub.edu/claustra>.

¹⁵⁶ SASTRE, J. C.: *Espiritualitat i vida quotidiana al monestir de Santa Clara, Ciutat de Mallorca segles XIII-XV*. Palma, Leonard Muntaner, 2006, pàg. 24.

la noblesa també hi participà amb patronatges i diferents llegats; i el solar del convent, de la mateixa manera que amb el de l'anterior convent, també havia pertangut a Bernat de Santa Eugènia, qui tot i l'elevat valor de la porció de terreny, els va donar moltes facilitats perquè el poguessin adquirir. Així doncs, ens tornem a trobar amb una fundació relacionada amb les grans famílies de l'illa de la Conquesta, que aportaren patronatges litúrgics, diners, feu construir capelles, altars, etc.¹⁵⁷

Cal recordar que les clarisses des de la seva fundació es van acollir a la regla de pobresa absoluta -atorgada per Innocenci III (1198-1216) a aquestes monges-, però mai es va poder mantenir de manera estricta aquesta regla per la incompatibilitat de pobresa i clausura estricta que prohibia a les monges sortir a captar. De fet, Innocenci IV (1243-1254) va reconèixer que l'única via de supervivència era que les religioses tinguessin la propietat dels béns, per la qual cosa moltes comunitats van acceptar el model de donacions patrimonials, beneficis de tot tipus, patronatges i la gestió econòmica de tot això. Tot i així, les clarisses de Ciutat van intentar mantenir l'ideal de pobresa en contra de la jerarquia eclesiàstica, sobretot fins que es van fer urbanites el 1263, seguint el papa Urbà IV (1261-1264) que tornà als postulats d'Innocenci IV. Tanmateix des dels seus inicis el convent de Santa Clara de Ciutat comptava amb monges ben dotades i provinents de bona família, i amb monges llegendes.¹⁵⁸

Igual que Santa Margalida, Santa Clara es convertí al llarg del segle XIV -sobretot des de l'ordenança de Benet XII de 1336, que va concedir que els convents de religioses poguessin tenir patrimonis quantiosos procedents dels béns personals de les monges- en un gran centre de poder gràcies als importants patronatges, dels grans dots de les religioses, dels llegats i les rendes. La realitat és que les monges necessitaven ingressos per la construcció de nous espais a l'església, pel vestuari, alimentació, etc., fet que les obligava a vendre nous censos i cercar nous patrons i donacions. L'ideal de pobresa que professaven, doncs, era més una filosofia, part de la seva espiritualitat, que no una pràctica real. Però ens torna a cridar l'atenció l'interès de la noblesa per aquests ideals, fet que ens demostra la vinculació del franciscanisme amb la Casa Reial i l'alta societat mallorquina.

Entre 1256 i 1325 la comunitat de Santa Clara era molt petita. Segons J. Sastre la població oscil·lava entre un mínim de set monges el 1296 i tretze, com a número màxim aconseguit, el 1308, tot i que a partir del segle XIV començà a expandir-se fins a convertir-se en un dels monestirs amb

¹⁵⁷ QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...*op cit.*, pàg. 26-29.

¹⁵⁸ Per veure el llistat de les monges de Santa Clara vegeu SASTRE, J. C.: *Espiritualitat i vida quotidiana...op. cit.*, pàg. 141-144.

major nombre de religioses. El 1323 va arribar a comptar amb seixanta-dues germanes, i al segle XVI ja eren setanta.¹⁵⁹ Com a noms destacats, ens trobem amb sor Maria Satorre i de Torrella, la segona abadessa de 1266 a 1307. Actuava com a senyora territorial i durant el seu priorat es va produir un ràpid creixement de la riquesa del monestir. Pertanyia a una família de cavallers, els Satorre, i era tia segona de la priora de Santa Margalida, sor Catalina de Torrella. La política urbanitzadora — compra de solars; noves construccions, com la Capella de Sant Jordi el 1341, de refectoris, magatzems, els *dormidors*, ornaments, etc.— va continuar al llarg del segle XIV amb la resta de prioros, convertint en autèntiques ‘senyores monges’ a les religioses de Santa Clara, les quals administraven i gestionaven el patrimoni conventual, i el seu personal. Durant les darreres dècades del segle XIV es va embellir el convent, coincidint amb la finalització de les obres. D’aquesta etapa es creu que és la Taula de Santa Clara asseguda al tron, el retaule baix l’advocació de Jesús ressuscitat, sant Bartomeu, sant Antoni i sant Joan Baptista, entre d’altres obres d’art, que a més a més sembla que podrien haver estat donacions de la reina Sança de Mallorca, fet que ens vincula un altre personatge reial, femení i poderós amb un interès especial per l’espiritualitat franciscana.¹⁶⁰

En general, es pot dir que Santa Clara participà activament en la revivificació de la ciutat durant aquests primers segles. Es convertí en un element articulador de l’espai, va contribuir a la remodelació urbanística del seu entorn i les monges hi participaren activament. Tot això sense desentendre’s de la caritat activa que marcava l’orde al qual pertanyien, repartint l’herència dels “pauperes Christi”, el pa dels pobres, que havia de remediare les necessitats d’aquestes i l’ànima dels benefactors. De la mateixa manera que la labor contemplativa de les clarisses fou fortament apreciada i encoratjada pels ciutadans, era tot un ritual l’hora de la celebració dels oficis divins que se sentien des del monestir de Ciutat i actuaven com a salvació de l’ànima per a qui podia escoltar-los, fet que es pot comprovar en alguns testaments de l’època, en què trobem que l’oració de les monges era invocada com a darreres voluntats.¹⁶¹

Les clarisses també van tenir bones relacions amb la Casa Reial, obtenint algun privilegi reial -les monges van tenir sempre problemes per comprar censals-, demostrant així la implicació dels reis pel recolzament espiritual de les monges. Durant els segles XIII i XIV el convent es va expandir,

¹⁵⁹ Íbidem, pàg. 171-172.

¹⁶⁰ Sobre aquest tema vegeu JORNET, Nuria: “Sança de Mallorca, reina de Nàpols la fundació monàstica en un projecte de consciència genealògica i espiritualitat franciscana” dins Blanca GARÍ (coord.): *Redes femenines de promoción espiritual en los reinos peninsulares, s. XIII-XVI*, Viella Florencia 2013, pàg. 131-146.

¹⁶¹ SASTRE, J. C. : *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana en un monestir medieval*. Institut d’Estudis Baleàrics, Palma, 1993, pàg. 43. Tot i que la celebració de la missa la feien els frares menors, es conserva un llibre de cant coral, amb parts del segle XIV, que demostra els populars cants de les clarisses.

amb poder i prestigi davant els senyors feudals i els reis, i a mesura que avançava el segle XIV, després de la 'suavitació' del Privilegi de pobresa d'Urbà IV, les monges van anar adquirint poder individual, arribant a defensar els seus interessos materials. A l'arxiu del convent es conserven nombrosos documents de transaccions econòmiques de les monges a títol personal, principalment d'adquisicions censals, però també compres de béns, litigis personals, donacions rebudes, etc. El convent era cada vegada més nombrós i arribant al segle XV sembla que la senzillesa i pobresa va anar canviant per sistemes més complexos, ja que trobem la necessitat d'administrar els béns. Es pot dir que els esquemes vitals col·lectius, pensats en benefici del grup, dels orígens de la fundació i de l'època de consolidació, es van anar relegant en favor del fet individual, encara que actuessin sempre com una comunitat.¹⁶² Però un fet característic de Santa Clara, que el diferencia d'altres ordes, és que les donacions provenien d'orígens socials diversos, no tan sols de membres de la noblesa, sinó que també rebé deixes per la labor espiritual per part de mercaders, personatges enriquits, professionals de diverses ocupacions, que es convertiren en benefactors i devots de Santa Clara. Aquest fet confirma que el convent va arrelar dins un ambient urbà i dins la nova mentalitat burgesa del moment. Però igual que amb el cas de Santa Margalida, la relació entre l'aristocràcia i les clarisses va ser molt estreta al llarg de tota la seva història, i la majoria de nenes i joves que ingressaven per rebre una educació eren filles de bones famílies, fet que assegurava un bon dot d'ingrés per al monestir i una reputació i dedicació espiritual per al llinatge en qüestió.¹⁶³

Quant a la vida, activitats i possibilitat de lectures i formació de les monges clarisses, cal recordar primer la premissa de la Regla de santa Clara en relació a la vida contemplativa. Evidentment per resar amb 'puresa de cor' i fer recerca de l'esperit del Senyor alguna idea de lletra i coneixement havien de tenir. Tot i així, al capítol X de la Regla es diu que les 'lletres' no han d'inspirar un afany desmesurat, però tampoc s'ha de prescindir de la 'saviesa'. Per això, santa Clara recomanava a les que no sabien lletres que no es preocupessin d'aprendre-les, però que aquelles que en sabien havien d'aprofitar el seu do per a millorar llur vocació contemplativa. Així les seves experiències místiques podrien arribar a les altres ànimes mitjançant els seus escrits.¹⁶⁴ La importància de l'oració, però també de l'escriptura queda palesa com a mitjà per ajudar a altres ànimes. D'aquesta època, però, Hillgarth, va recollir de l'inventari dels ornaments de Santa Clara del

¹⁶² SASTRE, J. C. : *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana...op. cit.*, pàg. 68.

¹⁶³ MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 60-62.

¹⁶⁴ SASTRE, J. C. : *Santa Clara de Palma. Vida quotidiana...op. cit.*, pàg. 77.

27 d'octubre de 1492 només set *Misals* i un *libre de morts*.¹⁶⁵ L'arxiu del monestir de Santa Clara de Barcelona, que recull dos importants inventaris, un de 1337-38 i un de 1422, ens pot donar una idea del tipus de lectures de les clarisses en aquesta època, ja que s'han trobat a part d'obres purament litúrgiques, llibres per formar joves fèmines -descrites com 'fadrines' o 'infantes'- com una vida de Santa Maria Magdalena, o un tractat moral sobre vicis i virtuts, tots escrits en català.¹⁶⁶

4.1.3. Santa Magdalena

El tercer monestir femení medieval en fundar-se fou el de Santa Magdalena. A diferència dels dos anteriors, no assolí la mateixa influència ni prestigi entre l'alta societat de l'illa, i la principal mostra d'això és la procedència social de les monges documentades, poques de les quals pertanyien a les grans nissagues mallorquines dels segles XIV i XV.¹⁶⁷ La data de la fundació no és clara, principalment pel fet d'existir un hospital del mateix nom establert poc després de la Conquesta pel comte d'Empúries. Alguns autors han considerat que l'origen del monestir es trobaria en aquest hospital, però d'altres es contradiuen.¹⁶⁸ Tanmateix, en els primers temps, una i altra institució estaren molt lligades i no resulta fàcil per als investigadors precisar el moment en què començaren a portar una vida autònoma, i així doncs, és difícil establir una data exacta en l'origen d'aquesta comunitat de religioses.¹⁶⁹ Tot i així, les dades situen l'origen de la comunitat de '*mujeres arrepentidas*', de canongesses agustines, abans del 1330, a principis del segle XIV. De fet, Guillem Terrassa al segle XVIII apuntava:

¹⁶⁵ HILLGARTH, J. N.: *Readers and books in Majorca*, Vol. II, París, 1991, pàg. 364, ens diu que aquest inventari es troba a l'ARM. AH, EU 19 (Extraordinaris dels Jurats, 1490-1492), fols. 218v-219.

¹⁶⁶ Seguint l'article de GARÍ, Blanca: "What did catalan nuns read?...*op. cit.*", aquesta informació és extreta de l'Arxiu del Monestir de Santa Clara de Barcelona, Inventaris del convent, 813. Aquest arxiu ha estat estudiat per JORNET I BENITO, Núria: "Un monestir a la cruïlla: els inventaris de sagristia del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona"; *Anuario de Estudios Medievales*, 44, 2014, pàg. 227-308; i per GARÍ, Blanca; JORNET BENITO, Núria: "El objeto en su contexto: libros y prácticas devocionales en el monasterio de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona", dins *Clarissas y dominicas: modelos de implantación, filiación, promoción y devoción en la Península Ibérica, Cerdeña, Nápoles y Sicilia*, Firenze University Press, 2017, pàg. 487-511.

¹⁶⁷ Per veure la llista de monges identificades fins al segle XVI consulteu el treball de BARCELÓ CRESPI, Maria: "Apunts sobre el monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)", *BSAL*, 67, 2011, pàg. 97-99.

¹⁶⁸ Sobre aquest tema veure ROSSELLÓ VAQUER, R.: *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*, Campos, 2001, p. 156; i les obres més antigues de TERRASSA, G.: *Anales de Mallorca*, I, 1775, p. 76; GAIETÀ DE MALLORCA: *Miscel·lànies Històriques*, III, 188.; PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *España, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares*, Palma, 2004, p. 818; CAMPANER Y FUERTES, Á.: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 2007, p. 45.

¹⁶⁹ BARCELÓ CRESPI, Maria: "Apunts sobre el monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)", *BSAL*, 67, 2011, pàg. 84.

“Por estos tiempos se fundó en Mallorca una casa para retiro de mugeres Arrepentidas junto al hospital de Santa Magdalena que mandó fundar después de la conquista Don Hugo, conde de Ampurias. El 1309 ja funcionava perquè per un reial privilegi el rei concedía licencia para pedir limosna... para la sustentación del Colegio ô Convento de las Arrepentidas de Mallorca. De que se puede inferir que poco tiempo ô al lado ô en el mismo hospital de Santa Magdalena se fundaria la casa para mujeres Arrepentidas.”¹⁷⁰

El primer que ens crida l'atenció és aquesta forma de referir-se a les monges. La documentació se sol referir a elles com a *“dominarum penitentie Sancte Marie Magdalene”* o *“dominarum Sancte Marie Magdalene ordinis de penitentia”*. A aquest mateix caràcter penitencial faria referència el papa Climent VI el 1349. Per tot plegat, un estudi de l'historiador Quadrado conclou que es tractava d'una comunitat de “pecadoras convertidas”, un eufemisme per referir-se a que eren prostitutes redimides, i que se'ns dubte està relacionat amb el fet que el convent estigui dedicat a Santa Magdalena.¹⁷¹

Per una anotació del paborde Terrassa, de 1349, es confirma que adoptaren la regla de Sant Pere per més endavant a finals de segle (data no coneguda) acollir-se a la de Sant Agustí, cosa que també feren les monges del puig de Pollença el 1388, així que segurament que les monges de Santa Magdalena també es canviessin de regla per aquestes dates. Les raons del canvi, també degueren ser les mateixes, és a dir, la conveniència de viure baix una regla monàstica aprovada canònicament. Això ens fa demanar-nos per les característiques d'aquesta regla de 'Sant Pere', de la qual es tenen poques dades, ja que era una regla molt general, per definir-la d'alguna manera. De fet, seria un simple formulisme per a l'autoritat eclesiàstica, que considerava necessari tenir controlades les comunitats religioses i “ordenar-les”. Ara bé, les característiques de la comunitat del Puig de Pollença —de la mateixa manera que les religioses penitents de Santa Magdalena— indiquen a pensar, que tot i estar baix aquesta regla de Sant Pere, feien una vida seguint els models beguins. Es tracta d'un fet interessant, que tan sols es va donar en un altre lloc a la península, a Cadiz i en dates bastants posterior.¹⁷²

¹⁷⁰ Extret de BARCELÓ CRESPI, Maria: “Apunts sobre el monestir...*op. cit.*, pàg. 85.

¹⁷¹ GARÍ, B.: “What did...*op. cit.*, pàg. 141. Sobre la regla de Sant Pere veure MORAND, Frédérique: “Reflections on the Political and Social Consequences of the Conception Order's Foundations: The Peculiar Case of Cadiz”, *Tiempos Modernos: revista electrónica de Historia Moderna*, 6, 2009, pàg. 1-51.; Sobre el Puig de Pollença en parla MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 79-94; i sobre el cas de Santa Magdalena CASSANYES ROIG, Albert: “Monges i patrimoni del monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca a mitjans del segle XIV”, *BSAL*. Núm. 70, 2014, Palma, pàg. 104.

¹⁷² El 1533, el bisbe Joan Campeggio va ordenar l'adopció de la clausura i la reforma del monestir de Santa Magdalena, de l'orde de Sant Agustí. Però fins el 1561, amb el bisbe Diego Arnedo, no es va dur a terme la verdadera reforma que posà en pràctica totes les ordenances establides al Concili de Trento.

Gràcies a l'anotació del paborde Terrassa també coneixem el nom de la primera priora, sor Maria Massota, qui ho fou de 1332 a 1368.¹⁷³ Destaca el fet que apareix sempre esmentada a la documentació com a 'ministra'; sols Zaforteza Musoles li concedeix el títol de 'priora', i sempre només amb posterioritat a l'adopció per part del monestir de la Regla de Sant Pere.¹⁷⁴ La direcció de sor Maria Massot era auxiliada per un col·lectiu de tretze monges del mateix monestir i que, molt sovint, signen a continuació de la ministra en els actes i documents més importants, a manera de ratificació. Aquest col·lectiu sol aparèixer mencionat com a "*conventus*", si bé les seves membres, de forma individual, poden rebre la denominació de "*conventualium*".¹⁷⁵

La comunitat s'instal·là vora l'hospital del mateix nom i de l'antic cementeri de la parròquia de Sant Jaume, i des del principi comptaren amb el suport reial. L'any 1311 el Reial Patrimoni per la '*provisió de les dones repenedides*' lliurava certes quantitats en festes assenyalades del calendari litúrgic, i el 1323 consten unes donacions a les 'dones de Penitència'.¹⁷⁶ A aquestes dones el 1333 és a qui es refereix el rei quan ordena a *domino* Villalonga, lloctinent del Regne de Mallorca, que no se'ls posi impediment per sortir a demanar almoina a Eivissa o Menorca, sempre que 'les dites dones siguin bones i tinguin un comportament honest'.¹⁷⁷

Pere el Cerimoniós també mostrà interès per aquest monestir. El 1345 des de Perpinyà concedia a les monges de Santa Magdalena poder amortitzar per engrandir el seu monestir i per adquirir rendes fins a 50 lliures censals. I el 1373, des de Barcelona ordenava als jurats de la ciutat i regne de Mallorca que observessin les ordenances del 18 de juny envers la redempció d'un cens de 67 quarteres i mitja de forment a favor del monestir de Santa Maria Magdalena. D'aquesta manera corresponia al prec de la reina Elionor per a que les monges poguessin aliviar la seva pobresa.¹⁷⁸

¹⁷³ Segons recull MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 125: "*la que feu antes Ministra de las Arrepentidas empezo en este mismo año a ser Priora de las monjas, la que se llamaba sor Maria Massota*".

¹⁷⁴ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La ciudad de Mallorca. Estudio histórico-toponímico*, V, Palma, 1988, pàg. 247.

¹⁷⁵ Segons CASSANYES ROIG, Albert: "Monges i patrimoni del monestir de Santa Magdalena...op. cit.", pàg. 106, no es pot considerar que el *conventus* sigui el capítol, perquè aquest, com en la resta d'ordes, hauria d'integrar totes les monges del monestir. El fet que les monges del *conventus* sempre siguin tretze, juntament a què algunes hi apareguin de forma intermitent, condueix a pensar que es tracta del consell assessor de la ministra, similar a les "discretes" que podia haver-hi en els monestirs de monges clarisses.

¹⁷⁶ Sobre aquest tema veure les dades recollides a LLOMPART, G.: "La población hospitalaria y religiosa de Mallorca bajo el rey Sancho (1311, 1324)", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 33-34, 1979.

¹⁷⁷ QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...op. cit.", pàg. 41.

¹⁷⁸ BARCELÓ CRESPI, Maria: "Apunts sobre el monestir...op. cit.", pàg. 88; AGUILÓ, E.: "Documentos curiosos del siglo XIV", *BSAL*, VIII, 1900, p. 426.

Les monges de Santa Magdalena van rebre, també, deixes i donacions de persones devotes i familiars, que van ajudar-les a subsistir. També les monges en ingressar a la comunitat podien aportar els seus béns. Alguns exemples recollits per Maria Barceló són els del 18 de gener de 1447, de Pràxedis Bertrana, que volent entrar en religió donava totes les seves propietats al monestir de Santa Magdalena amb la intenció de servir i obeir. Oferia 30 lliures per al seu sustent i 6 lliures per caritat. Sor Isabel de Santacília, la prioressa, amb totes les altres monges congregades en capítol deixa constància: *acceptamus et recipimus vos dictam Praxedem in monialem et sororem nostram et dicti conventus*. Actuaren de testimonis el paraire Macià Nadal i el guixer Pere Ferran. Igualment el 22 de setembre de 1447 Cília que fou muller de Jaume Jordi, argenter, en el moment separada del marit, volia entrar al monestir de Santa Magdalena i hi feia donació dels seus béns. Amb anterioritat Cília ja havia mantingut una estreta relació amb el monestir i n'és mostra que el dilluns 7 de novembre de 1446 sor Isabel Santacília reconeixia tenir en comanda 30 lliures a Cília, muller de Jaume Jordi, argenter. Els testimonis van ser Salvador Sureda, cavaller, i fra Pere Joan, dominic. El 19 de gener de 1500 Asbert de Pacs, àlies de Puigdorfilà, donzell, hereu de Clara muller de Nicolau Pacs, ciutadà, i del seu pare Pere de Puigdorfilà, ciutadà, entregava a les seves germanes Anneta i Isabel que volien ingressar en religió al monestir com a part de l'heretat i legitima.¹⁷⁹ Així mateix, moltes persones pietoses deixaven alguna quantitat al monestir en el seu testament, generalment perquè s'hi celebressin misses per les seves ànimes.

Les monges comptaven amb un administrador per tenir cura del seu patrimoni. Està documentat que el 1444 ho era un tal Pere Mòger. També està documentada l'existència de procuradors. El 1451 nomenaren procurador el prevere Joan Morro, ecònom del monestir, per solucionar una qüestió existent entre la comunitat i Pere Valentí, Joan Descatlar o la seva muller Violant en relació a 4 quarteres de forment censal. I el 1479 les monges nomenaven el notari Jaume Ferrando, jove, per demanar allò que era degut al monestir, sobretot, censos.¹⁸⁰ A nivell personal, les monges també podien tenir un administrador o procurador per als seus propis béns. Un cas destacat és el de 28 de febrer de 1453 quan Joaneta, donzella, filla d'Antoni Puig, ciutadà, amb consentiment de sor Isabel Santacília, prioressa del monestir, del seu pare i altres amics, es col·locava en matrimoni amb el mercader Arnau Genovard. El dot ascendia a 400 lliures que donava la prioressa dels seus propis béns.¹⁸¹ A part d'aquestes figures administratives masculines, no es pot

¹⁷⁹ BARCELÓ CRESPI, Maria: "Apunts sobre el monestir...*op. cit.*, pàg. 90-91.

¹⁸⁰ Íbidem, pàg. 92. Barceló recull més casos de procuradors i donacions extrets de documents de l'ARM.

¹⁸¹ Íbidem, pàg. 93.

descartar que les monges, especialment la ministra sor Maria Massot, també participessin activament en la gestió del patrimoni econòmic del monestir. De fet, la ministra i el convent realitzen la venda de censals sense que hi aparegui de forma explícita cap intervenció d'un procurador masculí.¹⁸²

En el patrimoni artístic i cultural, destaca sens dubte que les monges de Santa Magdalena guarden un únic exemplar que va pertànyer a la Beata del *Breviari* mallorquí de 1506, imprès a Venècia. En aquest llibre hi ha una primerenca representació de la Sibil·la.¹⁸³ Tot i que el monestir, com hem dit, durant el segle XV no arribà a tenir el prestigi social que si tingueren els monestirs de Santa Margalida o Santa Clara, les coses canviaren a la segona meitat del segle XVI. A partir de 1552 començaria per a la comunitat el seu major esplendor quan hi entrà l'humil donzella de Valldemossa Catalina Tomàs, la famosa beata, que esdevindria ara per ara l'única santa mallorquina.¹⁸⁴ De llavors ençà el monestir es convertí en un dels més importants de la ciutat, però no hem d'oblidar la tasca important que degué tenir aquest monestir durant els segles anteriors, acollint a dones, devotes, en comunitat, en aquest cas d'un perfil social una mica diferent. L'ideal caritatiu, de vida contemplativa i de penitència, doncs, també va calar en aquestes dones no directament vinculades amb la noblesa i elit mallorquina baixmedieval.

4.1.4. Santa Elisabet

L'origen d'aquest monestir és diferent als tractats fins ara. I el seu gran interès rau en el fet de tenir el seu origen, precisament, en una casa de beguins. La primera referència que tenim de l'existència d'una comunitat de laics dedicats a l'espiritualitat penitencial, fora de la jerarquia eclesiàstica, data de principis segle XIV, i es sap que estaven situats al carrer de Bonaire a Ciutat. Una altra comunitat dels anomenats "homes de penitència" seguidors d'un franciscanisme heterodox, i de la ideologia de Ramon Llull, estava situada al barri de la Calatrava i comptava entre els seus membres amb Antic de Vic, seguidor d'Arnau de Vilanova. Caldria distingir, però, entre els "*Fratres de Poenitentia Ihesu Christi*", en general coneguts com els '*saccati/del Sac*', ben estudiats a

¹⁸² CASSANYES ROIG, Albert: "Monges i patrimoni del monestir de Santa Magdalena...*op. cit.*, pàg. 113.

¹⁸³ Sobre aquest tema vegeu MUNTANER BUJOSA, J.: "La primera imprenta mallorquina. Los impresores Caldentey y Calafat", *BSAL*, XXXI, 1959, p. 486.

¹⁸⁴ Nascuda el 1531 a Valldemossa, va destacar des de ben jove per la seva religiositat i capacitat de vida interior. Guiada per l'ermità de Miramar, Antoni Castañeda, va professar a Santa Magdalena. Va ser consellera del bisbe Diego de Arnedo, del virrei Guillem de Rocafull, entre d'altres. Va morir el 5 d'abril de 1574, i va ser beatificada pel papa Pius VI el 1792. El procés de canonització iniciat el 1893 pel bisbe Jacint Cervera va culminar el 1930.

la casa de Barcelona (ara parròquia de Santa Anna) i presents en alguna altra població catalana com Castelló d'Empúries (una casa que abans havia estat dels Pobres de Lió). Aquests *fratres* van ser extingits amb aplicació del concili II de Lió, que limitava els ordes mendicants als que ja tenien dos-cents anys de vida (augustinians i carmelitans), i es diferenciaven, com dèiem, dels franciscans i dominicans; els "homes de penitència". Cal destacar que en relació amb el beat Ramon Llull, el *Breviculum* de Karlsruhe dedica una de les il·lustracions al moment en què el bisbe de Mallorca li imposa l'hàbit de penitència, cosa que el devia col·locar sota la disciplina del bisbe, però no necessàriament dins un grup, per exemple, de terciaris franciscans.

En conclusió, tot porta a suposar que la casa d'Antic de Vic servia d'allotjament als seus companys i copartícpis d'hàbit i que el grup seguí la seva vida fins al 1335, quan el papa Bonifaci VIII va ordenar la seva supressió.¹⁸⁵ Cal tenir en compte que tot i que el moviment beguí, i els coneguts com "*fatricelli*" havien estat condemnats pel papa Joan XXII a la butlla *Sancta Romana* del 30 de desembre de 1317, a Mallorca entre els anys 1324 i 1329 va ser regent del regne l'infant Felip, oncle del futur Jaume III, que era menor d'edat i ideològicament era molt proper al franciscanisme més radical.¹⁸⁶

El 1336 es va vendre l'edifici de la Calatrava a un ciutadà, Jaume Zagranda, qui va donar les cases a una comunitat religiosa femenina, conegudes com les monges de la Terça Regla o terceroles, unes dones pietoses que portaven un estil de vida semblant als anteriors ocupants. Curiosament entre les religioses es trobava la seva filla, Cilia Zagranda, qui abans havia estat monja professa de Santa Clara.¹⁸⁷ La nova comunitat la formaven sis germanes, terciàries franciscanes pertanyents a famílies importants de Ciutat. Precisament, s'adheriren a una orde existent perquè les beguines no eren considerades de cap orde regular i així esquivaven l'heretgia. Prengueren com a patrona a Santa Elisabet d'Hongria, germana de la reina Violant, la dona de Jaume II. El 1357, la viuda de Jaume Gasselm va donar al monestir una casa contigua, devora l'església de Santa Fe.¹⁸⁸ I el 1419 el Procurador Reial establí al monestir el carreró que existia entre aquest i l'oratori de Santa Fe. També sabem que el 1437, sor Joaneta Guimerana, 'ministra del monestir de la Terça Regla de Sant

¹⁸⁵ ESTELRICH I COSTA, Josep: *El monestir de Santa Elisabet. Beguins, terceroles, jerònimes 1317-2000*, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear 2002, pàg. 27-47..

¹⁸⁶ Com indica MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 95, Felip de Mallorca va caure en heretgia i va rompre amb la Santa Seu. Va acabar els seus dies a Nàpols, envoltat de fanàtics deixebles que havien creat una branca espirituals anomenada "Germans de Felip de Mallorca".

¹⁸⁷ ESTELRICH I COSTA, Josep: *El monestir de Santa Elisabet. Beguins, terceroles, jerònimes...op. cit.*, pàg. 40-42.

¹⁸⁸ Íbidem, pàg. 43.

Francesc', va adquirir un hort, el 1447 una botiga que s'agregà a l'hort, i el 1448 també sota el seu priorat, es va construir una petita església.¹⁸⁹

Així doncs, la documentació dels segles XIV i XV ens mostra com aquesta comunitat de beguines va estar ben activa i que, com el monestir de Santa Margalida i Santa Clara, també es va beneficiar de nombrosos llegats testamentaris. Ens tornem a trobar amb un interès de la noblesa i aristocràcia mallorquina per un franciscanisme radical, i en promocionar-lo. Potser el cas de Santa Elisabet i la seva etapa de monges terceroles és el cas més evident de l'existència en el panorama cultural i espiritual de l'illa del XIV i XV —i potser podríem afirmar que especialment en els casos femenins— d'una forta influència de corrents alternatius, heterodoxos, i que com a mínim durant un temps gaudiren de la protecció per part de les altes esferes de la societat illenca.

A partir de la segona meitat del XV, però, la comunitat sofrí una persistent campanya de desprestigi que propicià que els protectors de la futura Escola de Lul·lisme demanessin l'expulsió de les terceroles i el destí de la casa i l'església es girà a favor de la dita escola.¹⁹⁰ Les terceroles foren expulsades, però casa i església passaren a una comunitat de Jerònimes. Aquesta seria l'etapa definitiva de Santa Elisabet des del 1485 ençà. Quant a les terciàries, es diu que continuaren vivint juntes durant un temps, i que s'instal·laren a l'església de Sant Miquel.¹⁹¹

L'origen de la fundació de religioses jerònimes el trobem en Maciana Busquets, dama mallorquina, devota de sant Jeroni que volgué retirar-se del món i viure plenament dedicada a la virtut i la pietat. Juntament amb dues agustines del Puig de Pollença, sor Violant Dameto i sor Margalida de Santjoan, que a instàncies de mossèn Bernat Duran (ca. 1420-1494), un dels clergues més importants de l'època (destacà per ser el fundador de la Col·legiata de Lluc, actuà com a marmessor i confessor de Beatriu de Pinós, etc.), sol·licitaren al bisbe Diego de Avellaneda que els cedís un monestir abandonat devora el Temple. El permís fou confirmat pel papa Innocenci VIII l'11 de setembre de 1485.¹⁹² Cal destacar, a més a més, la vinculació d'aquestes dues monges amb llinatges destacats: els Pacs i els Espanyol, ja que Cília Pacs, dona de Pere Espanyol, fou l'àvia de Violant Dameto. I a més, una tia d'aquesta, Elionor Dameto, matrimonià amb Ferrando Valentí,

¹⁸⁹ MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 96.

¹⁹⁰ ESTELRICH I COSTA, Josep: *El monestir de Santa Elisabet. Beguins, terceroles...op. cit.*, pàg. 60-62.

¹⁹¹ MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 96, cita la monografia de Jerónimo Juan sobre Santa Elisabet (1973: 14) en què es diu que el 1575 el monestir ja estava buit. També anomena un noticiari que del segle XV, recollit per J. Muntaner (1936:51-69), cita a les terciàries vivint a Sant Miquel.

¹⁹² ESTELRICH I COSTA, Josep: *El monestir de Santa Elisabet. Beguins, terceroles...op. cit.*, pàg. 46.

membre del cercle humanista mallorquí esmentat anteriorment.¹⁹³ Tot i no disposar d'un inventari amb possibles lectures, aquestes relacions, així com la presència de monges del Puig de Pollença a partir de 1485, ens deixa la porta oberta a pensar en possibles similituds en la cultura llibresca i en l'espiritualitat de les monges jerònimes.

Instal·lades al monestir, també es posaren sota l'advocació de santa Elisabet d'Hongria, com les terciàries franciscanes, i sol·licitaren la presència d'una religiosa jerònima del monestir de Sant Maties de Barcelona perquè els instruís en la regla de l'orde jerònima, que era la de Sant Agustí. Va venir, doncs, sor Pràxedes Albertí, qui va implantar les constitucions del monestir de Barcelona. D'aquesta manera, els dos llibres bàsics de la nova fundació, el *Llibre de les constitucions del monestir* i l'*Ordinari de les cerimònies i costums*, hi arribaren traduïts al català des de Sant Maties de Barcelona.¹⁹⁴

Des dels inicis, l'orde de sant Jeroni va tenir relació amb la vida ermitana, a Mallorca concretament, hi va haver una fundació de religiosos jerònims a Miramar, Valldemossa, tot i que tans sols durà de 1401 a 1442. Tot i així, entorn el nou monestir de jerònimes es formà un grup dels principals lul·listes mallorquins del Renaixement (Bartomeu i Guillem Caldentey, Francesc Prats), els quals, en connexió i amb Gabriel Móra i Elisabet Cifre i la seva 'Criança', determinaren l'espiritualitat mallorquina i l'educació femenina a principis del segle XVI.

Podem reconstruir la trajectòria d'aquella casa, doncs, en tres períodes corresponents a les successives comunitats de beguins (1317- c. 1335), de terceroles o terciàries franciscanes (1336-c. 1485) i de jerònimes, del 1485 als nostres dies.

4.1.5. Nostra Senyora del Puig de Pollença

L'única comunitat de religioses de l'edat mitjana situada fora de la Ciutat —el que es coneix encara com la 'Part Forana'— són les monges del Puig de Pollença. Segons diversos estudis, ja es denominava com a 'Puig de Maria' en temps de dominació musulmana a aquesta muntanyeta del poble de Pollença, però tot i ser o no una llegenda, sí que és coneguda la forta devoció per la Verge

¹⁹³ BORDOY BORDOY, Maria José: *El monestir del Puig de Pollença. La seva història (1348-1564)*. Ajuntament de Pollença, Anuari 2003, núm. 10, pàg. 32.

¹⁹⁴ Íbidem, pàg. 80, 116-117.

Maria dels pollencins, que van fer sol·licitar permís el 1348 al bisbe per construir una capella per la seva advocació.¹⁹⁵

Tenint en compte el context històric, la Vila de Pollença venia d'uns anys complicats, marcats per conflictes bèl·lics generals. Recordem que el 1343 el rei Pere IV d'Aragó confisca els béns de Jaume III i conquereix l'illa, i el 1349, Jaume III, amb intenció de reconquerir-la desembarca a la badia de Pollença, on hi hagué un important enfrontament entre tropes, i que també deixà molts pollencins ferits, feu malbé els conreus, destruí habitatges, etc. Finalment, Jaume III morí a la batalla de Lluçmajor el mateix 1349 i Pollença, va ser declarada legitimista i va sofrir conseqüències i repressions. Molts cavallers varen morir, foren torturats, d'altres s'exiliaren, i Pollença fou entregada a un nou lloctinent el 1343, Arnau d'Erill, fet que ocasionà conflictes entre les dues bandes durant els segles posteriors.¹⁹⁶ A més a més, la pesta negra va afectar especialment a la Part Forana, sobretot a les comarques muntanyenques com Pollença, que es creu que va tenir una regressió demogràfica del 23%.¹⁹⁷

La necessitat de remeiar dolor, en un context de guerra i mort, va ser en part, una de les causes de la creació de l'oratori del Puig de Pollença: per poder disposar d'un lloc de refugi i on poder fer pregàries de pau. Tot i que també es diu que el seu origen, igual que molts altres monestirs europeus, està lligat a una llegenda, ja que es diu que es deu a uns llums estranys que es veieren sobre el Puig de Maria, on la tradició ubica un antic santuari cristià preislàmic, lloc de trobada d'una verge amagada en el bosc.¹⁹⁸

De qualsevol manera, les protagonistes de la fundació són tres dones, Flor Ricomana, Simona Alsina i Dolça Blanch. Sabem que la primera era viuda (des de 1348) de Bernat Olzina, era la mare de la segona, Simona, i àvia de Jacmeta (una de les monges documentades). Aquesta darrera era filla d'Antoni Olzina, fill de Flor Ricomana. També es sap que Bernat d'Olzina havia jurat fidelitat

¹⁹⁵ Ens referim als estudis realitzats per ZAFORTESA I MUSOLES, D.: *Del Puig de Pollensa al Puig de Sitjar*, Palma, 1945; ROTGER CAPLLONCH, Mateu: *Historia de Pollensa*, tom II, Palma, 1904; ALOY I REUS, Miquel: "Noticias de N^a Señora del Puig de Pollensa", *BSAL*, tom I, núm. 34, 35, 37, 47, 48, Palma, 1886.

¹⁹⁶ CAMPANER Y FUERTES, A.: *Cronicon...op. cit.*, pàg. 56-57.

¹⁹⁷ BORDOY BORDOY, Maria José: *El monestir del Puig de Pollença...op. cit.*, pàg. 8; SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro: "La peste negra en las Islas Baleares". *La Corona de Aragón en el siglo XIV, VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, volum I, València, 1969, pàg. 103-130.

¹⁹⁸ De fet, el monestir conté un retaule gòtic que representa a Sant Sebastià, advocat contra la pesta, Sant Cosme, metge, i la rogativa a Sant Gregori magne amb l'àngel sobre la mola Adriana amb una espasa per intentar acabar amb l'epidèmia a Roma. Extret de QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...op. cit.", pàg. 42.

al rei Pere IV el 1343, però fou un trànsfuga, i va fugir.¹⁹⁹ Així doncs, les dones van decidir retirar-se per fer penitència i vida eremítica a la muntanya coneguda com Can Sales (proprietat de la viuda Olzina) i, amb el permís del bisbe, Antoni Galiana, s'acolliren a la regla de Sant Pere, com també havien fet les religioses de Santa Magdalena de Ciutat. Recordem la singularitat d'aquesta regla, de la qual no es té gran informació, i que tot i tenir unes normes a seguir, no delimitava en gran mesura la llibertat del convent ni de les monges. Es tractava, doncs, d'una manera d'acollir-se a una regla, tal i com demanava l'Església, per així poder viure en una comunitat religiosa.

La primera priora de la comunitat de Can Sales (així se les coneixia popularment) fou Flor Ricomana, que com hem dit abans enviudà molt jove, i hagué d'encarregar-se sola de la criança i educació dels seus fills, fet que contribuí a les característiques educatives que va tenir el Puig de Pollença. El tipus de vida que duïen a terme les dones en aquests primers moments era basat en la contemplació, el dejuni i la penitència, la pobresa i l'austeritat. Per això, les podríem classificar també com a possibles beguines, tot i que mai se les va anomenar així.²⁰⁰

Diu la llegenda que des Can Sales les ermitanes veïen com cada nit s'il·luminava el Puig de Maria, i que en anar-hi, trobaren entre el bosc, la imatge de la Verge amb el Nin. A més, es conta que la imatge s'escapà de les mans del capellà en tornar al lloc a fer-hi missa, i que es va crear un cercle sobre el poble congregat. Aquest fet es considerà un missatge de la voluntat divina d'aixecar un temple dedicat a la Verge Maria, així que les ermitanes de Can Sales es traslladaren al Puig de Maria.²⁰¹

La fama d'aquestes dones es va estendre per tota l'illa i els jurats de Pollença sol·licitaren al rei i al bisbe que es consolidés aquest lloc com un centre de devoció mariana. El bisbe Antoni Galiana, va demanar la llicència per fer un monestir de religioses al rei Pere IV, el qual la va concedir el 30 d'abril de 1371, a més de donar tres quarterades de terra al Puig per a l'edificació del monestir. El mateix bisbe Antoni Galiana havia donat a les monges un document escrit amb la regla de Sant

¹⁹⁹ Dades extretes de l'Arxiu del Monestir de la Puríssima Concepció, (AMPC), II/53 (1450), f. 19. per QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...*op. cit.*, pàg. 42-43. BORDOY BORDOY, Maria José: *El monestir del Puig de Pollença...op. cit.*, pàg. 13, afirma que el marit de Flor Ricomana morí en una expedició per conquerir les Canàries, i que la seva mort es troba documentada el 9 de febrer de 1343 en el Llibre de la Cúria de l'Hospital de Sant Joan, de l'arxiu de Pollença.

²⁰⁰ BORDOY BORDOY, Maria José: *El monestir del Puig de Pollença...op. cit.*, pàg. 13.

²⁰¹ MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca...op.cit.*, pàg. 79, afirma que l'historiador Diego Zaforteza (1945:42-43) recull un document del 14 de novembre de 1362 on figuren les dones ja instal·lades al Puig, devora la capella.

Pere, és a dir les normes que havien de seguir en el convent.²⁰² El rei Pere IV, atorgà a les primeres religioses una sèrie de preceptes a manera de constitucions, on hi figuraven disposicions de Sant Agustí i Sant Pere. Van ser redactades pel vicari general, Jaume Arnau: (extret de Bordoy, Bordoy, M.J, 2005, p. 14).

“Fabricat aquest convent habitaren en ell las referides personas las quals suplicaren al Ilustríssim Señor Don Antonio Galiana, bisbe de Mallorca los donàs regla y modo de observar en el temps de la sua vida el cual la remeté y cometé al Ilustríssim Señor Jaume Arnau, ardiaca de Conflent en la Iglesia de Elna y vicari general de Mallorca, el cual los donà la regla de Sanct Pere, judicant esser aprovada per los sumos pontifices.”

D’aquesta manera, ens trobaríem amb la fundació d’un monestir de dones pietoses, en aquest cas amb problemes originats pel context, que s’acullen a una orde ja existent, després d’aconseguir el permís reial. Aquest fet convertí el Puig de Pollença en una fundació de prestigi i poder de les nissagues i famílies d’elit de l’illa, així com un lloc per la remissió dels seus pecats. No és casualitat que els patrons i les donacions per l’inici de la construcció de la capella estiguin relacionats amb les famílies de les tres dones fundadores: els cavallers Olzina, fills de Ricomana, els seus cosina Puigdorfila, els Doms i altres famílies de Pollença considerades legitimistes. De fet, les dones que hi ingressaren eren viudes, òrfenes, filles o germanes de legitimistes executats, desterrats o represaliats amb la confiscació dels seus béns.²⁰³

El Puig es convertí en refugi, o fins i tot salvació, per a aquestes dones, per poder sortir d’una situació complicada, de la mateixa manera que també es mostra com una institució que intentarà cohesionar i donar estabilitat a una societat enfrontada. Entre 1350 i 1370 hi hagué al monestir prop de trenta religioses, filles de famílies tant legitimistes com fidels a Pere IV, fet que demostra la relaxació del conflicte o bé una necessitat per a la supervivència de la comunitat. L’augment del nombre d’ingressos va suposar també un augment dels dots i, a la vegada, va permetre l’expansió urbanística del monestir (dormidors, casetes, refectoris) i l’embelliment del lloc. A més a més, les donacions de terra fetes per Pere IV el 1371 al monestir foren a canvi d’oracions per ell, la seva

²⁰² Aquest document encara es conserva a l’Arxiu del Monestir de la Puríssima Concepció de Palma, i està recollit per GUASP, B.: “Las monjas del ‘Puig de Pollença’ en Mallorca, un códice conteniendo la regla del monasterio (Siglo XIV)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 35, 1953, pàg. 288.

²⁰³ Cal tenir en compte que la comunitat de religioses ja havia nascut sotmesa a la normativa de Benet XII (1334-1342) per la qual les religioses podien tenir patrimonis quantiosos procedents dels seus béns personals, inclús a títol individual, fet que hauria facilitat que aquestes dones no perdessin el seu patrimoni o no els fos confiscat.

família i el regnat. Després de confirmar el rei com a nou patró del Puig, aquest confirmà el priorat vitalici de Flor Ricomana.²⁰⁴

El mateix any que aquesta morí, el 1388, el papa Clement VII va concedir a les religioses la regla de Sant Agustí. La regla de Sant Pere a la qual es veien sotmeses les religioses, no comptava amb l'aprovació de l'església, així que es va demanar, amb el suport del rei Pere IV, la concessió d'una nova regla. El bisbe designà com a priora Brunisenda d'Urgell (1388-1410?), la família de la qual era molt afí als reis aragonesos. Durant el seu mandat va dur a terme una tasca rellevant de reclamació de dots i deutes, i aconseguí que el monestir tingués una important riquesa, gràcies al seu creixement, que va arribar al seu apogeu i esplendor durant els anys en què fou priora Blanca Cendra, nomenada el 1413. A part de l'augment del nombre de monges, el monestir destacà per la seva tasca educativa de les filles de la noblesa mallorquina. Eren conegudes com les 'fradinetes de criança' i en els llibres de registre se les anomenava 'les magnífiques fradines'. També hi vivien diverses senyores nobles que per voluntat havien volgut retirar-se i fer vida contemplativa. Aquestes s'allotjaven en el que es coneixia com '*le quese grande les hostes*', on també es quedaven famílies de les religioses i de les educandes quan pujaven a visitar-les.²⁰⁵

El fet de trobar-se a un lloc llunyà de Ciutat no va impedir que l'estament nobiliari s'hi relacionés. Si es consulta la relació de monges documentades, destaquen llinatges tan il·lustres com Brondo, Burgues, Cotoner, Dameto, Espanyol, Gual, Pacs, Puigdorfilà, Safortesa o Sant Joan, entre d'altres. Un exemple significatiu és el de les germanes Elionor i Magdalena Gual i Moix, documentades al Puig a finals del segle XV i principis del XVI. Eren les filles de Joan Gual i Pacs i de Maria Moix i Valentí. Per tant, la seva àvia paterna era Antonina de Pacs i Segarra, germana d'Agnès de Pacs, com ja sabem important lul·lista impulsora de l'Estudi General Lul·lià. Per part de mare, les dues monges es relacionen també amb la família Valentí, ja que la seva mare, Maria Moix i Valentí era néta de l'humanista Ferrando Valentí. Diversos germans i germanes d'Elionor i Magdalena també augmentaren les xarxes i aliances familiars. Un germà, Joan, es casà amb Francina Espanyol i Puigdorfilà; una germana, Isabel, amb Francesc de Berard; i una altra, Antonina, casada amb Miquel Verí.²⁰⁶

Les relacions de l'oligarquia mallorquina amb el monestir són indubtables i reforcen la idea de l'interès especial per aquestes famílies i personatges 'humanistes' per l'espiritualitat, també en

²⁰⁴ QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV...*op. cit.*, pàg. 44-45.

²⁰⁵ ZAFORTESA I MUSOLES, D.: *Del Puig de Pollensa al Puig de Sitjar...op. cit.*, pàg. 85.

²⁰⁶ Per veure les aliances familiars i socials, veure l'organigrama de l'apèndix, pàg. 70.

el cas de les dones, que en el cas concret del Puig de Pollença anà estretament lligada a la formació de nines i joves. A més, en aquest cas, sí que tenim documentats un registre de gairebé quaranta llibres que ens aporten una informació molt valuosa de la cultura lectora d'aquestes monges. Aquests pertanyen a l'inventari de 1414, titulat 'Memoria de tots los llibres qui son en lo monestir e de tot lo convent', que podem interpretar com un recull de tots els llibres existents en el monestir, alguns dels quals eren de propietat personal de les monges, però que en morir els donaven a la comunitat.²⁰⁷ La majoria d'aquests llibres estan escrits en català i crida l'atenció els pocs títols referents a obres litúrgiques, però sí textos bíblics com 'lo test dels avengelis dolent e asquinsat', o 'hun lire en paper hon són tots los evangelis en capítols', o 'hun libre on és la vida de Santa Paula e de Santa Elisabet'. També trobem registrats llibres devocionals, com un saltiri en català, salms de penitència en català, i en llatí un *Speculum missae*. Com en altres inventaris de l'època també hi havia obres hagiogràfiques, *Flos sanctorum* en llatí i català, i el *Llibre de Vicis i Virtuts*. Sens dubte la diversitat d'obres espirituals traduïdes al català, i d'altres directament escrites en aquesta llengua romànica, és un fet rellevant d'aquesta biblioteca. D'entre tots, però, destaquen dues obres de Ramon Llull, la *Doctrina Pueril* i el *Llibre d'Evast e de Blanquerna*. Sens dubte els dos llibres, de clara intenció didàctica i pedagògica, reafirmen el caràcter i esperit educatiu del Puig de Pollença, a més de accentuar la hipòtesi de l'accés d'aquestes monges a la mística lul·liana, i de la importància que tenia aquest autor per a unes dones amb gran prestigi entre l'oligarquia mallorquina pel que fa a l'educació de les seves filles. Es poden destacar altres títols de l'inventari, com el *Libre de la Serventa*, dues còpies de *Vitae Christi*, o el llibre pertanyent a sor Vilaura on trobem la *Vida de sancta Angelina en lo començament*, traduït ja al català, per tant, al final del segle XIV.²⁰⁸

En conjunt, la possessió d'aquestes lectures ens dona una visió de la manera de ser i de fer d'aquestes dones. Portaven una vida contemplativa, es reunien amb la resta de religioses al cor, al refectori, al dormitori i al capítol i eren convocades per la priora a l'hora de tractar qualsevol assumpte administratiu, de govern de la comunitat, d'admissió de novícies, etc. Però sobretot tenien temps i 'llibertat' per accedir al coneixement, llegir i expressar els seus pensaments per escrit, cosa que no haguessin pogut fer mitjançant el matrimoni. Sembla que les 'fadrinetes' que entraven al monestir ho feien entre els 6 i 10 anys, ja que això augmentava les possibilitats d'obtenir uns bons

²⁰⁷ GARÍ, Blanca: "What did catalan nuns read?"...*op. cit.*, pàg. 142, ens explica que aquest inventari es conserva a l'Arxiu del Monestir de la Puríssima Concepció de Mallorca, Capbreu Primer, 1414, fol. 24v. També el trobem referenciat a HILLGARTH, J.N.: *Readers and Books in Majorca*, II, pàg. 364-65; i BORDOY BORDOY, M.J.: *El monestir del Puig de Pollença...op. cit.*, pàg. 121-122.

²⁰⁸ GARÍ, Blanca: "What did catalan nuns read?"...*op. cit.*, pàg. 142-144.

resultats formatius: de totes aquelles pautes que definien una dona virtuosa (mesura, ordre, discreció, submissió als homes superiors) completant amb nocions de gramàtica, hagiografia, oracions, càntics sagrats, lectures piadoses i feines útils per a la llar com cosir, brodar, etc. L'admissió d'aquestes 'fadrinetes' perdurà fins el 1530, quan l'Ordinari, per tal d'evitar l'excessiva comunicació de les religioses amb els familiars i persones alienes a la comunitat, va expulsar les educandes que hi residien i va prohibir aquesta pràctica, que posteriorment es va recuperar quan les monges es traslladaren al monestir de la Concepció de Palma.²⁰⁹

La devoció popular cap al santuari i la reputació de les monges del monestir, molt ben considerades per les autoritats civils i religioses, no va fer més que créixer fins el segle XVI. Es coneix que ja a principis de segle les monges, per costum, acceptaven una sèrie de pràctiques que es consideraren abusives i que distorsionaven el funcionament de la vida conventual. Una de les més denunciades fou la d'admetre educandes al monestir, amb la finalitat que més endavant exercissin com religioses. Una pràctica prohibida per la reforma de Trento, i que acabà com en la resta de casos tractats, amb l'ordenança per part del papa Lleó X d'una clausura rigorosa, la prohibició de posseir béns materials i l'abolició del priorat vitalici. En aquest cas també es prohibia l'admissió de les 'fadrinetes de criança'. Les mesures provocaren en el monestir una divisió entre les partidàries i detractores de la reforma, que finalment es resolgué amb la visita pastoral el 1564 del nou bisbe a la comunitat del Puig. Es tractava del mateix bisbe que ja havia reformat els convents de Santa Margalida, Santa Elisabet i Santa Magdalena. Aquest, va ordenar una sèrie de mesures per a la comunitat del Puig i per fer-les complir envià a diverses monges de Santa Margalida de Ciutat, cosa que empitjorà les relacions i l'ambient entre les religioses i amb el bisbe. Finalment, el bisbe, acollint-se a una de les disposicions de Trento, que aconsellava que no hi hagués convents en llocs despoblats o perillosos, va ordenar que les monges del Puig de Maria es traslladessin a Ciutat. Primer foren instal·lades a l'hospital de Sant Antoni de Viana, conegut popularment com 'Sant Antoni de sa Síquia', un lloc bastant petit i en mal estat de conservació, i des dels inicis del trasllat les monges es preocuparen per trobar un nou convent on establir-se. Finalment, la donació del noble Aleix Zaforteza d'una casa, hort, situada en el Sitjar (prop de l'antiga església del Sant Sepulcre), va permetre la construcció d'un nou monestir dedicat a la Puríssima Concepció, on es van traslladar el 1576, tot i que el procés de finalització del convent fou lent.²¹⁰

²⁰⁹ BORDOY, BORDOY, M.J.: *El monestir...op. cit.*, pàg. 55-60.

²¹⁰ MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios...op.cit.*, pàg. 81-82.

4.2. Beguines i beates

Després d'analitzar la vida conventual i monàstica femenina de la Mallorca medieval, no volem acabar aquest treball sense fer referència a la religiositat i espiritualitat viscuda també en aquesta època per dones fora del sistema oficial eclesiàstic. Ens referim als ja esmentats moviments religiosos alternatius, abundants a Europa, com els beguinatges o cases d'espiritualitat on les dones laiques podien manifestar de manera més lliure i espontània la seva religiositat.²¹¹ No podem perdre de vista amb tot que monges i beguines van estar en un contacte estret i que la barrera institucional que les separa va ser permeable i les seves relacions intenses.

En el cas de Mallorca, tot i tenir poques dades que permetin conèixer amb exactitud l'existència d'aquestes manifestacions espirituals, es dona per suposat que hi hagueren dones que visqueren la religiositat sense ingressar en els convents existents, i fins i tot que algunes monges de les comunitats estudiades s'amararen d'aquest ambient espiritual i visqueren segons la pràctica de caritat i pietat que fomentaven les beguines i beates, tal com ho hem intentat expressar relacionant la fundació d'alguns monestirs amb l'interès cultural i intel·lectual del moment, molt unit al franciscanisme i lul·lisme, i amb la formació i vida espiritual de les monges. Tot i les poques dades objectives, es coneixen i estan documentades una sèrie de dones, que de manera dispersa i aparentment poc connectades entre si, sobretot a través dels seus testaments i darrers desitjos deixaren constància dels seus ideals.²¹²

Seguint l'estudi realitzat per Maria Barceló (2017), anomenarem a les 'beguines' documentades, així com intentarem trobar la resposta a per què hi hagué dones que decidiren un model d'espiritual diferent al conventual, i com arribaren a ell. Sens dubte, la família i entorn social d'aquestes, com hem anat defensant al llarg del treball, degué ser la primera via d'accessibilitat. Per això, hem focalitzat l'estudi d'aquestes xarxes en un exemple, el cas d'una beguina concreta, Romia Rovira i Genovard, com a mostra que l'entorn cultural, immers en un canvi entorn l'espiritualitat fomentat per l'auge de les ordes mendicants, arribà també a les dones.

Concretament, el moviment beguinal fou present a Mallorca molt lligat a l'orde franciscà — al qual també s'uniren els estaments de poder i la Casa Reial. Recordem, a més a més, que al segle

²¹¹ Sobre aquest tema veure BOTINAS I MONTERO, Elena; CABALEIRO I MANZANEDO, Julia; DURAN I VINYETA, Maria dels Àngels: *Les beguines. La Raó il·luminada per Amor*, Barcelona, 2002.; ANDERSON, Bonnie; ZINNSER, Judith: *Historia de las mujeres: una historia propia*, I, Barcelona, 2000, pàg. 245-250.

²¹² BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*. Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2017, pàg. 7-9.

XV aquest franciscanisme es barrejà amb el lul·lisme i tingué un fort component de defensa de la pobresa i la caritat.

A Mallorca aquests moviments es donaren a la ciutat, l'únic nucli urbà de l'illa a l'edat mitjana. Per situar-nos, hem de tenir en compte que l'aparició de beguines a Ciutat es donà en un moment en què a la resta d'àmbits europeus començaven a ser perseguides i acusades d'heretgia, per això podríem dir que les primeres beguines s'amagaren sota la Terça Regla de sant Francesc, ja que com hem comentat anteriorment, el 1336 una comunitat femenina s'instal·là a l'antiga casa de beguins de la Calatrava fins el 1485, que posteriorment serien les jerònimes de Santa Elisabet. De fet, a vegades apareixen documentades com les 'beguines de la Terça Regla' i popularment com les 'terceroles'.²¹³ Aquesta comunitat gaudí durant un temps de prestigi entre la societat i l'ingrés de dones augmentà (el grup fundacional l'integraven sis dones, el 1357 eren vuit, i el 1448 onze),²¹⁴ així com els dots, fet que va permetre incrementar el seu patrimoni. Però a la segona meitat del segle XV començà a questionar-se la vida que feien les dones d'aquesta comunitat religiosa. Per exemple, el 10 de novembre de 1451 el vicari general i el notari Joan Gradolí visitaren el monestir, suspengueren la priora i nomenaren a tal efecte a sor Tomassa Tries.²¹⁵ El motiu fou l'acusació que entraven homes joves en el monestir de la Terça Regla, fins i tot per forats de les parets. Les denúncies es repetiren i, finalment, acabaren amb l'expulsió i dissolució de les terceroles, les quals a partir de 1485 s'establiren a una casa del carrer de Sant Miquel (sense saber fins quan). Tot i ser hipòtesis, podria ser que des d'aquesta data les beguines o terceroles visquessin en comunitat a una casa, o bé espargides per la ciutat per no aixecar sospites. El cas és que ens trobem amb un gran nombre de referències i deixes en testaments de 'beates' o monges de la Terça Regla, que elegien sepultura en el convent de Santa Elisabet, o bé que demanaven oracions i oficis per la seva mort a Sant Clara, així com alguns que deixaven en herència diners per monges concretes, alguna del Puig de Pollença. De la mateixa manera, que apareixen deixes testamentàries a favor de les terceroles de ciutadans rellevants de Mallorca, fet que marca la importància d'aquest monestir o casa de beates, com a mínim fins al 1485.²¹⁶

²¹³ ESTELRICH I COSTA, Josep: "Una casa de beguins i un convent de la Terça Regla a Ciutat de Mallorca (ss. XIV-XV)", *Fontes Rerum Balearium*, 1. Nova Etapa, Palma, 1990, pàg. 31-46.

²¹⁴ El 1356 ja apareix anomenada una 'ministra'. Títol que veiem fins el 1448, quan ja surten anomenades com 'prioressa'. Per veure els noms de les terceroles per anys, apèndix, pàg.

²¹⁵ BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines...op. cit.*, pàg. 17.

²¹⁶ Íbidem, pàg. 24-27.

En sumari, la idea és que d'alguna manera o una altra trobem beguines o moviments espirituals femenins lligats a l'ideal de les beguines. La majoria de dones que trobem vinculades a aquest moviment no formen, però, un conjunt homogeni, sinó que sembla ser que fou diversificat, ja que hi ha dones de diversa condició, cosa que també ens indica que va tenir una forta capacitat d'atracció i recepció. Com hem dit abans, l'ideal de les beguines en general, estava unit a l'ideal de pobresa, per això trobem que bona part de les 'beguines' mallorquines provenien de famílies amb recursos. Precisament, perquè aquest ideal, molt defensat pel franciscanisme havia calat en els alts estaments de la societat. Devia ser ben vist, doncs, participar en aquestes comunitats i, fins i tot, aportar-hi diners. A més a més, com hem vist amb els casos de les monges que ingressaven als convents, en el cas de les beguines també trobem que l'acceptació del vot de pobresa i la renúncia als privilegis de classe, no va suposar trencar amb l'estil de vida que portaven. Una mostra d'això, la trobem en les nombroses gestions econòmiques que feien, com el nomenament de procuradors per solucionar litigis, reclamar herències, etc. Per tant, es podria dir que algunes beguines de posició social acomodada representaren un model aristocràtic des del punt de vista de certs hàbits religiosos.²¹⁷

A part de les terceroles, de les quals sí que hi ha un registre dels noms de les monges fins el 1485, a la documentació escassegen noms de beguines.²¹⁸ Segurament moltes han romàs en l'anonimat, i com hem indicat abans, les nocions que es tenen d'alguns noms són per referències trobades als testaments o documents, com els contractes matrimonials —en alguns casos devora el nom les anomenaven 'beguina', 'beata' o 'bona dona'. En el seu estudi, Maria Barceló destaca tres noms: Romia Rovira i Genovard, Maria Sunyer i Elisabet Cifre,²¹⁹ així com fa un recull d'altres dades diverses i disperses trobades en la documentació existent.

²¹⁷ BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines...op. cit.*, pàg. 29.

²¹⁸ Íbidem, pàg. 73-77, Barceló aporta una nòmina de monges de la Terça regla documentades des de 1336 a 1485.

²¹⁹ Sobre Maria Sunyer veure ESTELRICH COSTA, Josep: "La família Sunyer, una nissaga de mercaders de la baixa edat mitjana (1375-1505)", *BSAL*, 51, Palma, 1995, pàg. 3-36 i els documents estudiats per BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines...op. cit.*, pàg. 38-50. D'Elisabet Cifre hi ha nombrosa bibliografia i documentació. Podem destacar a MORA, Gabriel: *Notícies sobre la vida, revelacions y virtuts de la V. Sor Isabel Cifre*, manuscrit, sense data, Biblioteca Vivot de Palma de Mallorca; MUT, Vicente: *Vida de la venerable Madre Sor Isabel Cifra*, Palma, 1655; així com de la fundació de La Criança: LLOMPART, Gabriel: "Los estatutos reformados del colegio femenino mallorquín de 'la Crianza', fundado por Elisabet Cifre (1467-1542)", *Hispania Sacra. Revista de Historia Eclesiástica*, XXVIII, 1975, pàg. 125-145.; CRUZ PÉREZ, Esther i BORDOY BORDOY, M. J.: "La Criança: una aportació humanística a l'ensenyança", *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval y cultura humanística*, Palma, 2000, pàg. 311-326.

El cas que més volíem destacar és el de Romia Rovira i Genovard (c. 1422 - c. 1460) pel fet d'haver fet un estudi també sobre les relacions socials i familiars entorn la seva figura.²²⁰ Existeixen dos documents que permeten conèixer els aspectes bàsics de la seva vida, com són el contracte matrimonial i el testament. Era filla del ric mercader Mateu Rovira (mort el 1426) i de Marió Genovard (morta el 1440), i era coneguda i així es fa referència a ella com 'dona Aulesa, beguina', ja que el 1440 es va casar amb Jaume d'Olesa. Per tant, va emparentar d'aquesta manera amb una de les nissagues més importants de Mallorca, que també des del punt de vista cultural fou rellevant en el període estudiat. El contracte matrimonial,²²¹ a més, ens diu que els testimonis varen ser personatges rellevants com, Pau d'Olesa, Mateu Sanglada, Bartomeu Torrabadal, Felip Desportell, Pere Esperandéu, Gabriel Genovard i Francesc Aixaló, aquest últim secretari del rei Alfons el Magnànim.

També cal destacar el llinatge i família de la branca materna, ja que la seva mare, Marió Genovard, era germana dels rics mercaders Gaspar i Gabriel Genovard, i un cosí directe de Romia, Gaspar Genovard i Sala, es va casar amb Francesquina Espanyol i Pacs. De la unió entre aquests dos llinatges destaca Esperandéu Espanyol i Pacs, germà de Francesquina i nebot d'Agnès de Pacs (1415-1485). A més a més, si seguim estirant, trobem que el fill de Gaspar Genovard i Sala i Francescina Espanyol i Pacs —per tant, nebot d'Esperandéu Espanyol i Pacs—, Gregori Genovard i Espanyol, va ser un important lul·lista i humanista, canonge de la Catedral de Mallorca, i també relacionat amb Elisabet Cifre i la fundació del col·legi femení de la Criança (1510) per la part econòmica, a més a més de rector de l'Estudi General Lul·lia, com sabem impulsat per la també familiar seva Agnès de Pacs. El germà d'aquest, Gaspar Genovard i Espanyol va ser protector del monestir de Santa Elisabet entre 1512 i 1521.²²²

Romia enviudà només tres anys després de casar-se, el 1443, i destaca el fet que no es va voler tornar a casar, tot i que per la seva posició i relacions socials i familiars, no li hagués estat difícil trobar candidat. Tampoc va voler ingressar a cap convent oficial. Aquesta decisió és rellevant, i ens confirma que devia conèixer i relacionar-se amb gent connectada amb les noves mentalitats religioses, pel fet que va preferir viure una vida espiritual com a beguina. El testament del 25 d'abril de 1460,²²³ també es aporta informació rellevant sobre aquesta decisió. Com a marmessor apareix

²²⁰ BARCELÓ CRESPI, Maria: "Romia Rovira i Genovard (1422?-1460?)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 2004, pàg. 25-38.

²²¹ ARM, Prot. A-87, 112-113v.

²²² Per entendre millor la relació de noms i famílies veure l'organigrama de l'apèndix, pàg. 72.

²²³ ARM, Prot. M-226, 253v.

el nom de Bernat Duran, vicari de la catedral que també fou marmessor en el testament de Beatriu de Pinós. També apareix el nom d'un tal Antoni Girard, a qui es refereix com "*Anthonium Girard, lullistam, magistrum meum*", amb qui visqué sota la seva direcció, després de la mort del seu marit. El fet de tenir un mestre lul·lista, també ens indica que estigué en contacte amb les idees del beat, i explica també el fet que triés sepultura a l'església del convent dels franciscans, concretament "*in tumulo capelle magistri Reymundi Lulli*".²²⁴

Així doncs, Romia s'envoltà de tot un cercle de persones que destacaren pels seus lligams, més o menys estrets, amb els nous corrents de lul·lisme i humanisme, que influïren en la seva vida i les seves decisions.

Altres noms de beguines apareixen dispersos en la documentació. En aquests casos, a part de clarament anomenar-les 'beguines', se sap de la seva ideologia pel fet de deixar com hereu universal a Jesucrist, o que es subhastessin els seus béns i es repartís la quantitat *erogentur amore Dei et per anima mea*.²²⁵ Destaca el fet, en tot cas, que molts dels noms trobats i les referències a aquests dones com 'beguines', tenen relació directa o indirecta amb els llinatges de les famílies destacades a l'inici del treball, així com el fet que els testaments que en deixen constància són del segle XV, concretament del darrer quart de segle i inclús de principis del segle XVI. Ens referim, per exemple, al cas de Margalida d'Olesa, beguina, filla de Domingo d'Olesa i Sanglada i Margalida, i que tenia una germana, Francina, monja en el monestir del Puig de Pollença. El seu pare Domingo en fa referència en el seu testament del 4 de maig de 1510.²²⁶ O al cas de Ramon Gual, que féu testament el 10 de maig de 1504 i entre els llegats es recordava de la seva germana Magdalena, *que vitam beatam ducit in dicto podio Pollentie*. El mateix Ramon tenia una altra germana, Elionor, en el monestir pollencí.²²⁷ Aquestes referències deixen clara la relació entre els monges del Puig de Pollença i la forma de vida beguina que portaven. Un altre nom a destacar és el de la beata Joana Aixalona, filla de Gaspar Aixaló, donzell, i de Francina. Els germans eren Francesc, Antoni, Anna i Jerònia, la qual era monja clarissa. A més a més, aquesta beata era néta de Francesc Aixaló, al qual hem fet referència al llarg del treball, per ser secretari i conseller d'Alfons el Magnànim a la cort napolitana. El 6 d'agost de 1515, la seva mare, ja vídua, li feu donació de 40 lliures.²²⁸

²²⁴ ARM, Prot. M-226-253v.

²²⁵ Maria Barceló recull aquests desitjos del cas de Mariana, beguina, filla de Joan cabanes, en el seu testament del 27 d'agost de 1415, que es troba a l'ARM, Prot. C-71, 40-40v.

²²⁶ BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines...op. cit.*, pàg. 56-59

²²⁷ Íbidem, pàg. 62.

²²⁸ Íbidem, pàg. 64.

La dispersió geogràfica per la ciutat del col·lectiu de beguines i beates queda evidenciada en les referències que tenim de la documentació. Sembla ser que, a excepció de les monges de la Terça Regla —i potser les monges del Puig de Pollença— les beguines vivien sense una vinculació a cap edifici comú ni sense una aparent connexió entre elles. Sí que trobem, però, una vinculació entre el seu estatus social i una relació amb les grans famílies mallorquines destacades pel seu lligam amb els nous corrents culturals, el franciscanisme, el lul·lisme i l'humanisme, de l'últim quart del segle XV. De la mateixa manera que la nòmina de beguines i beates destacades també ens deixen una vinculació d'aquestes dones amb certs monestirs i convents existents, amb una clara importància del monestir del Puig de Pollença i el de Santa Elisabet, que tot i convertir-se en un monestir de monges jerònimes, va servir com a centre d'integració de dones que vivien dedicades a la vida espiritual. N'és un exemple, la incorporació a la comunitat de l'anomenada Maria Sunyer.

Tot i així, hi ha nombrosos noms amb referències a aquestes dones, moltes vegades indirectes, dins altres documents de familiars, que ens fan pensar que degueren ser moltes més de les que actualment resten documentades.²²⁹

²²⁹ Veure la fitxa sobre beguines i beates a l'apèndix, pàg. 103.

5. Conclusions

Aquest treball es un intent de recollida i síntesi reflexiva de tot el que avui sabem dels corrents espirituals femenins de la Mallorca baixmedieval, entre els segles XIII i començaments del XVI, amb la finalitat d'aconseguir una visió global. El resultat d'aquest estudi es una compilació de les circumstàncies socials i culturals que existiren en aquesta època i que marcaren un període singular i característic, en referència a la forta influència d'un ambient espiritual, vinculat al franciscanisme i al lul·lisme, d'una part de la societat illenca i, en especial, de la religiositat femenina, viscuda tant en convents i baix les normes de regles eclesiàstiques, com fora dels estaments oficials. Ens hagués agradat, a més a més, aportar algunes dades noves procedents dels arxius de la Illa. Les circumstàncies ho han fet inviable.

Tot i això, aquest treball pensem que aporta algunes perspectives innovadores a través de l'anàlisi del context sociocultural i, sobretot, de l'estudi de les xarxes i relacions de les grans nissagues mallorquines que estigueren en contacte, principalment durant l'últim quart del segle XV, amb noves formes de mentalitat, lligades a un cert humanisme que venia d'arrels italianes. Precisament, creiem que aquest fou un dels principals motius de l'auge de l'espiritualitat femenina d'aquest període, i que va ser l'impuls de les dones d'aquets llinatges i la seva capacitat per portar a les seves famílies i llinatges a promocionar les noves formes de espiritualitat, dotant econòmicament convents, ingressant les filles en ells, fent deixes en els testaments a dones beguines, a monges concretes, etc., allò que ho va realment permetre aquest auge.

La relació i aliances entre aquestes famílies ens mostren com es va formar un cercle determinat de personatges, que a més de gaudir de poder econòmic, influència social, es van interessar per la cultura i intel·lectualitat, que en aquell moment estava fortament marcada pel lul·lisme. Després de la mort de l'inquisidor Eimeric, l'auge de les idees de Llull es va expandir entre els àmbits erudits de l'illa, incloent-hi el religiós. Per això, també s'ha insistit i dedicat una part del treball en tractar aquesta difusió del lul·lisme en la societat baixmedieval, ja que també hi veiem una estreta vinculació amb l'esplendor de l'espiritualitat femenina de l'època i, més concretament, amb l'apogeu de l'espiritualitat femenina d'ideals beguins. Les idees lul·listes, els llibres de Ramon Llull, que proliferaren a les biblioteques de certes famílies —que, com hem dit, es relacionaven entre ells, s'intercanviaven llibres, etc.— van arribar també, sens dubte, a les dones que es relacionaven dins aquests cercles.

Ens hagués agradat, de fet, poder trobar nous llibres o referències a Llull a inventaris o documents que demostressin aquesta teoria, però la dificultat d'entrar en segons quins arxius

conventuals, la dispersió dels mateixos en fons privats, en diferents espais, o simplement la desaparició o manca de documentació de l'època medieval a Mallorca, ho ha complicat, en aquest moment tant especial. Per aquest motiu, les teories i hipòtesis de la influència de Lull en la religiositat i espiritualitat femenina a la Mallorca baixmedieval, es basen en aquestes xarxes i relacions socials, així com en la mateixa obra de Lull que té clara presència femenina, amb personatges com Natana, Aloma, o la mateixa Verge Maria, que van poder ser grans referents per a les dones religioses del moment.

Precisament, en el conjunt analitzat hem dedicat una part important a estudiar els cinc monestirs femenins medievals: Santa Margalida, Santa Clara, Santa Magdalena, Santa Elisabet i Nostra Senyora del Puig de Pollença, amb la intenció d'intentar veure els orígens d'aquestes fundacions, així com les seves característiques. Aquestes monges, de manera oficial, que visqueren en clausura conventual, sotmeses a regles eclesiàstiques, ens donen una visió important de l'espiritualitat dins els convents. Però, indagant en aquests espais i en els estils de vida d'aquests, ens ha cridat l'atenció que als cinc els unia la necessitat d'unes dones de viure l'espiritualitat d'una determinada manera, amb l'esperit de pobresa voluntària i caritat per damunt de tot. Recordem, que la majoria de monges que ingressaven en aquests monestirs provenint d'importants nissagues, sense problemes econòmics. Per tant, eren, els cinc, amb les respectives diferències i singularitats, llocs on aquestes dones podien viure una vida alternativa, en comunitat, formar-se, llegir, i treballar per a la societat.

Les singularitats d'alguns d'aquests monestirs ens porten també a plantejar-nos si realment hi havia una distància real entre aquestes monges i les beguines o beates que també vivien dins la societat illenca de l'època. Ens referim per exemple, a les jerònimes de Santa Elisabet, que abans havien estat beguines, o a les monges del Puig de Pollença, úniques monges eremites, que s'establiren a la muntanya i, a més a més, destacaren per educar a les 'fadrinetes', filles de l'aristocràcia mallorquina, i en l'inventari de les quals sí que s'han trobat obres de Ramon Lull. De la mateixa manera que crida l'atenció aquesta estranya regla de Sant Pere, a la qual s'adheriren tant les monges de Santa Magdalena com les del Puig, i la qual hagueren de canviar per la de Sant Agustí més endavant.

S'amagaven sota una regla 'oficial' per poder dur una vida beguina còmodament? Hi havia realment una diferència entre les monges i les beguines o beates mallorquines? Preguntes a les quals no tenim una resposta directa ni cent per cent demostrable, però que hem intentant, com a mínim, fer reflexionar a partir dels documents existents, unint tots aquests aspectes del context

estudiat. La dificultat per estudiar de manera exhaustiva i numerar els casos de beguines, també és rellevant. Però allò que sí que ens ha quedat clar després d'aquest anàlisi, és que les beguines, i en general les dones i la seva espiritualitat durant aquesta època, impulsaren i introduïren un moviment de renovació espiritual i religiosa i varen ampliar els models d'experiència cristiana, reduïts fins aleshores als espais monàstics i conventuals. Permeteren una religiositat femenina autònoma respecte de la institució eclesiàstica. I que aquesta religiositat estava estretament vinculada a l'educació rebuda, als mestres que promogueren el lul·lisme i a les lectures que feren aquestes dones. Tot això promogut per un entramat d'aliances familiars i socials que es va establir a la Mallorca baixmedieval, i que va marcar un moment històric singular, en el qual les classes poderoses no tan sols no van parar ni reprimir aquests tipus de comportaments, sinó que els defensaren i recolzaren.

Ens queda, doncs, una porta oberta a seguir investigant aquest moment històric i cultural tan interessant de l'espiritualitat femenina a la Mallorca baixmedieval. Estudis que són realment necessaris per donar una visió més àmplia de la història eclesiàstica, espiritual i mística, de la qual les dones formaren part i tingueren un paper rellevant.

6. Bibliografia

- ANDERSON, Bonnie; ZINNSER, Judith: *Historia de las mujeres: una historia propia*, I, Barcelona, 2000.
- BADIA, Lola: "Problemes de l'humanisme en la cultura catalana", *Serra d'Or*, 259 (abril 1981), pàg. 65-69.
- "Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes". *Revista de Catalunya*, Barcelona, 8, 1987, pàg. 143-155.
 - "L'Humanisme català: formació i crisi d'un concepte historiogràfic", dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, 1980, pàg. 41-70. [Reeditat a Lola BADIA: *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona, 1988, pàg. 14-38].
 - "A propòsit dels models literaris lul·lians de la dona: Natana i Aloma", *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona*, 1, 2, 1981, pàg. 23-28.
- BADIA, Lola; SANTANACH, Joan; i SOLER, Albert: "Per la lingua di Raimundo Lullo: un'indagine intorno ai manoscritti in volgare di prima generazione". *Medioevo Romano*, 33.1., 2009, pàg. 49-72.
- BARCELÓ CRESPI, Maria; COLL TOMÀS, Baltasar; i ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: *a Espanyol i Pacs. Poder i cultura a la Mallorca del segle XV*, Palma, 1999.
- BARCELÓ, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Palma, Lleonard Muntaner, 2017.
- "Alguns aspectes econòmics del monestir de Santa Elisabet en els seus inicis", *BSAL*, 52, Palma, 1996, pàg. 209-226.
 - "Apunts sobre el monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)", *BSAL*, 67, 2011, pàg. 83-100.
 - "Romia Rovira i Genovard (1422?-1460?)", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 2004, pàg. 25-38.
- BATLLORI, Miquel: "Entorn de certs corrents actuals sobre l'Humanisme i el Renaixement a Catalunya", dins *Orientacions i recerques*, Barcelona, 1983, pàg. 80-85.
- "El pensament renaixentista a la Península Ibèrica", dins *Obra completa. Vol. V.: De l'Humanisme i del Renaixement*, València, 1995.
 - *Ramon Llull i el lul·lisme*, II Vol., València, 1993.
- BONNER, Anthony i BADIA, Lola: *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literària*, Barcelona: Empúries, 1988.
- BONNER, Anthony: *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide*. Leiden-Boston, 2007.
- BORDOY BORDOY, Mª José: *Arran de la Porta Pintada. Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI)*. Lleonard Muntaner, editor, Palma, 2009.
- *El monestir del Puig de Pollença. La seva història (1348-1564)*. Ajuntament de Pollença, Anuari 2003, núm. 10.
- BOTINAS, Elena; CABALEIRO, Julia; DURAN, M. dels Àngels: *Les beguines. La raó il·luminada per Amor*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- BUTINYÀ JIMÉNEZ, Júlia; ORTIJO OCAÑA, Antonio; eds.: *L'Humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac, Maryland: Scripta Humanistica, 2011.
- CANTAVELLA, Rosanna: "Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana: opinions d'autors en català", *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 3, València, 1988, pàg. 109-117.

- CASSANYES ROIG, Albert: "Monges i patrimoni del monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca a mitjans del segle XIV", *BSAL*. Núm. 70, 2014, pàg. 101-115.
- CIRLOT, V: *La mirada interior: escrites místicas y visionarias en la Edad Media*. Madrid: Siruela, 2008.
- CODERCH, Marion: "Actituds davant les dones entre l'edat mitjana i el Renaixement", *Dones literatura entre l'edat mitjana i el Renaixement*, València: Institució Alfons el Magànim, 2 vol., 2012, pàg. 527-554.
- CRUZ PÉREZ, Esther i BORDOY BORDOY, M. J.: "La Criança: una aportació humanística a l'ensenyança", *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval y cultura humanística*, Palma, 2000, pàg. 311-326.
- DE COURCELLES, Dominique (ed.): *Les formes laïques de la philosophie. Raymond Lulle dans l'histoire de la philosophie médiévale*, Turnhout, (Svbsidia Lulliana 6), 2018.
- DOMÍNGUEZ REBOIRAS, Fernando: "El discurso luliano sobre María" dins PLASTRA, Celia Maria (ed.): *Gli studi di mariologia medievale. Bilancio storiografico*, Florencia, 2001, pàg. 277-304.
- ECKHART, M.: *El fruto de la nada*. Madrid: Siruela, 2001.
- ENSENYAT, Gabriel i BARCELÓ, Maria.: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, Edicions Documenta Balear, Palma, 2000.
- Ferrando Valentí i la seva família, Barcelona, 1996.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel: "La casa reial mallorquina: franciscanisme i lul·lisme", *Jaume II, Sanç I. Dues actituds, un mateix projecte*. Palma, 2012.
- ESTELRICH I COSTA, Josep: *El monestir de Santa Elisabet. Beguins, terceroles, jerònimes 1317-2000*, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2002.
- "Una casa de beguins i un convent de la Terça Regla a Ciutat de Mallorca (ss. XIV-XV)", *Fontes Rerum Balearium*, 1. Nova Etapa, Palma, 1990, pàg. 31-46.
 - "La família Sunyer, una nissaga de mercaders de la baixa edat mitjana (1375-1505)", *BSAL*, 51, Palma, 1995, pàg. 3-36.
- GALMÉS, Salvador (ed.): *Obres de Ramon Lull. Libre de Sancta Maria. Hores de Sancta Maria. Libre de Benedicta tu in mulierbus*. Palma, Vol. X, 1915.
- LLULL, Ramon: "Llibre de Santa Maria", pàg. 5.
- GARÍ, Blanca: *Redes femeninas de promoción espiritual en los Reinos Peninsulares (s. XIII-XVI)*. Roma: Viella, 2013.
- "La vida del espíritu", dins *Las relaciones en la Historia de la Europa medieval*. València: Tirant lo Blanch, 2006, pàg. 205-275.
 - "What did catalan nuns read?", *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Antwerp Dialogue*, ed. by Virginia Blanton, Veronica O'Mara, and Patricia Stoop, Brepols Publishers, Turnhout, Belgium, 2017, pàg. 125-148.
- GARÍ, Blanca; DOMINGUES REBOIRAS, F. (eds.): *Corpus Christianorum. Raimundus Lullus Opera latina XXVIII (49-52). Liber de sancta Maria in Monte Pessulano conscriptus, cui liber de passagio Romae anno MCCXCII compositus necnon brevis notitia operum aliorum incerto tempore ac loco perfectorum adnectuntur*, Turnhout, Brepols 2003.
- GARÍ, Blanca; JORNET BENITO, Núria; COLESANTI, Gemma: *Clarisas y dominicas: modelos de implantación, filiación, promoción y devoción en la Península Ibérica, Cerdeña, Nápoles y Sicilia*, Firenze University Press, 2017.

GAYÀ, Jordi: «Ascensio, virtus: dos conceptos del contexto original del sistema luliano», *Studia Lulliana* XXXIV, 34, 1994, pàg. 3-49.

- «El arranque filosófico del Ars luliana», *Constantes y fragmentos de pensamiento luliano. Actas del simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994*, Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS y Jaime DE SALAS (ed.), Tübingen, Niemeyer, 1996, pàg. 1-8.
- “Els exemples lul·lians; noves referències a la influència àrab”, *Estudios Lulianos*. Palma, 23, 1979, pàg. 206-211.

GUASP, B.: “Las monjas del ‘Puig de Pollença’ en Mallorca, un códice conteniendo la regla del monasterio (Siglo XIV)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 35, 1953, 287-307.

HILLGARTH, J. N.: *Readers and Books in Majorca*, París, 1991.

- “Mallorca e Italia: relaciones culturales durante la Baja Edad Media” (comunicació), *XIV Congreso di Storia della Corona d’Aragona*, IV, vol. 5, 1998, pàg. 337-345.
- *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France*. Oxford: 1971. Versió catalana: *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Barcelona, 1998.
- *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*. Barcelona, 2001.
- “Els començaments del lul·lisme a Mallorca”, *Actes de l’Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, 1998, pàg. 29-30.

JORNET, Nuria: “Sança de Mallorca, reina de Nàpols la fundació monàstica en un projecte de consciència genealògica i espiritualitat franciscana” dins Blanca GARÍ (coord.): *Redes femenines de promoció espiritual en los reinos peninsulares, s. XIII-XVI*, Viella Florencia 2013, pàg. 131-146.

- “Un monestir a la cruïlla: els inventaris de sagristia del monestir de Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona”; *Anuario de Estudios Medievales*, 44, 2014, pàg. 227-308.

LAWRENCE, C.H.: *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Londres: Longman, 1984.

LE MYÉSIER, Thomas: *Breviculum seu Electorium parvum*, ed. Charles Lohr, Theodor Pindl-Büchel i Walburga Büchel. Turnholt, Brepols, 1990.

LITTLE LESTER K., *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval*, (1978) Taurus Madrid 1980.

LLINARÈS, Armand: “Ramon Llull”, *Estudis i Documents*, 12, Barcelona, 1968.

- “La femme chez Raymond Lulle”, *La femme dans la pensée espagnole*. París: Éditions du CNRS, 1983, pàg. 23-37.

LLOMPART, Gabriel: “Siluetas cuatrocentistas del lulismo mallorquín”, *BSAL*, XXXV (1976-1977).

- “Los estatutos reformados del colegio femenino mallorquín de ‘la Crianza’, fundado por Elisabet Cifre (1467-1542)”, *Hispania Sacra. Revista de Historia Eclesiástica*, XXVIII, 1975, pàg. 125-145.

MALAGUTI, Maurizio: «Lectura lulli, Il libro dell’Amante e dell’Amato», *Doctor Seraphicus* 62 (1995), pàg. 71-84.

MUNAR, GASPAR.: *Les ordes religioses a Mallorca*. Palma, 1935.

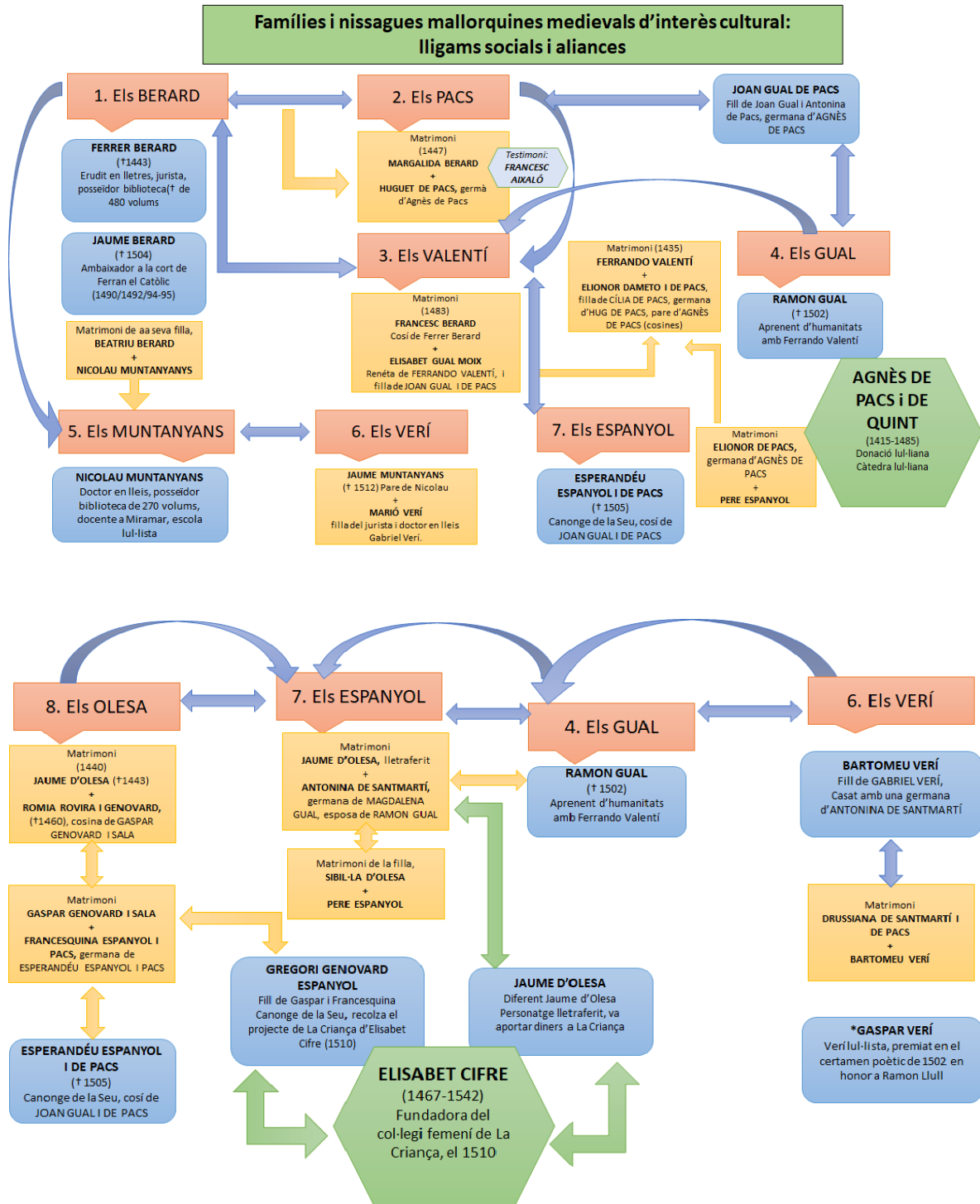
- *Llibre de les Constitucions del monestir de senta Margarida en la ciutat de Malorches*. Imprempta Sagrats Cors, Palma de Mallorca, 1964.

- MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina; LLABRÉS, Jaume: *Conventos y monasterios de Mallorca : historia, arte y cultura*. José J. de Olañeta, Editor, Palma, 1993.
- PEREIRA, Michela: "Ramon Llull e la filosofia in volgare" dins *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona, 2012.
- PINYA FORTEZA, Baltasar: *Monasterio de religiosas de Santa Margarita*. Biblioteca Balear, Editorial Mallorquina de Francisco Pons, Palma, 1953.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio: "Los juristas mallorquines del siglo XV", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 7, 1997, pàg. 34-36.
- QUIROGA CONRADO, Magdalena: "Las grandes prioras mallorquinas del siglo XIV, contemporáneas y posteriores a Sancha de Mallorca", *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 27; 2017, pàg. 23-46.
- RAITT, Jill (ed.): *Christian Spirituality. High Middle Ages and Reformation*, vol. II, Crossroad Nueva York 1987.
- RIPOLL PERELLÓ, Maribel: "Sobre la formació femenina i el paper de la dona en la reforma social de Ramon Llull", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, Núm. 28, 2016, pàg. 93-112.
- "Introducció", dins *Ramon Llull, Llibre d'intenció*. Barcelona; Palma: Patronat Ramon Llull, 2013.
 - "Una lectura no utòpica del Romanç d'Evast e Blaqueria", *Studia Lulliana*, 52, Palma, 2012, pàg. 3-24.
 - "El paper de la dona en la transmissió de l'Art lul·liana", *Beihefte zur Zeitschrift romanische Philologie*, Berlin/Boston, 2015.
- RIPOLL, Maria Isabel; TORTELLA, M. (ed.): *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llengua. Actes de les jornades en homenatge a J.N. Hillgarth i A. Bonner*, ed, Palma-Barcelona, 2012.
- ROSSELLÓ LLITERAS, Joan: *Constituciones del monasterio de Santa Margarita*. Publicacions de l'Arxiu Diocesà de Mallorca, Palma, 1983.
- ROSSELLÓ VAQUER, R.: *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*, Campos, 2001.
- RUBIO, Josep E.: *Les bases del pensament de Ramon Llull*, València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- SASTRE, J. C.: *Espiritualitat i vida quotidiana al monestir de Santa Clara, Ciutat de Mallorca segles XIII-XV*. Palma, Leonard Muntaner, 2006.
- SOLER, Albert; SANTANACH, Joan (ed.): *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, VIII*. Palma: Patronat Ramon Llull, 2009.
- LLULL, Ramon: "Romanç d'Evast e Blanqueria", pàg. 162.
 - LLULL, Ramon: "Romanç d'Evast e Blanqueria", pàg. 198.
- SOLER, Albert: "Editing texts with a multilingual tradition: the case of Ramon Llull", *Variants* 5, 2006, pàg. 53-72.
- "L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians". *Studia Lulliana*, 44, 2004, pàg. 109-122.
 - "Espiritualitat i cultura: Els laics i l'accés al saber a final del segle XIII a la corona d'Aragó", *Studia Lulliana*, 38. Palma, 1998, pàg. 3-26.

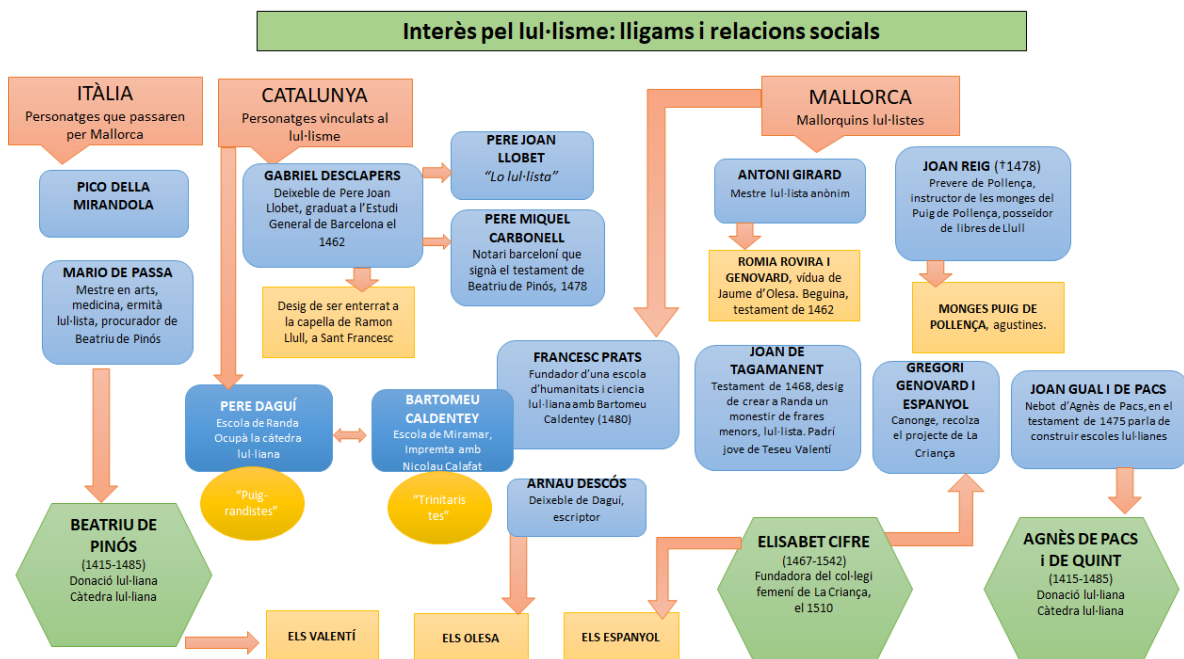
- STÖBER, Karen: "El monacat femení a l'època medieval", *Monestirs i territori 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, Lluís To Figueras (ed. lit.), Jordi Galofré (ed. lit.), 2013, pàg. 39-53.
- TRIAS MERCANT, Sebastià: *Història del pensament a Mallorca*, Palma, 1985.
- VEGA ESQUERRA, Amador: «La abstracció del cos: mística y metafísica del llenguatge en Ramon Llull», *Er. Revista de Filosofia* 16 (1994), pp. 95-106
- «Cuerpo espiritual y espíritu corporal en Ramon Llull», *Actes del Simposi Internacional de Filosofia de l'Edat Mitjana*. Vic-Girona, 11-16 d'abril de 1993.
 - «La imaginació religiosa en Ramon Llull: una teoria de l'oració contemplativa», *Passió, meditació i contemplació*, Barcelona, Empúries, 1999, pp. 84-111.
- VIERA, David J.: "Les idees pedagògiques de Ramon Llull i de Francesc Eiximenis: estudi comparatiu", *Estudios Lulianos* 25, Palma, 1981-1983, pàg. 227-242
- VINYOLES VIDAL, Teresa: *La història de les dones a la Catalunya medieval*. Lleida, 2005.
- WEBSTER, Jill R: *Els franciscans catalans a l'Edat Mitjana. Els primers menorets i menorettes a la Corona d'Aragó*. Lleida, Pagès, 2000.
- ZAFORTESA I MUSOLES, D.: *Del Puig de Pollensa al Puig de Sitjar*, Palma, 1945.

7. Apèndix

7.1. Relacions entre nissagues mallorquines d'interès cultural

7.2. Relacions entre lul-listes

7.3. Relacions i xarxes d'una beguina: Romia Rovira i Genovard

Romia Rovira i Genovard (c. 1422 – c. 1460)

Una beguina a la Mallorca del segle XV

Per què fer-se beguina?

Influència dels nous corrents lul·listes i humanistes, de les xarxes culturals, socials i familiars en la seva elecció de vida

1 Educació i formació

Antoni Girard
("lullistam, magistrum meum")

Mestre i confessor de Romia després de la mort del seu marit, el 1443

Santa Elisabet
Comunitat de terciàries franciscanes a Palma (1336-1485)

Lliurament al proïsme, sentiment de pietat i caritat

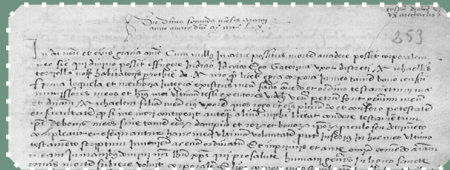

Pràctica de pobresa voluntària, reuig a les formes tradicionals de devoció

3 El context cultural a finals de l'edat mitjana a Mallorca

El lul·lisme

L'Humanisme

ARM, Prot. M-226, 253v

Sepulcre de Ramon Lull

Testament de 25 d'abril de 1460: elegix sepultura a l'església del convent dels franciscans, "in tumulo capelle magistri Reymundi Lulli."

Importància de les aliances familiars

2 Entorn familiar i social

Emparentada amb influents famílies de la Ciutat de Mallorca

Els Genovard
Branca materna

Els Espanyol i els Pacs

Els Olesa
Aliança matrimonial

Gaspar Genovard i Sala
Cosí de Romia. Ric mercader casat amb Francesquina Espanyol i Pacs, el pare de la qual era el marit de la seva sogra.

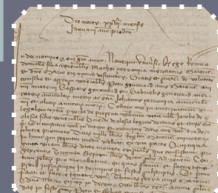
Esperandéu Espanyol i Pacs
Germà de Francesquina, nebot d'Agnès de Pacs. Canonge de la Seu i poeta humanista.

Família amb abundor de juristes, amb vinculació a terres italianes i aportacions a la cultura de l'època

Jaume d'Olesa
Casament 1440 (+ 1443)

Gregori Genovard i Espanyol

Fill de Gaspar i Francesquina. Canonge de la Seu, lul·lista i humanista, Implicat en la fundació de la Criaça i rector de l'Estudi General.

ARM, Prot. A-87, 112v.

Llegat i posteritat

La Criaça, 1510
Primer col·legi femení de Palma

Elisabet Cifre (1467-1542)
Rectora de la Criaça

Beatriu de Pinós (1433-1485)
Impulsora de l'Estudi General Lul·lià

Elisabet Cifre i Gregori Genovard en un quadre de la Criaça

Francesc Aixaló
Testimoni del contracte matrimonial entre Romia i Jaume d'Olesa. Prevere de la Seu, secretari d'Alfons el Magnànim.

Bernat Duran
Marmessor en el testament de Romia. Prevere i domer de la Seu, marmessor en el testament de Beatriu de Pinós.

Bibliografia:

BARCELO CRESPI, Maria; *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Palma, 2017.
BARCELÓ, Maria-ENSENYAT, Gabriel; *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*, Documenta Balear, Palma, 2000.
HILLGARTH, J. N.; *Readers and books in Majorca*, Paris, 1991.

Llúcia Màrquez Testa
lmarqut7@alumnes.ub.edu

Institut de Recerca en Cultures Medievales
UNIVERSITAT DE BARCELONA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

7.4. Fitxa de Santa Margalida

Dades cronològiques:

- Fundació 1231: instal·lades a unes cases de la Plaça del Mercat, propietat del bisbe de Girona, Guillem de Cabanelles.
- 1238: trasllat al convent de Sant Francesc
- 1278: establiment definitiu del monestir de Santa Margalida
- 1320: primeres Constitucions de Santa Margalida, del bisbe Ramon Cortsaví.
- 1520: data estimada de les segones Constitucions.
- 1837: desamortització i trasllat de les monges al convent de La Concepció

Ordes religiosos: agustines

Comunitats relacionades:

- Santa Maria de Jonqueres de Barcelona
- Nostra Senyora del Puig de Pollença

Història de la comunitat:

La primera comunitat religiosa de l'etapa cristiana de Mallorca fou Santa Margalida, una congregació de monges que perdurà des de la seva fundació, el 1231 fins la desamortització de 1837. Es tracta d'una fundació cabdal per a la història de Mallorca, ja que va tenir una gran importància com a recaptadora de rendes censals, va allotjar religioses provinents de famílies benestants, i va ser també institució fundadora d'altres convents i monestirs. Va tenir, a més, el suport dels reis Jaume I i Jaume II, tot i que va ser una fundació independent nobiliària, amb el patronat de la família Torrella.

Aquesta relació amb la noblesa també la trobem en el lloc on es van instal·lar les agustines fou a una casa, que havia estat un palau àrab, a la Plaça del Mercat, durant un temps coneguda com de Santa Margalida la Vella. Aquesta casa va ser donada per Guillem de Cabanelles i de Creixell, bisbe de Girona i oncle de la fundadora i primera priora, sor Catalina de Torrella i de Cabanelles (1232-1269), qui també era neboda d'un dels grans senyors de la conquesta de Mallorca, Bernat de Santa Eugènia, i del primer bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella (1238-1266). Els Torrella també fundaren un convent de frares franciscans a un solar molt proper i continuaren lligats al patronatge

i control administratiu de les religioses de Santa Margalida durant els segles XIII i XIV, així com vinculats a la fundació de nous centres, especialment al convent franciscà de Santa Clara el 1256.

Les monges de Santa Margalida eren agustines, i destaca el fet que aquesta orde s'instal·là a Mallorca abans en la seva branca femenina que en la masculina, que ho feu el 1480 amb fundació dels convents agustins de El Socors i Ítria a Ciutat, i més tard (el 1603) a Felanitx. Les monges seguien, doncs, la regla benedictina sotmesa a l'orde de Sant Jaume, ja que molt probablement les primeres religioses foren d'origen català, concretament del monestir de Santa Maria de Jonqueres. Tot i així, es tenen poques dades sobre els primers anys d'aquesta comunitat de monges, que el 1238 es va traslladar al convent de Sant Francesc, com a conseqüència d'un intercanvi amb els frares franciscans. Això vol dir que no hi ha cap document que permeti saber sobre la vida quotidiana d'aquest període: nombre de religioses, organització interna, el seguiment d'una regla concreta, relacions amb altres institucions i la societat del moment, etc. Tot i així, sabem que aquesta fundació religiosa va ser des dels seus inicis molta afavorida per la Casa Reial i ja el 1232 està documentada una orde del rei Jaume I que diu que no hi podia haver cap pare cristià, ni musulmà ni jueu que pogués prohibir a les seves filles anar al convent de les agustines a aprendre la doctrina cristiana. Del 5 de juliol de 1248, també, és la butlla del papa Innocenci IV que va posar aquest convent baix la protecció de la Santa Seu i li concedia grans privilegis. El prestigi social de Santa Margalida es demostra perquè va ser dels més escollits per l'aristocràcia per enviar les seves filles. I el prestigi religiós també queda palès en el poder que arribaren a tenir les monges agustines, que elegiren elles els bisbes per les noves fundacions i per implementar reformes. De fet, anaren a Santa Magdalena a observar una reforma el 1541, i el 1564 foren al Puig de Pollença amb la finalitat de posar cert 'ordre' a les noves normes implantades.

Durant el bisbat de Pere Morella, concretament el 1278, la comunitat s'establí de forma definitiva (fins la desamortització de 1837) a un edifici abans ocupat pels franciscans junt a l'anomenada 'porta de l'Esvaïdor' —també popularment coneguda com la 'Porta Pintada' en al·lusió als símbols religiosos amb els quals va ser decorada— situada a la part nord de la Ciutat i actual emplaçament de l'edifici conventual de Santa Margalida. Es tracta d'un lloc simbòlic i estratègic, ja que fou l'accés per on entraren les tropes cristianes a conquerir la ciutat.

Sobre el tipus de vida d'aquestes monges tenim més informació a partir de les primeres Constitucions, que foren atorgades al convent pel bisbe Ramon de Cortsaví (1318-1321) i estaven dividides en tres parts. La primera part tracta de la disciplina del convent en general, la segona és una espècie de codi penal on es regulaven els càstigs imposats a les religioses que actuaven al marge

de la normativa establerta, i la tercera tracta l'organització, jerarquia i funcions atribuïdes als diferents càrrecs de govern. D'aquestes constitucions podem destacar el caire caritatiu del convent, ja que esmena que les religioses que provenien d'un estament no privilegiat havien de mostrar-se agraïdes per haver aconseguit tenir les necessitats espirituals cobertes, tot remarcant però que "los monestirs no començan esser profitosos a las personas riques e no els pobres; si allá los richs son fets humils, e los pobres argullosos". (M. José Bordoy, 2009, p. 45). Les monges que provenien de riques famílies no podien mostrar-se superiors a la resta de germanes pobres.

A les Constitucions publicades per Rosselló Lliteras (1983) —Gaspar Munar en va publicar una versió diferent el 1964)— també es parla dels càrrecs, dels quals volem destacar el de 'llibrera', que era l'encarregada de la conservació de les lectures de les religioses, així com de facilitar els tràmits per al seu préstec. Com a fet rellevant apareix a les constitucions referència als càstigs per incomplir-les i, concretament, com a 'culpes lleus' apareix el fet d'equivocar-se a l'hora de cantar o llegir, dormir-se escoltant el sermó fer mal ús dels vestits o llibres; "si alguna les sues vestedures ols llibres no posa al loc acostumat". Aquests fets donen compte de la importància de la lectura i els llibres, així com suposa l'existència d'una biblioteca, encara que no s'ha trobat cap referència als inventaris i s'ignora on són els llibres del convent. (M. José Bordoy, 2009, p. 76). També hi havia el càrrec d'arxivera, que havia d'organitzar i tenir cura de tota la documentació generada pel convent al llarg de la seva història. La presència de llibres el convent, doncs, és evident. I ho reforça el caràcter educador i cristianitzador que va tenir la comunitat agustina.

Així doncs, la primera comunitat religiosa femenina a Mallorca sorgeix de la voluntat i interès de diferents parts: dels reis Jaume I i II, dels principals benefactors de la Conquesta i les seves famílies (els Montcada, Santa Eugènia, Montgrí o Torrella), i de la nova església mallorquina, iniciada amb l'esmentat bisbe Ramon de Torrella. Foren protegides per la Corona per atendre el catecisme de cristianes, musulmanes i jueves, i el prestigi i influència que arribà a tenir en la població femenina és indubtable. També hem de remarcar la importància per al monestir de l'aportació econòmica de l'aristocràcia i, també, d'una dona, Garsenda de Provença, la viuda de Guillem de Montcada, cavaller que morí el 1229 en l'expedició de conquesta de Jaume I. S'entén, així, que la majoria de monges que ingressaven a Santa Margalida eren filles de la noblesa mallorquina, fet que es constata per les elevades quantitats que en concepte de dot i rendes aquestes aportaven a la comunitat. A més a més, els seus llinatges, representatius dels estaments superiors de la societat mallorquina, també atorgaven prestigi al convent.

La importància dins el món espiritual mallorquí que va arribar a adquirir Santa Margalida, qualificat com a “monestir mare”, va fer que fos impulsor de nous convents arreu de les Illes. Els més destacats van ser el monestir de religioses concepcionistes de la vila de Sineu, a finals del segle XVI, conegudes popularment com “Les monges del Palau de Sineu”, perquè s’instal·laren al palau edificat per Jaume II a aquella localitat. També per la mateixa època establiren una nova comunitat a Eivissa, el convent de Sant Cristòfol a Dalt Vila.

Moltes de les monges de Santa Margalida entraven al convent per vocació, ja que era una oportunitat de viure l’espiritualitat, formar-se, i treballar per la comunitat; però d’altres dones ho feien cercant refugi a un matrimoni de conveniència acordat pels progenitors i no desitjat per elles, o simplement per no haver trobat un marit de la seva mateixa condició. Era una manera per les famílies, tan influents en la vida de les novícies, de solucionar problemes derivats de les herències, però sovint també ingressaven a les filles de molt petites i sense cap vocació, i això va ocasionar problemes en el convent, ja que aquestes es botaven les normes de la regla, fet que molestava les germanes i va acabar, finalment, amb la necessitat de reformar la normativa eclesial al segle XVI. Però fins abans d’aquest segle, no era obligació als convents de Mallorca el vot de pobresa i clausura, tot i que les monges de Santa Margalida no sortien sovint del convent, “si no per necessitat e ab licencia, e no y vagen les iovens, mal les matrones honestes”. (M. José Bordoy, 2009, p. 176). També s’havia generalitzat el costum d’atendre a dames viudes o repudiades, a nenes de la noblesa que buscaven apartar-se de la vida mundana i amb la intenció dels pares que fossin educades perquè es convertissin en religioses i així poder mantenir i no dispersar els seus patrimonis. Per això, es va dur a terme una reforma (impulsada per les mateixes monges) i el 1520 es varen autoritzar unes noves constitucions que, pel que fa a la vida claustral, van provocar certa commoció i desacords entre les religioses, ja que moltes abandonaren el monestir i tan sols hi van quedar set. (Rosselló Lliteras, 1983, p. 6).

Al llarg de la seva història es van dur a terme una sèrie de reformes. Cal destacar que la priora Catalina Torrella (1341-1374) fou promotora de les obres de l’església de Santa Margalida, on es va afegir un absis i unes capelles, i qui va adquirir la imatge del Sant Crist del Noguer —que va ser traslladada al convent de La Concepció el 1837—, a la qual va unida una llegenda i ha estat objecte de gran devoció per part de la població. Es diu que una religiosa de Santa Margalida, volent fer ella la imatge d’un Sant Crist, va demanar-li a una amiga que vivia al carrer dels Oms, que li vengués un noguer que aquesta tenia al seu hort. Aquesta no va acceptar la proposta, ja que deia que el seu noguer li proporcionava una bona collita cada any. Però a l’any següent, l’arbre només

va produir una nou i durant una tempesta va caure al terra. Llavors, va anar al convent i va donar-li a la religiosa la nou i l'arbre caigut, del qual, finalment, la monja va fer la imatge. A aquesta peça se li atribueixen nombrosos miracles i sempre ha estat molt venerada.

Per les visites pastorals del bisbe Arnedo (1563) també se sap que es varen fer algunes obres al convent i que aquest va recomanar la construcció d'un priorat perquè els monges es reunissin a treballar allà. El 1837, després de la desamortització, les monges (18 en aquell moment) es traslladaren al convent de la Puríssima Concepció, que procedia de l'olim Puig de Pollença, on varen anar a parar les monges pollencines, també agustines, quan abandonaren el Puig el segle XVI.

El convent de Santa Margalida, un cop buit de monges, es va convertir en Hospital Militar el 1846 i l'església es va dividir en diverses parts. L'antic claustre va ser desmantellat el 1886 i, Pere d'Alcàntara Peña, que va realitzar-hi obres, va conservar l'única galeria del claustre que quedava del segle XIII, la qual, finalment, va ser adquirida per l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, qui la va reinstal·lar a Miramar, Valldemossa, quan va adquirir l'espai on Ramon Llull havia fundat la seva escola: "atenent a qu'el fundador de Miramar (Ramon Llull) perteneixent a s'ordre de Sant Francesc s'hi degué passejar moltes de vegades davall d'aquells archs". (Murray, D.; Pascual, Aina; Llabrés, Jaume, 1992, p. 33).

Arquitectura i patrimoni artístic:

L'església va ser declarada Monument Històric-artístic Nacional el 1949, i es va restaurar de forma acurada el 1967.

Tot i haver sofert canvis i obres per reconvertir el convent en Hospital Militar, es conserva encara el que és un dels temples gòtics més importants de Mallorca.

L'església és de nau única, construïda al segle XIII i té un absis del segle XIV. La nau és de planta rectangular amb una coberta de fusta de doble vessant suportada per cinc arcs de diafragma molt lleugers. Les mènsules, com les de Santes Creus a Tarragona, són de tradició morisca.

Als peus del temple hi ha un cor sobre sis arcs rebaixats que formen arcades paral·leles. Abans en aquest lloc, és on romangueren els sepulcres de sis prioeres, que ara es troben al convent de La Concepció.

En els murs laterals s'hi troben diverses capelles, algunes de les quals foren refetes en època barroca. La més destacada és la que s'utilitza com a sagristia, coberta amb una volta de creueria i que custodia el sepulcre de Guillem de Torrella (mort el 1267), qui va demanar ser enterrat a Santa Margalida quan encara era un temple franciscà.

L'antiga sala capitular va ser transformada en capella neogòtica, però va ser fragmentada en planta i pis quan es convertí en Hospital Militar. Aquesta sala va ser feta de forma idèntica a la de Santa Clara. L'arc es troba paral·lel a la façana principal de la sala amb una efígie de santa Margalida i una de la Verge acompanyada d'àngels músics. La part superior rep llum per un finestral gòtic.

Tot i que el procés de desamortització va provocar la dispersió, pèrdua i malvenda de gran part del patrimoni artístic del monestir, podem destacar algunes obres d'art. Ja s'ha esmentat la imatge de talla gòtica del Sant Crist del Noguer, realitzada durant els segles XIV i XV. També destaca la "Santa Faç", un tipus d'icona d'origen oriental on es representava el rostre de Crist. En aquesta ocasió, Jesucrist apareix dibuixat amb cabells llargs i barba en punta, tot envoltat de quatre àngels. Podria haver arribat de Roma i és del segle XVI.

De Santa Margalida és també "la Predella de Santa Margalida" (ca. 1455-1456), un fragment d'un retaule gòtic que es conserva a la sala capitular del convent de la Concepció; i la imatge Nostra Dona de la Neu, que sembla que formava part d'un retaule gòtic del segle XV, que va acabar en mans del financer Joan March qui la va traslladar a la capella particular de la seva finca Sa Vall.

Per últim, entre el fons del Museu Diocesà de Mallorca es troba un llibre cantoral del segle XV, definit com un brevari-missal musicat, d'origen incert però que podria provenir del monestir de Santa Margalida. Destaca perquè entre els seus continguts hi ha l'única versió antiga del cant de la Sibilla en llengua catalana que es conserva a Mallorca.

Figures destacades:

- **Priors:** en destaquem la primera, Catalina de Torrella i de Cabanelles (1232-1269). apareix esmentada, tot i que sense especificar el nom propi, en el *Llibre del Repartiment de Mallorca*. De fet, és l'única dona a qui es fa referència en aquest important document.
 - o **Altres priors entre els segles amb càrrec vitalici:** Guillerma de Pontonís (1269-1272), Berenguera Sant Martí (1272-1279), Margalida Burguès (1298), Cecília d'Orenga (1326), Francesquina Garriga (1338), Catalina Torrella (1341-1374), Antònia Segarra (1424).
- **Garsenda de Provença**, viuda de Guillem de Montcada, cavaller que morí el 1229 en l'expedició de conquesta de Jaume I, va fer una donació econòmica important al monestir.
- **Monges:**

- **Sor Joana Sagarra**, documentada al monestir entre 1443 i 1472. Va exercir el càrrec de clavària. Es trobava emparentada amb noms influents i rellevants de l'oligarquia mallorquina: era la tia materna d'Elionor de Pacs i Sagarra, primera muller de Pere Espanyol, ciutadà i mercader. Tant Elionor, com el seu cunyat, Huc de Pacs van deixar donacions a sor Joana en el seu testament. El darrer de 20 sous anuals perquè pregués per la seva ànima. El parentiu amb els Pacs i Espanyol, també ens porta als Quint, i Antoni Nicolau de Quint i Pacs (mort el 1452), fill de l'altra neboda de sor Joana, Agnès de Pacs i Sagarra i de Nicolau de Quint i Net, també li atorgà 10 lliures censals en el seu testament.
- **Sor Anna Puigdorfila**. Va néixer als voltants de 1530 i va ingressar a Santa Margalida el 10 de gener de 1536. Els seus pares eren Gaspar de Puigdorfila i Anna Anglada. El seu germà era Joan Puigdorfila, qui en la seva joventut va acompanyar a l'emperador Carles V a l'expedició a Argel i més tard fou jurat en cap, cavaller de la Gran Creu, comendador de l'Orde de Sant Esteve de Toscana i senyor de la Baronia del Sant Sepulcre. Sor Anna fou elegida priora fins el mes de maig de 1571 i el 14 de maig de 1580 començà el càrrec de vicària. Va ser una de les monges enviades a fundar el monestir de Sineu. El 2 de juny de 1601 fou reelegida priora. Morí l'any següent.
- **Sor Magdalena Riera**. Aquesta religiosa va fugir del monestir del Puig de Pollença, desitjosa de trobar un ambient més tranquil i pacífic a Santa Margalida. Ingressà al convent el 1536, quan el Puig de Pollença es trobava en greus disputes amb el bisbe a causa dels edictes conciliaris. Fou vicària en dues ocasions i assolí el priorat el 13 de maig de 1552. Morí el 2 de maig de 1583.
- **Sor Isabel Safortesa**. També provenia del Puig de Pollença i ingressà a Santa Margalida el mateix any, el 1536. Va morir el 27 de novembre de 1583 després de romandre gairebé quaranta-set anys en estricta clausura.

Bibliografia:

- BORDOY, M.J.: *Arran de la Porta Pintada: Poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida (Ciutat de Mallorca, segles XIII-XIV)*, Palma: Lleonard Muntaner, 2009.
- MURRAY, D., LLOMPART G., Pascual, A., LLABRÉS, J.: *Conventos y monasterios de Mallorca: historia, arte y cultura*, Palma de Mallorca: Olañeta, 1992, pàg. 27-37.

MUNAR, Gaspar: *Llibre de les Constitucions del monestir de senta Margarida en la ciutat de Malorches*, Impremta Sagrats Cors, Palma de Mallorca, 1964.

PINYA FORTEZA, Baltasar: *Monasterio de religiosas de Santa Margarita*. Biblioteca Balear, Editorial Mallorquina de Francisco Pons, Palma de Mallorca, 1953.

ROSSELLÓ LLITERAS, Joan: *Constituciones del Monasterio de Santa Margarita*, Publicacions de l'Arxiu Diocesà, Palma de Mallorca, 1983.

7.5. Fitxa de Santa Magdalena

Dades cronològiques:

- 1309: llicència concedida per un Reial Privilegi per poder demanar almoïna a les *'Arrepentidas de Mallorca'*
- 1311: permís del bisbe a la reina Esclaramonda, muller de Jaume II, per construir una casa amb oratori per a dones repenedides.
- 1323: document que informa de les despeses per a l'ingrés d'una religiosa a Santa Magdalena.

Ordes religiosos: regla de Sant Pere, regla de Sant Agustí

Comunitats relacionades:

- Nostra Senyora del Puig de Pollença
- Santa Maria Magdalena de Barcelona

Història de la comunitat:

La data de la fundació d'aquesta comunitat no és clara, principalment pel fet d'existir un hospital del mateix nom establert poc després de la Conquesta pel comte d'Empúries. Alguns autors han considerat que l'origen del monestir es trobaria en aquest hospital, però d'altres es contradiuen. Aquest hospital de Santa Magdalena va ser un dels quatre fundats al segle XIII i va estar obert fins el 1456, quan el rei Alfons V va ordenar la fusió de tots ells en un, l'Hospital General. Segons Zaforteza (1988, p. 246) l'hospital estava en un solar que avui és la plaça de Santa Magdalena, que fins el segle XVII va formar part d'una illa i estava enfront el monestir de religioses.

Tanmateix, en els primers temps, una i altra institució estaren molt lligades i no resulta fàcil per als investigadors precisar el moment en què començaren a portar una vida autònoma, i així doncs, és difícil establir una data exacta en l'origen d'aquesta comunitat de religioses. Tot i així, les dades situen l'origen de la comunitat de *'mujeres arrepentidas'*, de canongesses agustines, abans del 1330, a principis del segle XIV. De fet, Guillem Terrassa al segle XVIII apuntava: (extret de Barceló Crespi, M., 2011, p. 85).

"Por estos tiempos se fundó en Mallorca una casa para retiro de mugeres Arrepentidas junto al hospital de Santa Magdalena que mandó fundar después de la conquista Don Hugo, conde de Ampurias. El 1309 ja funcionava perquè per un reial privilegi el rei concedía licencia para pedir limosna... para la sustentación del

Colegio ô Convento de las Arrepentidas de Mallorca. De que se puede inferir que poco tiempo ô al lado ô en el mismo hospital de Santa Magdalena se fundaria la casa para mujeres Arrepentidas.”

Un altre document del 1311, també ens diu que el bisbe donava permís a la reina Esclaramonda, muller de Jaume II, per construir una casa amb un oratori per a dones repenedides. I un de 1324, en què s'informa d'unes despeses ordenades pel regent Felip de Mallorca per a l'ingrés d'una religiosa, anomenada Berenguera, a Santa Magdalena, fet que ens confirma ja l'existència de la comunitat. De fet, segons Llompart, G. (1979, pp. 77-79) el 1323 hi havia entre 41 i 45 monges a Santa Magdalena. A aquestes dones el 1333 és a qui es refereix el rei quan ordena a *domino* Villalonga, lloctinent del Regne de Mallorca, que no se'ls posi impediment per sortir a demanar almoïna a Eivissa o Menorca, sempre que 'les dites dones siguin bones i tinguin un comportament honest.'

En tot cas, com hem dit, la relació entre l'hospital i l'existència d'una comunitat de monges repenedides és una realitat des de principis del segle XIV. La comunitat s'instal·là vora l'hospital i de l'antic cementeri de la parròquia de Sant Jaume i, des dels inicis, aquestes monges comptaren amb el suport reial.

A diferència dels dos anteriors, no assolí la mateixa influència ni prestigi entre l'alta societat de l'illa, i la principal mostra d'això és la procedència social de les monges documentades, poques de les quals pertanyien a les grans nissagues mallorquines dels segles XIV i XV. La forma de referir-se a les monges ja ens indica alguna cosa. La documentació se sol referir a elles com a "*dominarum penitentiae Sancte Marie Magdalene*" o "*dominarum Sancte Marie Magdalene ordinis de penitentia*". A aquest mateix caràcter penitencial faria referència el papa Climent VI el 1349. Per tot plegat, un estudi de l'historiador Quadrado (2004) conclou que es tractava d'una comunitat de "pecadoras convertidas", un eufemisme per referir-se a que eren prostitutes redimides i que se'ns dubte està relacionat amb el fet que el convent estigui dedicat a Santa Magdalena.

Per una anotació del paborde Terrassa, de 1349, es confirma que adoptaren la regla de Sant Pere per més endavant a finals de segle (data no coneguda) acollir-se a la de Sant Agustí, cosa que també feren les monges del puig de Pollença el 1388, així que segurament que les monges de Santa Magdalena també es canviessin de regla per aquestes dates. Les raons del canvi, també degueren ser les mateixes, és a dir, la conveniència de viure baix una regla monàstica aprovada canònicament. Això ens fa demanar-nos per les característiques d'aquesta regla de 'Sant Pere', de la qual es tenen poques dades, ja que era una regla molt general, per definir-la d'alguna manera. De fet, seria un simple formulisme per a l'autoritat eclesiàstica, que considerava necessari tenir controlades les

comunitats religioses i “ordenar-les”. Més endavant, el 1533, el bisbe Joan Campeggio va ordenar l’adopció de la clausura i la reforma del monestir de Santa Magdalena, de l’orde de Sant Agustí. Al mateix temps s’aprovaven les constitucions que com recull el document conservat a l’arxiu del convent, es van redactar “mirant les de Santa Margalida i les de Sant Jeroni”. (Murray, D.G.; Pascual, Aina; Llabrés, Jaume; 1992, p. 126.). Però fins el 1561, amb el bisbe Diego Arnedo, no es va dur a terme la verdadera reforma que posà en pràctica totes les ordenances establides al Concili de Trento.

Gràcies a l’anotació del paborde Terrassa també coneixem el nom de la primera priora, sor Maria Massota, qui ho fou de 1332 a 1368. Destaca el fet que apareix sempre esmentada a la documentació com a ‘ministra’; sols Zaforteza Musoles (1988) li concedeix el títol de ‘priora’, i sempre només amb posterioritat a l’adopció per part del monestir de la Regla de Sant Pere. La direcció de sor Maria Massot era auxiliada per un col·lectiu de tretze monges del mateix monestir i que, molt sovint, signen a continuació de la ministra en els actes i documents més importants, a manera de ratificació. Aquest col·lectiu sol aparèixer mencionat com a “conventus”, si bé les seves membres, de forma individual, poden rebre la denominació de “conventualium”. Segons Cassanyes Roig, A. (2014), no es pot considerar que el *conventus* sigui el capítol, perquè aquest, com en la resta d’ordes, hauria d’integrar totes les monges del monestir. El fet que les monges del *conventus* sempre siguin tretze, juntament a què algunes hi apareguin de forma intermitent, condueix a pensar que es tracta del consell assessor de la ministra, similar a les “discretas” que podia haver-hi en els monestirs de monges clarisses.

Pere el Cerimoniós també mostrà interès per aquest monestir. El 1345 des de Perpinyà concedia a les monges de Santa Magdalena poder amortitzar per engrandir el seu monestir i per adquirir rendes fins a 50 lliures censals. I el 1373, des de Barcelona ordenava als jurats de la ciutat i regne de Mallorca que observessin les ordenances del 18 de juny envers la redempció d’un cens de 67 quarteres i mitja de forment a favor del monestir de Santa Maria Magdalena. D’aquesta manera corresponia al prec de la reina Elionor per a que les monges poguessin aliviar la seva pobresa. (Barceló Crespí, M., 2011, p. 88)

L’auge d’aquest monestir ho confirma un document de 1368, en què el rei demana al bisbe de Mallorca que envii dues religioses de Santa Magdalena a Barcelona, on aquest acabava de fundar un monestir de “dones de la penitència de Santa Maria Magdalena”. (Murray, D.G.; Pascual, Aina; Llabrés, Jaume; 1992, p. 125.) Sol·licitava el trasllat de dues monges i a ser possible que una d’elles fos sor Vallfogona de la que tenia magnífiques referències. La missiva era de la tenor següent: (extret de Barceló Crespí, 2011, pp.

“Als amats e feels nostres los jurats e prohòmens de la Ciutat de Mallorca.

Lo Rey:

Nos escrivim al Bisbe de Mallorca per altra letra nostra sots aquesta forma. Com lo monastir de les dones de penitència de Santa Maria magdalena, lo qual nos hauem hedificat e fundat en la ciutat de Barchinona, haia mester dues dones daquell matex orde que sien honestes e de bona vida, e bona conuersació, e sien aptes e couinents en fer lo diuinal ofici; e encara a instruhir e ensenyar lo dit ofici a les altres qui, seran aptes a aprendre, e encara com loch hi hagués que la una d’aquelles, o ab dues pohuessen esser regidores e preladesses de dit monastir. E haiam entès que en lo manstir del dit orde que és en Mallorca ha tantes donas qui poden esser tramesas dues a aquest monastir de Barchinona. Per açò pregam vos molt affectuosament que vos per amor de Déu e nostra e, per bona hedificació d’aquest monastir per nos fundat e hedificat axí com dit és, endrecets e façats ab acabament que les dues donas d’aquest monastir aytrals com és dit, sien tremeses encontinent a aquest monastir de Barchinona. Car açò serà cosa plasant a Déu e a son servey e nos vos ho grahirem molt. Dada en Barchinona a XIII dies de setembre en l’any dejús escrit. E com haiam entès que una dona apellada sor Vallfagona del dit monastir seria couinent per que nos volem les dites dues dones, per çò volem e us pregam que us informets axí com mil porets de la dita dona si és aytal com sa mester segons la nostra voluntat dessus declarada. E si dues non podeus hauer per aquest monastir, que almenys haiam la dita Sor Valfegona si és suficient axí com dessus és dit. E açò comenam a la vostra discreció pregants vos que en açò donets diligència e cura axí com de vos confiam: Dada en Barchinona XVIII dies de setembre. En l’any de la Nativitat de nostre senyor M. CCC. LXVIII. Rex Petrus.

Les monges de Santa Magdalena van rebre, també, deixes i donacions de persones devotes i familiars, que van ajudar-les a subsistir. També les monges en ingressar a la comunitat podien aportar els seus béns. Alguns exemples recollits per Maria Barceló (2011) són els del 18 de gener de 1447, de Pràxedis Bertrana, que volent entrar en religió donava totes les seves propietats al monestir de Santa Magdalena amb la intenció de servir i obeir. Oferia 30 lliures per al seu sustent i 6 lliures per caritat. Sor Isabel de Santacília, la prioressa, amb totes les altres monges congregades en capítol deixa constància: *acceptamus et recipimus vos dictam Praxedem in monialem et sororem nostram et dicti conventus*. Actuaren de testimonis el pare Macià Nadal i el guixer Pere Ferran. Igualment el 22 de setembre de 1447 Cília que fou muller de Jaume Jordi, argenter, en el moment separada del marit, volia entrar al monestir de Santa Magdalena i hi feia donació dels seus béns. Amb anterioritat Cília ja havia mantingut una estreta relació amb el monestir i n’és mostra que el dilluns 7 de novembre de 1446 sor Isabel Santacília reconeixia tenir en comanda 30 lliures a Cília, muller de Jaume Jordi, argenter. Els testimonis van ser Salvador Sureda, cavaller, i fra Pere Joan, dominic. El 19 de gener de 1500 Asbert de Pacs, àlies de Puigdorfila, donzell, hereu de Clara muller de Nicolau Pacs, ciutadà, i del seu pare Pere de Puigdorfila, ciutadà, entregava a les seves germanes Annetta i Isabel que volien ingressar en religió al monestir com a part de l’heretat i legitima. Així mateix, moltes persones pietoses deixaven alguna quantitat al monestir en el seu testament, generalment perquè s’hi celebressin misses per les seves ànimes.

Les monges comptaven amb un administrador per tenir cura del seu patrimoni. Està documentat que el 1444 ho era un tal Pere Mòger. També està documentada l'existència de procuradors. El 1451 nomenaren procurador el prevere Joan Morro, ecònom del monestir, per solucionar una qüestió existent entre la comunitat i Pere Valentí, Joan Descatlar o la seva muller Violant en relació a 4 quarteres de forment censal. I el 1479 les monges nomenaven el notari Jaume Ferrando, jove, per demanar allò que era degut al monestir, sobretot, censos. A nivell personal, les monges també podien tenir un administrador o procurador per als seus propis béns. Un cas destacat és el de 28 de febrer de 1453 quan Joaneta, donzella, filla d'Antoni Puig, ciutadà, amb consentiment de sor Isabel Santacília, prioressa del monestir, del seu pare i altres amics, es col·locava en matrimoni amb el mercader Arnau Genovard. El dot ascendia a 400 lliures que donava la prioressa dels seus propis béns. A part d'aquestes figures administratives masculines, no es pot descartar que les monges, especialment la ministra sor Maria Massota, també participessin activament en la gestió del patrimoni econòmic del monestir. De fet, la ministra i el convent realitzen la venda de censals sense que hi aparegui de forma explícita cap intervenció d'un procurador masculí.

Tot i que el monestir, com hem dit, durant el segle XV no arribà a tenir el prestigi social que si tingueren els monestirs de Santa Margalida o Santa Clara, les coses canviaren a la segona meitat del segle XVI. A partir de 1552 començaria per a la comunitat el seu major esplendor quan hi entrà l'humil donzella de Valldemossa Catalina Tomàs, la famosa beata, que esdevindria ara per ara l'única santa mallorquina. De llavors ençà el monestir es convertí en un dels més importants de la ciutat, però no hem d'oblidar la tasca important que degué tenir aquest monestir durant els segles anteriors, acollint a dones, devotes, en comunitat, en aquest cas d'un perfil social una mica diferent. L'ideal caritatiu, de vida contemplativa i de penitència, doncs, també va calar en aquestes dones no directament vinculades amb la noblesa i elit mallorquina baixmedieval.

El plànol de la ciutat fet pel canonge Garau el 1644, ens permet situar el monestir. Es veu l'illa de Santa Magdalena, tocant al nord amb la Riera, al sud amb el carrer del Convent de Santa Magdalena (amb aquest nom des del segle XIV), per ponent seguia el carrer Sant Jaume. El 1741 s'iniciaren les obres de la nova església i Santa Magdalena va absorbir terreny per ponent, i la prolongació del carrer de Sant Jaume va quedar dins el recinte del convent.

Arquitectura i patrimoni artístic:

El temple en els seus inicis, devia ser un espai modest, amb una nau de pocs trams i arcs de diafragma apuntats. Les primeres obres del convent van seguir les pautes gòtiques de l'època. En

són una mostra és l'arc de diafragma del mur occidental i els clastons de la part superior del claustre. De l'església primitiva es conserva una làpida del sepulcre de la primera priora, Maria Massota.

El patrimoni d'època medieval conservat al monestir consisteix en tres peces notables de l'estil gòtic. La més antiga i important és el retaule dedicat a la santa que dona nom al monestir i degué presidir l'església gòtica. És obra de varis pintors que a la segona meitat del segle XIV destacaren a Mallorca. La taula central amb figura exenta de Maria Madgalena, sembla ser obra de Francesc Comes atès que, malgrat no estar documentada, les seves característiques estilístiques són inconfusibles. Les taules laterals són atribuïbles al mestre del bisbe Galiana, anomenat així perquè treballà en diversos encàrrecs encomanats per aquest bisbe qui, com s'ha dit, mantingué una estreta relació amb la comunitat en el seu afany de millorar l'orde intern del monestir. Més recentment els carrers laterals han estat atribuïts a Nicolau Marçol. Hi destaca l'organització dels plafons laterals dedicats el de la dreta a la vida de la santa, d'acord amb el relat evangèlic, mentre que en el tram esquerre el pintor seguí les directrius de la llegenda àurea donant a conèixer la vida de la santa i les seves companyes en el seu mític desplaçament a Provença i el seu ulterior desenvolupament a través de la llegenda de les santes Maries de la mar. El pinacle central amb la representació de la Verge i el Nin asseguts en un tron monumental i enrevoltats d'àngels músics és de més difícil atribució tot i que, habitualment, es consideri obra de Joan Daurer. A la taula monumental de Santa Helena obra de Rafel Mòger (tercer terç del segle XV). La figura de la Santa abraça la creu i es troba asseguda en tron historiat acompanyada d'àngels amb els símbols de la Passió. Als seus peus el donant, amb hàbit dominicà, sembla ser un membre de la família Soldevila segons apareixen les seves armes a la part més alta del retaule. Per acabar la trilogia d'obres d'art, parlarem d'un petit retaule dedicat a la Verge, Sant Miquel i Sant Joan Baptista obra de Joan Rosat o Rosató, qui fou conegut abans de la seva identificació documental com el mestre de les Predel·les. (Barceló Crespí, M., 2011, pp. 94-95)

En el patrimoni artístic i cultural, destaca sens dubte que les monges de Santa Magdalena guarden un únic exemplar que va pertànyer a la Beata del *Breviari* mallorquí de 1506, imprès a Venècia. En aquest llibre hi ha una primerenca representació de la Sibila.

El 1491 es va començar a construir una nova església, de la qual es tenen dades gràcies a la taula de san Agustí, obra dels López (1571-72), en què apareix la façana amb un arc a nivell, i una estàtua de la santa titular baix una rosassa. S'observen, com a obra de trànsit, aspectes gòtics i renaixentistes.

La clastra correspon a un model característic del segle XVI, amb arcs carpanells sobre columnes amb fonaments llisos i helicoidals. Hi ha diversos models de columnes amb diferents capitells. L'espai se distribueix sobre una planta trapezoidal i es troba inacabada, ja que li falta la galeria nord. L'escala principal, anomenada 'escala gran' destaca per la seva monumentalitat, i conté un mur que la separa del claustre. Hi ha un pis superior, cobert amb balustres de fusta, des d'on es poden observar els porxos alts del claustre, anomenats 'es clastons'.

De les dependències principals de la planta baixa destaquen el capítol, el refectori i la cuina. La sala capitular és de senzillesa arquitectònica, amb unes casetes recolzades sobre un arc rebaixat, bancs amb base folrada de rajoles blaves. El refectori és una peça rectangular coberta per un robusta fusta suportada per quatre jàssenes. En conjunt forma una interessant mostra d'obra de fusteria de finals del segle XVI. La cuina conventual va ser restaurada el 1990. Té forma d'ela i dos arcs escarsers. Conté mobles populars i un gran rentador de pedra.

A la planta superior destaquen el dormitori i el priorat. El primer conté trenta-dos cel·les, una d'elles era la de santa Catalina Tomàs, que ha estat transformada en capella en el segle XVIII. A la sala del priorat trobem el retaule abans esmentat de santa Helena.

Les obres de l'església actual, d'estil barroc, començaren el 1741, baix el priorat de sor Isabel Brondo i va finalitzar el maig de 1744. Des de llavors el temple té creu llatina, cúpules, i també una nova façana.

Figures destacades:

- **Maria Massota:** primera priora (1332-1368)
- **Catalina Tomàs (1531-1574).** Nascuda en una família pagesa a Valldemossa, de ben petita es va interessar per l'espiritualitat. Guiada per un ermità de Miramar, Antoni Castanyeda, va professar a Santa Magdalena el 1552. Va guanyar-se fama tant dins com fora el monestir com a religiosa, dona intel·ligent i bona consellera. S'inicià la causa de la seva beatització poc després de morir, i fou beatificada el 1792 pel papa Pius VI. El procés de canonització posat en marxa el 1893 pel bisbe Jacint Cervera va culminar el 1930.

Bibliografia:

BARCELÓ CRESPI, Maria: "Apunts sobre el monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)", *BSAL*, 67, Palma, 2011.

CASSANYES ROIG, Albert: "Monges i patrimoni del monestir de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca a mitjans del segle XIV", *BSAL*. Núm. 70, Palma, 2014.

MURRAY, D., LLOMPART G., Pascual, A., LLABRÉS, J.: *Conventos y monasterios de Mallorca: historia, arte y cultura*, Palma de Mallorca: Olañeta, 1992, pàg. 123-139.

ROSSELLÓ VAQUER, R.: *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*, Campos, 2001.

ZAFORTEZA I MUSOLES, Diego: *La Ciudad de Mallorca. Estudio histórico toponímico*, Vol. V, Palma, 1988.

LLOMPART, G.: "La población hospitalaria y religiosa de Mallorca bajo el rey Sancho (1311, 1324)", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 33-34, Palma, 1979.

7.6. Fitxa de Santa Elisabet

Dades cronològiques:

- 1317-1335: primera casa de beguins, “homes de penitència”
- 1336-1485: s’instal·len a la casa un grup de dones piadoses, seguidors de la Terça regla franciscana.
- 1485: expulsió de les terceroles i conversió del convent a la regla de sant Jerònim.

Ordes religiosos: beguines, terceroles, jerònimes (regla de Sant Agustí)

Comunitats relacionades:

- Nostra Senyora del Puig de Pollença
- Sant Maties de Barcelona

Història de la comunitat:

- **Els inicis: les monges de la Terça regla o terceroles**

L’origen d’aquest monestir el fa singular, ja que el trobem en una casa de beguins. La primera referència que tenim a de la seva existència data de principis segle XIV, i es sap que estaven situats al carrer de Bonaire a Ciutat (Palma). Una altra comunitat dels anomenats “homes de penitència”, seguidors d’un franciscanisme heterodox, i de les idees de Ramon Llull, estava situada al barri de la Calatrava i comptava entre els seus membres amb Antic de Vic, simpatitzant d’Arnau de Vilanova. Caldria distingir, però, entre els “*Fratres de Poenitentia Ihesu Christi*”, en general coneguts com els ‘*saccati/del Sac*’, que també van estar a la casa de Barcelona (ara parròquia de Santa Anna) i presents en alguna altra població catalana com Castelló d’Empúries (una casa que abans havia estat dels Pobres de Lió). Aquests *fratres* van ser extingits amb aplicació del concili II de Lió, que limitava els ordes mendicants als que ja tenien dos-cents anys de vida (augustinians i carmelitans), i es diferenciaven, com dèiem, dels franciscans i dominicans; els “homes de penitència”. Cal destacar que en relació amb el beat Ramon Llull, el *Breviculum* de Karlsruhe dedica una de les il·lustracions al moment en què el bisbe de Mallorca li imposa l’hàbit de penitència, cosa que el devia col·locar sota la disciplina del bisbe, però no necessàriament dins un grup, per exemple, de terciaris franciscans.

En conclusió, tot porta a suposar que la casa d’Antic de Vic servia d’allotjament als seus companys i copartícips d’hàbit i que el grup seguí la seva vida fins al 1335, quan el papa Bonifaci VIII

va ordenar la seva supressió. Cal tenir en compte que tot i que el moviment beguí, i els coneguts com "*fatricelli*" havien estat condemnats pel papa Joan XXII a la butlla *Sancta Romana* del 30 de desembre de 1317, a Mallorca entre els anys 1324 i 1329 va ser regent del regne l'infant Felip, oncle del futur Jaume III, que era menor d'edat i ideològicament era molt proper al franciscanisme més radical.

El 1336 es va vendre l'edifici de la Calatrava a un ciutadà, Jaume Zagrandà, qui va donar les cases a una comunitat religiosa femenina, conegudes com les monges de la Terça Regla o terceroles, unes dones pietoses que portaven un estil de vida semblant als anteriors ocupants. Curiosament entre les religioses es trobava la seva filla, Cilia Zagrandà, qui abans havia estat monja professa de Santa Clara. La nova comunitat la formaven sis germanes, Cilia Zagrandà, Saurina Çafont, Simona Morer, Francesca Boscà, Antònia Llabià i Agnès Carroç. Eren terciàries franciscanes pertanyents a famílies importants de Ciutat. Precisament, s'adheriren a una orde existent perquè les beguines no eren considerades de cap orde regular i així esquivaven l'heretgia. Prengueren com a patrona a Santa Elisabet d'Hongria, germana de la reina Violant, la dona de Jaume II. Resulta destacat el fet que anomenaven 'ministra' a la superiora, com ho feien els càtars. Així surt documentat fins el 1447, quan ja es refereixen al càrrec com a 'priora'.

El 1357, la viuda de Jaume Gasselm va donar al monestir una casa contigua, devora l'església de Santa Fe. I el 1419 el Procurador Reial establí al monestir el carreró que existia entre aquest i l'oratori de Santa Fe. També sabem que el 1437, sor Joaneta Guimerana, 'ministra del monestir de la Terça Regla de Sant Francesc', va adquirir un hort, el 1447 una botiga que s'agregà a l'hort, i el 1448 també sota el seu priorat, es va construir una petita església.

Així doncs, igual que els convents de Santa Margalida i Santa Clara, aquesta comunitat de terceroles durant els segles XIV i XV es va mantenir activa i es va beneficiar de nombrosos llegats testamentaris. Però a partir de la segona meitat del XV, la comunitat sofrí una persistent campanya de desprestigi que propicià que els protectors de la futura Escola de Lul·lisme demanessin l'expulsió de les terceroles i el destí de la casa i l'església es girà a favor de la dita escola. Les terceroles foren expulsades, però casa i església passaren a una comunitat de Jerònimes. Aquesta seria l'etapa definitiva de Santa Elisabet des del 1485 ençà. Quant a les terciàries, es diu que continuaren vivint juntes durant un temps, i que s'instal·laren a l'església de Sant Miquel. (Murray, D.G.; Pascual, Aina; Llabrés, Jaume; 1992, p. 96).

- **Les jerònimes:**

L'origen de la fundació de religioses jerònimes el trobem en Maciana Busquets, dama mallorquina, devota de sant Jeroni que volgué retirar-se del món i viure plenament dedicada a la virtut i la pietat. Juntament amb dues agustines del Puig de Pollença, sor Violant Dameto i sor Margalida de Santjoan, que a instàncies de mossèn Bernat Duran (ca. 1420-1494), un dels clergues més importants de l'època (destacà per ser el fundador de la Col·legiata de Lluç, actuà com a marmessor i confessor de Beatriu de Pinós, etc.), sol·licitaren al bisbe Diego de Avellaneda que els cedís un monestir abandonat devora el Temple. El permís fou confirmat pel papa Innocenci VIII l'11 de setembre de 1485. Cal destacar, a més a més, la vinculació d'aquestes dues monges amb llinatges destacats: els Pacs i els Espanyol, ja que Cília Pacs, dona de Pere Espanyol, fou l'àvia de Violant Dameto. I a més, una tia d'aquesta, Elionor Dameto, matrimonià amb Ferrando Valentí, membre del cercle humanista mallorquí de l'últim quart del segle XV.

Instal·lades al monestir, també es posaren sota l'advocació de santa Elisabet d'Hongria, com les terciàries franciscanes, i sol·licitaren la presència d'una religiosa jerònima del monestir de Sant Maties de Barcelona perquè els instruís en la regla de l'orde jerònima, que era la de Sant Agustí. Va venir, doncs, sor Pràxedes Albertí, qui va implantar les constitucions del monestir de Barcelona. Una vegada es va obtenir la confirmació de la fundació amb un breu del papa Alexandre VI, del 18 d'octubre de 1492, sor Pràxedes Albertí tornà al convent de Barcelona, del qual arribà a ser priora. D'aquesta manera, els dos llibres bàsics de la nova fundació, el *Llibre de les constitucions del monestir* i l'*Ordinari de les cerimònies i costums*, hi arribaren traduïts al català des de Sant Maties de Barcelona.

Des dels inicis, l'orde de sant Jeroni va tenir relació amb la vida ermitana, a Mallorca concretament, hi va haver una fundació de religiosos jerònims a Miramar, Valldemossa, tot i que tans sols durà de 1401 a 1442. Tot i així, entorn el nou monestir de jerònimes es formà un grup dels principals lul·listes mallorquins del Renaixement (Bartomeu i Guillem Caldentey, Francesc Prats), els quals, en connexió i amb Gabriel Móra i Elisabet Cifre i la seva 'Criança', determinaren l'espiritualitat mallorquina i l'educació femenina a principis del segle XVI.

Els primers anys de les jerònimes a Ciutat foren difícils i amb freqüència hagueren de demanar ajuda al Gran i General Consell, no tan sols per continuar amb obres necessàries, sinó també per la situació de precarietat, sobretot al llarg del segle XVI, quan es visqué una gran aflluència de vocacions i es feia necessària l'expansió del monestir. El 1548, les monges sol·licitaren a l'orde de San Joan de Jerusalem que els vengués una porció de l'hort del Temple que tocava amb Santa

Elisabet pel nord. Més endavant, el 1584, el rei Felip II va ordenar al procurador reial que es paguessin a Santa Elisabet cent-cinquanta ducats pels danys causats al monestir amb les obres de la nova fortificació. El 1606 es feren dues concessions importants al monestir, per una banda, dels Jurats, que els donaren dret d'aigua de la plaça del Pes de la Palla, i per una altra, del procurador Pere de Vivot, que va establir a les religioses jerònimes una porció de la murada vella, de la musulmana. (Murray, D.G.; Pascual, Aina; Llabrés, Jaume; 1992, p. 98.)

Podem reconstruir la trajectòria d'aquella casa, doncs, en tres períodes corresponents a les successives comunitats de beguins (1317- c. 1335), de terceroles o terciàries franciscanes (1336-c. 1485) i de jerònimes, del 1485 als nostres dies.

Arquitectura i patrimoni artístic:

L'entorn urbà de Santa Elisabet destaca per haver sofert pocs canvis i per estar un nucli, del qual destaca la plaça de Sant Jeroni, amb nombroses edificacions destacables, com el col·legi de la Sapiència i de l'església conventual.

Santa Elisabet destaca per donar principalitat a les dues façanes laterals, una del segle XVII i una altra del XVIII. La primera està dedicada a sant Jeroni, té forma absidal, i apareix la figura del sant mig agenollat al timpà. En aquesta obra, iniciada el 1679 va intervenir l'escultor Jaume Ballester. L'altre portal està dedicat a santa Elisabet d'Hongria i és característica del barroc classicista. L'ala principal del monestir té una façana que dona al carrer de la Porta del Mar. Sobre la porta hi trobem una placa quadrada d'estil renaixentista amb un relleu de sant Jerònim.

A la planta baixa del monestir, zona de clausura, es troba l'entrada anomenada de 'entreportes', que dona a les sales de pas, al refectori, la cuina, el locutori i les sagristies. La sala que precedeix al refectori i el claustre es caracteritzen per una decoració sòbria, amb butaques fraresques i les arques. El refectori està format per una àmplia sala amb imatges i un gran domàs pintat on s'emmarca un oli del Sant Sopar.

S'accedeix al pis superior per una escala ampla i empinada. A l'ala de la planta principal destaca l'avantcor, amb decoracions de murs estucats en color vermellós, amb escopinyes incrustades que formen figures geomètriques. També hi ha el brocal d'un pou amb un relleu molt arcaic d'un lleó. El conjunt decoratiu està datat de 1636. El cor interessa perquè sobre aquest s'aixeca l'últim tram de l'església amb una volta de creueria pintada de blau i amb estrelles. (Murray, D.G.; Pascual, Aina; Llabrés, Jaume; 1992, p. 104.)

Les obres del temple actual es varen realitzar entre 1555 i 1562, i el 1650 ja es va requerir d'una reconstrucció, obra dels mestres Francesc Xamena i Francesc Fonoll. Entre 1659 i 1662 es va construir el retaule major, patrocinat per les germanes sor Aina Maria i sor Constança Sureda.

La sala capitular renaixentista es va destruir a causa d'un bombardeig el 1937, però es sap que la sala formava un rectangle dividit en dos trams, cobert per dues voltes d'aresta rebaixades. Destaca l'oratori de Sant Feliu i el seu interior, amb volta i pilastres del pati de Can Pinopar, així com la capella-cripta de Can Jordà, datada de 1590. L'accés a la sala capitular es troba en el petit claustre del monestir, amb arcs i columnes gòtiques tradicionals, i en general de decoració senzilla.

El corredor alt del claustre ens permet accedir al 'dormidor petit', de set cel·les, al 'dormidor de s'Obra', amb deu cel·les que donen al anomenat 'hort des Campet'. Aquestes cel·les tenen una petita terrassa individual que dona a l'hort i un altell al qual s'accedeix per una escala de caragol. El límit de l'hort el constitueix la murada àrab del segle XI, que va ser restaurada el 1972. Un lloc destacat són les cel·les anomenades de les 'monges de Can Sureda', i que corresponen a les germanes que van patrocinar el retaule major de l'església en el segle XVII.

De riquesa artística a l'interior destaca la taula de sant Jerònim, situada baix el cor, realitzada per al primitiu retaule major pel pintor Pere Terrencs cap a 1504. Pel caràcter iconogràfic, té interès la Puríssima pintada pels López el 1547, i que ara es troba a una de les capelles. A la zona de clausura, hi ha la taula de la Santa Creu, atribuïda al cercle d'Alonso Sedano (finals del segle XV), d'influència flamenca.

Quant a escultura, destaca la talla de Nostra Senyora de la Consolació de Gabriel Moger (1507) i alguns detalls del retaule major. El monestir també guarda un important patrimoni en brodat litúrgic, amb una col·lecció de frontals dels segles XV i XVI. Són brocats d'or sobre seda o vellut. Destaquen els del Calvari, la Dormició de la Verge, sant Pere, sant Marc, sant Pau i l'Adoració dels Reis.

Figures destacades:

- **Beguines o terceroles:**
 - **Cília Zagranda (†1378):** filla de Jaume Zagranda, ciutadà que donà la casa de beguins el 1336 a una comunitat de religioses, entre les quals es trobava Cília, que abans havia estat monja profesa de Santa Clara.

- **La resta de dones que formaren la primera comunitat de ‘piadoses de la penitència’:** Saurina Çafont, Simona Morer, Francesca Boscà, Antònia Llabià i Agnès Carroç.
- **Sor Francisca Boscà:** ministra de la comunitat de terceroles fins el 1357.
- **Sor Joaneta Guimerana,** ministra del monestir de la Terça Regla fins el 1437, però a partir de 1447, any en què està documentat que va adquirir un hort, una botiga que s’agregà a l’hort, ja surt anomenada com a priora. El 1448 també sota el seu priorat, es va construir una petita església.
- **Jerònimes:**
 - **Maciana Busquets,** fundadora de les religioses jerònimes.

Bibliografia:

- ESTELRICH I COSTA, Josep: El monestir de Santa Elisabet. Beguins, terceroles, jerònimes 1317-2000, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear 2002.
- MURRAY, D., LLOMPART G., Pascual, A., LLABRÉS, J.: *Conventos y monasterios de Mallorca: historia, arte y cultura*, Palma de Mallorca: Olañeta, 1992, pàg. 95-110.
- ROSSELLÓ, Ramon: “El Convent de Monges Jerònimes de Ciutat, notes històriques (segles XIV-XVI)”, dins *Comunicació* (Revista del Centre d’Estudis Teològics de Mallorca), Palma, 1986.

7.7. Fitxa de Nostra Senyora del Puig de Pollença

Dades cronològiques:

- 1348: demanda al bisbe de Mallorca l'edificació d'una església al Puig de Maria.
- 1362: trasllat de les dones de Can Sales al Puig de Maria (des de 1351 duien visa eremita).
- 1371: el rei Pere IV concedeix llicència per fer un monestir de religioses al Puig de Pollença i dona tres quarterades de terra per a la seva edificació; i primeres Ordinacons.
- 1530: expulsió de les 'fadrinetes de la criança'
- 1564: trasllat de les monges del Puig de Pollença a Palma
- 1576: construcció d'un nou monestir dedicat a la Puríssima Concepció, on es van traslladar finalment.

Ordes religiosos: regla de Sant Pere (fins 1388), sant Agustí

Comunitats relacionades:

- Santa Magdalena de Palma
- Santa Margalida de Palma
- La Concepció *olim* del Puig de Pollença

Història de la comunitat:

L'única comunitat de religioses de l'edat mitjana mallorquina situada fora de la Ciutat —el que es coneix encara com la 'Part Forana'— és la de les monges del Puig de Pollença. Segons diversos estudis, aquest puig ja es denominava com a 'Puig de Maria' en temps de dominació musulmana a aquesta muntanyeta del poble de Pollença, però tot i ser o no una llegenda, sí que és coneguda la forta devoció per la Verge Maria dels pollencins, que van fer sol·licitar permís el 1348 al bisbe per construir una capella per la seva advocació.

Tenint en compte el context històric, la Vila de Pollença venia d'uns anys complicats, marcats per conflictes bèl·lics generals. Recordem que el 1343 el rei Pere IV d'Aragó confisca els béns de Jaume III i conquereix l'illa, i el 1349, Jaume III, amb intenció de reconquerir-la desembarca a la badia de Pollença, on hi hagué un important enfrontament entre tropes, i que també deixà molts pollencins ferits, feu malbé els conreus, destruï habitatges, etc. Finalment, Jaume III morí a la batalla de Lluçmajor el mateix 1349 i Pollença, va ser declarada legitimista i va sofrir conseqüències i repressions. Molts cavallers varen morir, foren torturats, d'altres s'exiliaren, i Pollença fou entregada a un nou lloctinent el 1343, Arnau d'Erill, fet que ocasionà conflictes entre les dues bandes durant els segles posteriors. A més a més, la pesta negra va afectar especialment a la Part Forana, sobretot a les comarques muntanyenques com Pollença, que es creu que va tenir una regressió demogràfica del 23%.

La necessitat de remeiar dolor, en un context de guerra i mort, va ser en part, una de les causes de la creació de l'oratori del Puig de Pollença: per poder disposar d'un lloc de refugi i on poder fer pregàries de pau. Tot i que també es diu que el seu origen, igual que molts altres monestirs europeus, està lligat a una llegenda, ja que es diu que es deu a uns llums estranys que es veieren sobre el Puig de Maria, on la tradició ubica un antic santuari cristià preislàmic, lloc de trobada d'una verge amagada en el bosc. De fet, el monestir conté un retaule gòtic que representa a Sant Sebastià, advocat contra la pesta, Sant Cosme, metge, i la rogativa a Sant Gregori magne amb l'àngel sobre la mola Adriana amb una espasa per intentar acabar amb l'epidèmia a Roma.

De qualsevol manera, les protagonistes de la fundació són tres dones, Flor Ricomana, Simona Alsina i Dolça Blanch. Sabem que la primera era viuda (des de 1348) de Bernat Olzina, era la mare de la segona, Simona, i àvia de Jacmeta (una de les monges documentades). Aquesta darrera era filla d'Antoni Olzina, fill de Flor Ricomana. També es sap que Bernat d'Olzina havia jurat fidelitat al rei Pere IV el 1343, però fou un trànsfuga, i va fugir. Així doncs, les dones van decidir retirar-se per fer penitència i vida eremítica a la muntanya coneguda com Can Sales (proprietat de la viuda Olzina) i, amb el permís del bisbe Antoni Galiana, s'acolliren a la regla de Sant Pere, com també havien fet les religioses de Santa Magdalena de Ciutat. Recordem la singularitat d'aquesta regla, de la qual no es té gran informació, i que tot i tenir unes normes a seguir, no delimitava en gran mesura la llibertat del convent ni de les monges. Es tractava, doncs, d'una manera d'acollir-se a una regla, tal i com demanava l'Església, d'establir cert 'ordre' per així poder viure en una comunitat religiosa. Ara bé, les característiques d'aquesta comunitat del Puig de Pollença indiquen a pensar, que tot i estar baix aquesta regla de Sant Pere, feien una vida seguint els models beguins.

La primera priora de la comunitat de Can Sales (així se les coneixia) fou Flor Ricomana, que com hem dit abans enviudà molt jove, i hagué d'encarregar-se sola de la criança i educació dels seus fills, fet que contribuí a les característiques educatives que va tenir el Puig de Pollença. El tipus de vida que duïen a terme les dones en aquests primers moments era basat en la contemplació, el dejuni i la penitència, la pobresa i l'austeritat. Per això, les podríem classificar també com a possibles beguines, tot i que mai se les va anomenar així.

Diu la llegenda que des Can Sales les ermitanes veien com cada nit s'il·luminava el Puig de Maria, i que en anar-hi, trobaren entre el bosc, la imatge de la Verge amb el Nin. A més, es conta que la imatge s'escapà de les mans del capellà en tornar al lloc a fer-hi missa, i que es va crear un cercle sobre el poble congregat. Aquest fet es considerà un missatge de la voluntat divina d'aixecar un temple dedicat a la Verge Maria, així que les ermitanes de Can Sales es traslladaren al Puig de

Maria. De fet, Zaforteza Musoles (1945) en el seu estudi recull un document del 14 de novembre de 1362 on figuren dones ja instal·lades al Puig, vora la capella.

La fama d'aquestes dones es va estendre per tota l'illa i els jurats de Pollença sol·licitaren al rei i al bisbe que es consolidés aquest lloc com un centre de devoció mariana. El bisbe Antoni Galiana, va demanar la llicència per fer un monestir de religioses al rei Pere IV, el qual la va concedir el 30 d'abril de 1371, a més de donar tres quarterades de terra al Puig per a l'edificació del monestir. El mateix bisbe Antoni Galiana havia donat a les monges un document escrit amb la regla de Sant Pere, és a dir les normes que havien de seguir en el convent. El rei Pere IV, atorgà a les primeres religioses una sèrie de preceptes a manera de constitucions, on hi figuraven disposicions de Sant Agustí i Sant Pere. Van ser redactades pel vicari general, Jaume Arnau: (extret de Bordoy, Bordoy, M.J, 2005, p. 14).

“Fabricat aquest convent habitaren en ell las referides personas las quals suplicaren al Ilustríssim Señor Don Antonio Galiana, bisbe de Mallorca los donàs regla y modo de observar en el temps de la sua vida el cual la remeté y cometé al Ilustríssim Señor Jaume Arnau, ardiaca de Conflent en la Iglesia de Elna y vicari general de Mallorca, el cual los donà la regla de Sanct Pere, judicant esser aprovada per los sumos pontifices.”

D'aquesta manera, ens trobaríem amb la fundació d'un monestir de dones pietoses, en aquest cas amb problemes originats pel context, que s'acullen a una orde ja existent, després d'aconseguir el permís reial. Aquest fet convertí el Puig de Pollença en una fundació de prestigi i poder de les nissagues i famílies d'elit de l'illa, així com un lloc per la remissió dels seus pecats. No és casualitat que els patrons i les donacions per l'inici de la construcció de la capella estiguin relacionats amb les famílies de les tres dones fundadores: els cavallers Olzina, fills de Ricomana, els seus cosina Puigdorfila, els Doms i altres famílies de Pollença considerades legitimistes. De fet, les dones que hi ingressaren eren viudes, òrfenes, filles o germanes de legitimistes executats, desterrats o represaliats amb la confiscació dels seus béns. Cal tenir en compte que la comunitat de religioses ja havia nascut sotmesa a la normativa de Benet XII (1334-1342) per la qual les religioses podien tenir patrimonis quantiosos procedents dels seus béns personals, inclús a títol individual, fet que hauria facilitat que aquestes dones no perdessin el seu patrimoni o no els fos confiscat.

El Puig es convertí en refugi, o fins i tot salvació, per a aquestes dones, per poder sortir d'una situació complicada, de la mateixa manera que també es mostra com una institució que intentarà cohesionar i donar estabilitat a una societat enfrontada. Entre 1350 i 1370 hi hagué al monestir prop de trenta religioses, filles de famílies tant legitimistes com fidels a Pere IV, fet que demostra la relaxació del conflicte o bé una necessitat per a la supervivència de la comunitat. L'augment del

nombre d'ingressos va suposar també un augment dels dots i, a la vegada, va permetre l'expansió urbanística del monestir (dormidors, casetes, refectoris) i l'embelliment del lloc. A més a més, les donacions de terra fetes per Pere IV el 1371 al monestir foren a canvi d'oracions per ell, la seva família i el regnat. Després de confirmar el rei com a nou patró del Puig, aquest confirmà el priorat vitalici de Flor Ricomana.

El mateix any que aquesta morí, el 1388, el papa Clement VII va concedir a les religioses la regla de Sant Agustí. La regla de Sant Pere a la qual es veien sotmeses les religioses, no comptava amb l'aprovació de l'església, així que es va demanar, amb el suport del rei Pere IV, la concessió d'una nova regla. El bisbe designà com a priora Brunisenda d'Urgell (1388-1410?), la família de la qual era molt afí als reis aragonesos. Durant el seu mandat va dur a terme una tasca rellevant de reclamació de dots i deutes, i aconseguí que el monestir tingués una important riquesa, gràcies al seu creixement, que va arribar al seu apogeu i esplendor durant els anys en què fou priora Blanca Cendra, nomenada el 1413.

A part de l'augment del nombre de monges, el monestir destacà per la seva tasca educativa de les filles de la noblesa mallorquina. Eren conegudes com les 'fradinetes de criança' i en els llibres de registre se les anomenava 'les magnífiques fradines'. També hi vivien diverses senyores nobles que per voluntat havien volgut retirar-se i fer vida contemplativa. Aquestes s'allotjaven en el que es coneixia com '*le quese grande les hostes*', on també es quedaven famílies de les religioses i de les educandes quan pujaven a visitar-les.

El fet de trobar-se a un lloc llunyà de Ciutat no va impedir que l'estament nobiliari s'hi relacionés. Si es consulta la relació de monges documentades, destaquen llinatges tan il·lustres com Brondo, Burgues, Cotoner, Dameto, Espanyol, Gual, Pacs, Puigdorfilà, Safortesa o Sant Joan, entre d'altres. Un exemple significatiu és el de les germanes Elionor i Magdalena Gual i Moix, documentades al Puig a finals del segle XV i principis del XVI. Eren les filles de Joan Gual i Pacs i de Maria Moix i Valentí. Per tant, la seva àvia paterna era Antonina de Pacs i Segarra, germana d'Agnès de Pacs, com ja sabem important lul·lista impulsora de l'Estudi General Lul·lià. Per part de mare, les dues monges es relacionen també amb la família Valentí, ja que la seva mare, Maria Moix i Valentí era néta de l'humanista Ferrando Valentí. Diversos germans i germanes d'Elionor i Magdalena també augmentaren les xarxes i aliances familiars. Un germà, Joan, es casà amb Francina Espanyol i Puigdorfilà; una germana, Isabel, amb Francesc de Berard; i una altra, Antonina, casada amb Miquel Verí.

Les relacions de l'oligarquia mallorquina amb el monestir són indubtables i reforcen la idea de l'interès especial per aquestes famílies i personatges 'humanistes' per l'espiritualitat, també en el cas de les dones, que en el cas concret del Puig de Pollença anà estretament lligada a la formació de nines i joves.

A més, es té documentat un registre de gairebé quaranta llibres que ens aporten una informació molt valuosa de la cultura lectora d'aquestes monges. Aquests pertanyen a l'inventari de 1414, titulat 'Memoria de tots los llibres qui son en lo monestir e de tot lo convent', que podem interpretar com un recull de tots els llibres existents en el monestir, alguns dels quals eren de propietat personal de les monges, però que en morir els donaven a la comunitat. La majoria d'aquests llibres estan escrits en català i crida l'atenció els pocs títols referents a obres litúrgiques, però sí textos bíblics com 'lo test dels avengelis dolent e asquinsat', o 'hun lire en paper hon són tots los evangelis en capítols', o 'hun libre on és la vida de Santa Paula e de Santa Elisabet'. També trobem registrats llibres devocionals, com un saltiri en català, salms de penitència en català, i en llatí un *Speculum missae*. Com en altres inventaris de l'època també hi havia obres hagiogràfiques, *Flos sanctorum* en llatí i català, i el *Llibre de Vicis i Virtuts*. Sens dubte la diversitat d'obres espirituals traduïdes al català, i d'altres directament escrites en aquesta llengua romànica, és un fet rellevant d'aquesta biblioteca. D'entre tots, però, destaquen dues obres de Ramon Llull, la *Doctrina Pueril* i el *Llibre d'Evast e de Blanquerna*. Sens dubte els dos llibres, de clara intenció didàctica i pedagògica, reafirmen el caràcter i esperit educatiu del Puig de Pollença, a més de accentuar la hipòtesi de l'accés d'aquestes monges a la mística lul·liana, i de la importància que tenia aquest autor per a unes dones amb gran prestigi entre l'oligarquia mallorquina pel que fa a l'educació de les seves filles. Es poden destacar altres títols de l'inventari, com el *Libre de la Serventa*, dues còpies de *Vitae Christi*, o el llibre pertanyent a sor Vilaura on trobem la *Vida de sancta Angelina en lo començament*, traduït ja al català, per tant, al final del segle XIV. (Garí, Blanca; 2017, pàg. 142-144)

En conjunt, la possessió d'aquestes lectures ens dona una visió de la manera de ser i de fer d'aquestes dones. Portaven una vida contemplativa, es reunien amb la resta de religioses al cor, al refectori, al dormitori i al capítol i eren convocades per la priora a l'hora de tractar qualsevol assumpte administratiu, de govern de la comunitat, d'admissió de novícies, etc. Però sobretot tenien temps i 'llibertat' per accedir al coneixement, llegir i expressar els seus pensaments per escrit, cosa que no haguessin pogut fer mitjançant el matrimoni. Sembla que les 'fadrinetes' que entraven al monestir ho feien entre els 6 i 10 anys, ja que això augmentava les possibilitats d'obtenir uns bons resultats formatius: de totes aquelles pautes que definien una dona virtuosa (mesura, ordre,

discreció, submissió als homes superiors) completant amb nocions de gramàtica, hagiografia, oracions, càntics sagrats, lectures piadoses i feines útils per a la llar com cosir, brodar, etc. L'admissió d'aquestes 'fadrinetes' perdurà fins el 1530, quan l'Ordinari, per tal d'evitar l'excessiva comunicació de les religioses amb els familiars i persones alienes a la comunitat, va expulsar les educandes que hi residien i va prohibir aquesta pràctica, que posteriorment es va recuperar quan les monges es traslladaren al monestir de la Concepció de Palma.

La devoció popular cap al santuari i la reputació de les monges del monestir, molt ben considerades per les autoritats civils i religioses, no va fer més que créixer fins el segle XVI. Es coneix que ja a principis de segle les monges, per costum, acceptaven una sèrie de pràctiques que es consideraren abusives i que distorsionaven el funcionament de la vida conventual. Una de les més denunciades fou la d'admetre educandes al monestir, amb la finalitat que més endavant exercissin com religioses. Una pràctica prohibida per la reforma de Trento, i que acabà com en la resta de casos tractats, amb l'ordenança per part del papa Lleó X d'una clausura rigorosa, la prohibició de posseir béns materials i l'abolició del priorat vitalici. En aquest cas també es prohibia l'admissió de les 'fadrinetes de criança'. Les mesures provocaren en el monestir una divisió entre les partidàries i detractores de la reforma, que finalment es resolgué amb la visita pastoral el 1564 del nou bisbe a la comunitat del Puig. Es tractava del mateix bisbe que ja havia reformat els convents de Santa Margalida, Santa Elisabet i Santa Magdalena. Aquest, va ordenar una sèrie de mesures per a la comunitat del Puig i per fer-les complir envià a diverses monges de Santa Margalida de Ciutat, cosa que empitjorà les relacions i l'ambient entre les religioses i amb el bisbe. Finalment, el bisbe, acollint-se a una de les disposicions de Trento, que aconsellava que no hi hagués convents en llocs despoblats o perillosos, va ordenar que les monges del Puig de Maria es traslladessin a Ciutat. Primer foren instal·lades a l'hospital de Sant Antoni de Viana, conegut popularment com 'Sant Antoni de sa Síquia', un lloc bastant petit i en mal estat de conservació, i des dels inicis del trasllat les monges es preocuparen per trobar un nou convent on establir-se. Finalment, la donació del noble Aleix Zaforteza d'una casa, hort, situada en el Sitjar (prop de l'antiga església del Sant Sepulcre), va permetre la construcció d'un nou monestir dedicat a la Puríssima Concepció, on es van traslladar el 1576, tot i que el procés de finalització del convent fou lent.

El monestir del Puig de Pollença, després de la partida de les religioses, quedà abandonat. El 1638, davant la negativa de les monges de La Concepció, propietàries del Puig, de fer les reformes necessàries, el bisbe Joan Santander va entregar el santuari als Jurats. Aquests feren una reforma i el 1657 es va fundar una Obreria per al govern i administració del santuari. Es sap que el 1917 s'hi

instal·laren una comunitat d'ermitans, els quals hi romangueren fins els anys 60. Actualment resta custodiat per un 'donat' i depèn de la Parròquia de Pollença.

Arquitectura i patrimoni artístic:

El monestir es troba damunt un cim aïllat de 333 metres d'altitud, que delimita pel sud amb la vall de Pollença. El nucli primitiu correspon un oratori gòtic, que degué ser edificat entorn el 1348. Pel que es sap, el monestir va créixer sense un pla organitzat, ja que les dependències (dormitori, cuines, refectori, etc.) varen ser construïdes a nivells diferents, adaptant-se a les irregularitats del terreny.

El temple actual era un espai rectangular, amb coberta cassetonada suportada per tres arcs de diafragma apuntats. El portal tenia un arc de mig punt, i encara presenta l'arquivolta i les molturades amb un fris esculpit amb fulles de parra. Amb posteritat el temple s'amplià, amb un absis, dues capelles i un cor situat en el primer tram de la nau.

Durant el segle XVIII l'església va ser sotmesa a una profunda reconstrucció. Es va fer una volta de pedra decorada amb falses claus, que portaven fletxes de 1741, 1742 i 1743, respectivament. També s'incorporaren retaules barrocs. Durant el segles XIX i XX també hi va haver diferents intervencions, que van incloure la reforma de l'absis d'estil neogòtic amb un retaule neoromànic.

El que més destaca de l'edifici original, que reforça l'aspecte de fortalesa del monestir, és la torre del segle XV, de planta quadrada i sobre una base amb forma de talús.

De la riquesa artística destaca l'estàtua de marbre de la Mare de Déu del Puig, d'estil gòtic, així com una sèrie de retaules depositats en el convent de La Concepció i en el museu municipal de Pollença. Destaca la taula de la Verge i el Nen de Francesc Comes, la de Nostra Senyora de la Mercè, de Miquel d'Alcanyís, i la dels Sants Àngels del pintor Gabriel Moger.

Figures destacades:

- **Flor Ricomana:** una de les fundadores del Puig de Pollença, de les dones de Can Sales, primera priora de la comunitat (fins la seva mortal 1388). Era viuda (des de 1348) de Bernat Olzina, i mare de Simona Alsina, una altra de les fundadores.
 - o **Altres dones de Can Sales:** Simona Alsina, Dolça Blanch.

- **Brunisenda d'Urgell** (1388-1410?), la família de la qual era molt afí als reis aragonesos. Durant el seu mandat va dur a terme una tasca rellevant de reclamació de drets i deutes, i aconseguí que el monestir tingués una important riquesa.
- **Blanca Cendra**, nomenada priora el 1413. Durant el seu mandat el Puig va arribar al seu apogeu i esplendor.

Fonts:

L'inventari de les obres del monestir es conserva a l'Arxiu del Monestir de la Puríssima Concepció de Mallorca, Capbreu Primer, 1414, fol. 24v.

Bibliografia:

ALOY I REUS, Miquel: "Noticias de N^a Señora del Puig de Pollensa", *BSAL*, tom I, núm. 34, 35, 37, 47, 48, Palma, 1886.

BORDOY BORDOY, Maria José: *El monestir del Puig de Pollença. La seva història (1348-1564)*. Ajuntament de Pollença, Anuari 2003.

GUASP, B.: "Las monjas del 'Puig de Pollença' en Mallorca, un códice conteniendo la regla del monasterio (Siglo XIV)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 35, 1953.

MURRAY, D., LLOMPART G., Pascual, A., LLABRÉS, J.: *Conventos y monasterios de Mallorca: historia, arte y cultura*, Palma de Mallorca: Olañeta, 1992, pàg. 79-93.

ROTGER CAPLLONCH, Mateu: *Historia de Pollensa*, tom II, Palma, 1904

ZAFORTESA I MUSOLES, D.: *Del Puig de Pollensa al Puig de Sitjar*, Palma, 1945

GARÍ, Blanca: "What did catalan nuns read?", *Nuns' Literacies in Medieval Europe: The Antwerp Dialogue*, ed. by Virginia Blanton, Veronica O'Mara, and Patricia Stoop, Brepols Publishers, Turnhout, Belgium, 2017.

HILLGARTH, J.N.: *Readers and books in Majorca*, Vol. II, París, 1991.

7.8. Fitxa de beguines i beates mallorquines

1. Les terceroles o monges de la Terça Regla

a. Dades cronològiques:

i. 1336-1485

b. Orde religiós: Terça Regla de Sant Francesc

c. Relació amb altres comunitats: Santa Elisabet de Palma, monges jerònimes

d. Història de la comunitat:

El 1336 una comunitat femenina s'instal·là a l'antiga casa de beguins de la Calatrava fins el 1485, que posteriorment serien les jerònimes de Santa Elisabet. De fet, a vegades apareixen documentades com les 'beguines de la Terça Regla' i popularment com les 'terceroles'. Aquesta comunitat gaudí durant un temps de prestigi entre la societat i l'ingrés de dones augmentà (el grup fundacional l'integraven sis dones, el 1357 eren vuit, i el 1448 onze), així com els dots, fet que va permetre incrementar el seu patrimoni.

Però a la segona meitat del segle XV començà a questionar-se la vida que feien les dones d'aquesta comunitat religiosa. Per exemple, el 10 de novembre de 1451 el vicari general i el notari Joan Gradolí visitaren el monestir, suspengueren la priora i nomenaren a tal efecte a sor Tomassa Tries. El motiu fou l'acusació que entraven homes joves en el monestir de la Terça Regla, fins i tot per forats de les parets. Les denúncies es repetiren i, finalment, acabaren amb l'expulsió i dissolució de les terceroles, les quals a partir de 1485 s'establiren a una casa del carrer de Sant Miquel (sense saber fins quan). Tot i ser hipòtesis, podria ser que des d'aquesta data les beguines o terceroles visquessin en comunitat a una casa, o bé espargides per la ciutat per no aixecar sospites. El cas és que ens trobem amb un gran nombre de referències i deixes en testaments de 'beates' o monges de la Terça Regla, que elegien sepultura en el convent de Santa Elisabet, o bé que demanaven oracions i oficis per la seva mort a Sant Clara, així com alguns que deixaven en herència diners per monges concretes, alguna del Puig de Pollença. De la mateixa manera, que apareixen deixes testamentàries a favor de les terceroles de ciutadans rellevants de Mallorca, fet que marca la importància d'aquest monestir o casa de beates, com a mínim fins al 1485.

e. Noms documentats:

- i. Tercerols fundacionals de 1336:** eren sis dones, cap d'elles amb 'càrrec':
1. Saurina sa Font
 2. Cília Seguera
 3. Simona Morera
 4. Francesca Bosca
 5. Antònia Llabiana
 6. Agnès Carroça
- ii. 1356:** Ja apareix una tercerola anomenada 'ministra': Francesca Bosca; Simona Morera; Antònia Llabiana; Valença Bisca; Elisenda Llençana; Magdalena Nicolaua; Margarida Rafala; Caterina Joana.
- iii. 1403:** Antònia Labiana, ministra; Llorença Cortada, Francesquina Gombau; Margalida Sant Pere; Bartomeva Pascala; Joaneta Morera; Francisca Algaida; Mateva Tria; Graciosa Font; Joaneta Clareta; Cília Vives.
- iv. 1438:** Joaneta Guimerana, ministra; Elicsèn Valls, Joaneta Moreia, Antònia Llorença; Antònia Ballestera; Mateva Tries; Graciosa Font; Joaneta Clareta; Marió Folque; Cília Vives.
- v. 1448:** Apareix ja una 'prioressa': Joaneta Guimerana; Antònia Llorença; Mateva Tries; Graciosa Font; Maria Folcha; Cília Vives; Marió Berstrana; Eulàlia Timora; Jaumeta Bossa; Isabel Solanes; Bartomeva Escofeta.
- vi. 1462:** Mateva Tries, prioressa; Marió Sebastiana; Eulàlia Timora; Jaumeta Bassa; Antonina Bondia; Maciana Borrassana; Isabel Solanes; Caterina Mascarona; Joana Carbonella; Pereta Hugueta.
- vii. 1470:** Antonina Bondia, prioressa; Eulàlia Timora; Jacmeta Bassa; Isabel Solanes; Joana Carbonella; Caterina Mas; Joaneta Bisquerra; Bàrbara Campos; Agnès Sanxa; Isabel Massana; Marió Sagrera.

viii. 1484: Antonina Bondia, prioressa; Eulàlia Timonera, isabel Massana; Antònia Soldevila; Caterina Timora; Antonina Colombara; Pereta Colombara; Anneta Sant Joan.

f. Bibliografia:

BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2017.

ESTELRICH COSTA, Josep: "Una casa de beguins i un convent de la Terça regla a Ciutat de Mallorca (ss. XIV-XV)", *Fontes Rerum Balearium*, 1. Nova Etapa, Palma, 1990, p. 31-46.

ESTELRICH COSTA, Josep: *El convent de Santa Elisabet. Beguines, terceroles, jerònimes (1317-2000)*, Palma, 2002.

2. Beguines i beates:

2.1. Romia Rovira i Genovard: (c. 1422 - c. 1460) Filla del ric mercader Mateu Rovira (mort el 1426) i de Marió Genovard (morta el 1440), i era coneguda i així es fa referència a ella com 'dona Aulesa, beguina', ja que el 1440 es va casar amb Jaume d'Olesa. Per tant, va emparentar d'aquesta manera amb una de les nissagues més importants de Mallorca des del punt de vista cultural, també. El contracte matrimonial a més, ens diu que els testimonis varen ser personatges rellevants com, Pau d'Olesa, Mateu Sanglada, Bartomeu Torrabadal, Felip Desportell, Pere Esperandéu, Gabriel Genovard i Francesc Aixaló, aquest últim secretari del rei Alfons el Magnànim.

Romia enviudà només tres anys després de casar-se, el 1443, i destaca el fet que no es va voler tornar a casar, tot i que per la seva posició i relacions socials i familiars, no li hagués estat difícil trobar candidat. El testament del 25 d'abril de 1460, també es aporta informació rellevant sobre aquesta decisió. Com a marmessor apareix el nom de Bernat Duran, vicari de la catedral que també fou marmessor en el testament de Beatriu de Pinós. També apareix el nom d'un tal Antoni Girard, a qui es refereix com "*Anthonium Girard, lullistam, magistrum meum*", amb qui visqué sota la seva direcció, després de la mort del seu marit, i explica també el fet que triés sepultura a l'església del convent dels franciscans, concretament "*in tumulo capelle magistri Reymundi Lulli*".

- Documents i fonts:

- BARCELÓ CRESPI, Maria: “Romia Rovira i Genovard (1422?-1460?)”, *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 2004, pàg. 25-38.
- Contracte matrimonial: ARM, Prot. A-87, 112-113v.
- Testament: ARM, Prot. M-226, 253v.

2.3. Maria Sunyer: Donzella, beguina i, més endavant, monja jerònima. Filla del mercader Nicolau Sunyer (†1463), que es casà en segones núpcies el 1451 amb Praxedis (†1498), amb qui tingueren quatre filles: Joana, Agnès, Caterina i Maria. Tenien la casa familiar al carrer major de Sant Jaume de Ciutat, i segons documents trobats, tenien relació i tractes amb altres nissagues mallorquines rellevants de l’època, com els Berard i els Espanyol.

En morir Nicolau Sunyer, les quatre filles eren menors i restaren baix la tutela de la seva mare Praxedis i de Gabriel Martí, mercader, nebot de Nicolau. Nicolau va deixar com hereves les quatre filles a parts iguals i vinculava els béns d’una a l’altra si morien sense fills per passar en darrera instància a Gabriel Martí. De fet, Maria Sunyer quedà com a única hereva després que morissin les germanes Joana, el 1474; Agnès, el 1493; i Caterina el 1503, les tres sense descendència. D’aquesta manera, Maria acumulà un patrimoni interessant, de rendes que provenien, principalment de censos, i inclosa l’illa de sa Dragonera, adquirida el 1460 pel seu pare.

El 1503, davant el notari Damia Mora, apareix documentada Maria, donzella i beguina, que nomenava procurador Francesc Miquel, mercader, perquè la representàs en el cobrament d’un deute que algunes persones tenien amb ella. El 1505, ja apareix com a monja del monestir de Santa Elisabet, i poc a poc va anar donant els seus béns heretats, mentre que reservava una part a la comunitat jerònima, a la qual va nomenar hereva universal. Ho feia *spontanea voluntate* a més de *nexu sanguinis qui inter nos est*. (Barceló, Crespi, M., 2011, pàg. 47). L’acte de professió va tenir lloc el dia 10 de maig de 1506, dia de la translació de Sant Jeroni. A partir d’aleshores, seria sor Maria, monja jerònima. El monestir de Santa Elisabet, doncs, va ser beneficiari del ric patrimoni dels Sunyer. Maria morí el 5 de febrer de 1521, després de quinze anys al monestir.

- **Documents i fonts:**

- BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Leonard Muntaner Editor, Palma, 2017, pàg. 38-50.

- BARCELÓ CRESPI, Maria: “Alguns aspectes econòmics del monestir de Santa Elisabet en els seus inicis”, *BSAL*, 52, Palma, 1996, pàg. 209-226.
- ESTELRICH COSTA, Josep: “La família Sunyer, una nissaga de mercaders de la baixa edat mitjana (1375-1505)”, *BSAL*, 51, Palma, 1995, pàg. 3-36.
- ESTELRICH COSTS, Josep: *El convent de Santa Elisabet. Beguines, terceroles, jerònimes. 1317-2000*, Palma, 2002.

2.4. Elisabet Cifre: (1467-1542). Descendent d’una família de Pollença, era coneguda com una dona intel·ligent, amb una sòlida formació religiosa i un arrelat sentiment espiritual. Sovint fou qualificada de beguina, i ja en vida va assolir fama de santa. Ha cridat l’atenció per la seva tendència a les visions, aparicions, profecies o miracles, però mai va ser acusada d’heterodòxia. Les monges jerònimes desitjaven que ingressés al seu orde, però no ho feu.

El col·legi de la Criança va ser el seu gran projecte i el va poder dur a terme amb la col·laboració de determinats noms relacionats amb les inquietuds humanístiques i noves tendències culturals de finals del segle XV: Gregori Genovard, Jaume d’Olesa, Gabriel Mora (que fou el seu confessor), i Guillem Caldentey. Aquest col·legi tenia per objecte l’educació de donzelles, i Elisabet Cifre el va dirigir trenta anys, des de la seva fundació, el 1510. La Criança es consolidà com un internat dedicat a la formació moral i humana de les filles de la noblesa i del patriciat urbà. La fundació la integraven dones que feien vida en comunitat, amb un marcat caràcter religiós, però sense pertànyer a cap orde concret ni estar subjectes a cap regla. El centre gaudí d’un important prestigi, i fins i tot l’emperador Carles V internà Catalina, filla del rei de Bugia, el 1537.

- **Bibliografia:**

- BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Leonard Muntaner Editor, Palma, 2017, pàg. 38-50.
- MORA, Gabriel: *Notícies sobre la vida, revelacions y virtuts de la V. Sor Isabel Cifre*, manuscrit, sense data, Biblioteca Vivot de Palma de Mallorca.
- MUT, Vicente: *Vida de la venerable Madre Sor Isabel Cifra*, Palma, 1655.
- LLOMPART, Gabriel: “Los estatutos reformados del col·legio femenino mallorquín de ‘la Crianza’, fundado por Elisabet Cifre (1467-1542)”, *Hispania Sacra. Revista de Historia Eclesiástica*, XXVIII, 1975, pàg. 125-145.

- CRUZ PÉREZ, Esther; BORDOY BORDOY, M.J.: “La Criança: una aportació humanística a l’ensenyança”, *Al tombant de l’Edat Mitjana. Tradició medieval i cultura humanística*. Palma, 2000, pàg. 311-326.

2.5. Altres noms:

Tot i estar dispersos, hi ha noms que apareixen referint-se a beguines i beates a la documentació de finals del segle XV i principis del XVI. Aquesta documentació ha estat estudiada a fons per Maria Barceló (Barceló Crespi, M., 2011, pp. 54-71), i la majoria de referències pertanyen a protocols (testaments, procuracions reials, etc.) de l’Arxiu del Regne de Mallorca.

- **Sor Sibília, beguina**, deixava per lluïsmes de quatre quarterades de blat censals al prevere Bartomeu Servera, 1 lliure i 10 sous per a l’obra de Sant Salvador de Felanitx. (Ramon ROSSELLÓ VAQUER: *Cronicó felanitxer, 1228-1599*, Felanitx, 1997, p. 88-89)
- **Mariana, beguina**, filla de Joan Cabanes, paraire. Al seu testament de 27 d’agost de 1415, designava Jesucrist com a hereu universal dels seus béns. Afegia que després de la seva mort fossin venuts en pública subhasta i que la quantitat aconseguida es distribuís i *erogentur amore Dei et per anima mea*. (ARM, Prot. C-71, 40-40v)
- **Maria, beguina, de domo venerabilis Leonardi Huc civis Maioricarum**. Aquesta referència surt en un protocol de 10 de gener de 1444 del notari Gabriel Abellar, i posa en relació a aquesta Maria amb Pereta, germana d’Antoni Massanet, a la qual instituï hereva universal. (ARM, Prot. A-89, 38) També apareix Maria, beguina, hereva de Guillem Huc, és sabut que el 7 de setembre de 1457 donà dues lliures censals a Clara, muller del gerrer Joan Vadrier. (ARM, Prot. M-181, 71v-72)
- **Margalida, beguina**. Germana d’Isabel Cantarelles, muller de Joan Amorós, paraire. Isabel en el seu testament redactat el divendres 8 de maig de 1495, deixava 100 sous a la seva germana Margalida, beguina. (ARM, Prot. R-579, 91)
- **Bernadina Caulelles, beguina**. El 1504, Francesc Andreu de Sineu, sastre, reconeixia que Bernadina Caulelles, beguina, li havia fet entrega de 75 lliures. (ARM, Prot. M-727, 47)

- **Beatriu Fortesa, beguina.** En el testament de Maria Granada, muller del notari Bernat Dalmau, de 10 d'octubre de 1506, consta com un dels marmessors la *venerabilem dominam Beatricem Fortesa, beguina*. Entre les deixes, apuntà que havia de donar 15 lliures a la beguina. (ARM, Prot. R-580, p. 72)

- **Margalida Olesa, beguina.** Filla de Domingo d'Olesa i Sanglada i de Margalida, i per tant membre d'una família amb prestigi social i benestar econòmic. Tenia una germana, Francina, que era monja en el monestir del Puig de Pollença. (ARM, Prot. T-860-60v)

- **Miquela, donzella i beguina.** Filla del paraire Blai Despuig. En el seu testament de 18 de gener de 1516 hi manifestava el desig de ser enterrada al vas del seu pare, ubicat a la clastra del convent de Sant Domingo. (ARM, Prot. C-316, 29, 29v)

- **Joana Grau, beguina.** El 17 de desembre de 1517 establia emfiteusi al donzell Berenguer de Montores, al doctor en lleis Joan Garcia, al ciutadà Miquel de Verí, al notari Arnau Carbonell, al mercader Miquel mora, i a l'apotecari Julià Perpinyà, tots ells obrers de la fàbrica de l'església de Santa Eulàlia. (ARM, Prot. T-465, 135-135v)

- **Úrsula Angeta,** qualificada com *beatricis sive beguina*, en remissió dels seus pecats. Dia 8 d'agost de 1523, donava a fra Joan Ballester, guardià del convent de Sant Francesc, *omnia et singula bona mea*. (ARM, Prot. A-181, 103v-104v)

- **Margalida Cantarelles, beata.** Isabel, esposa de Joan Amorós, paraire, deixa en el seu testament de 16 de gener de 1494, 10 lliures a la seva germana Margalida Cantarelles, beata. Indicava que el seu marit havia de lliurar dita quantitat *morte mea sequita*. (ARM, Prot. R-579, 76-76v)

- **Antonina Gual,** donzella. Filla de Pere Gual, ciutadà i de Joana, donava a la seva mare *omnia et singula bona mea mobilia et immobilia ac semoventia iura actiones et nomina universa [...]* i ho feia per *vitam quam ego facere institui sequuntur beatam aut illi similem*. (ARM, Prot. T-830, 92-93)

- **Magdalena Gual,** germana de Ramon Gual, qui feu testament el 10 de maig de 1504 i es recordava de la seva germana Magdalena, *que vitam beatam ducit in dicto podio*

Pollentie. Ramon tenia una altra germana, Elionor, monja del monestir pollencí. (ARM, Prot. T-858, 191v)

- **Miquela Ribes**, beata. Reconeixia el 22 de juliol de 1505 que Bartomeu Rul·lan, de Deià, a la parròquia de Valldemossa, li havia entregat 9 lliures per la festa de Sant Antoni de juny. (ARM, Prot. M-276, 21).

Bibliografia i fonts:

- BARCELÓ CRESPI, Maria: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2017, pàg. 54-71.
- BARCELÓ CRESPI, Maria: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma, 1988.
- BARCELÓ CRESPI, Maria: *La Talla de la Ciutat de Mallorca, 1512*, Palma, 2001.
- BARCELÓ CRESPI, Maria; ENSENYAT PUJOL, Gabriel: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, Palma, 2000.